

**TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA TÜRK
DEVLETLERİNE YÖNELİK POLİTİKALARI: İKİ
TARAFLI VE ÇOK TARAFLI İLİŞKİLERDE
DÖNÜŞEN İŞ BİRLİĞİ**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
BÖLGE ÇALIŞMALARI**

Sedanur ŞEYBAN

**Danışman
Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU**

**TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİNE YÖNELİK
POLİTİKALARI: İKİ TARAFLI VE ÇOK TARAFLI İLİŞKİLERDE
DÖNÜŞEN İŞ BİRLİĞİ**

Sedanur ŞEYBAN

Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Bölge Çalışmaları Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Aralık 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI.....	4
ÖNSÖZ.....	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION.....	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	12
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	13
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	14
1. BİRİNCİ BÖLÜM.....	15
TÜRKİYE-ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİ ARASINDAKİ İKİ TARAFLI İŞ BİRLİĞİ.....	15
1.1. Sovyet Sonrası Dönemde İlişkilerin Gelişim Seyrine Genel Bir Bakış.....	15
1.2. Siyasi İlişkiler.....	18
1.3. Kültürel İlişkiler	43
1.4. Ekonomik İlişkiler.....	59
1.5. Covid-19 Sürecindeki İlişkiler	69
2. İKİNCİ BÖLÜM.....	74
TÜRKİYE-ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİ ARASINDAKİ ÇOK TARAFLI İŞ BİRLİĞİ	74

2.1. Örgütsel İş Birliğinin Çatı Kuruluşu: Türk Konseyi (Türk Devletleri Teşkilatı).....	74
2.2. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY).....	94
2.3. Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi.....	99
2.4. Uluslararası Türk Kültür ve Mirası Vakfı	104
2.5. Uluslararası Türk Akademisi.....	108
2.6. Türk Ticaret ve Sanayi Odası	114
SONUÇ	120
KAYNAKÇA.....	125
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	150
TABLolar LİSTESİ.....	151
ÖZGEÇMİŞ	152

TEZ ONAY SAYFASI

Sedanur ŞEYBAN tarafından hazırlanan ‘‘TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİNE YÖNELİK POLİTİKALARI: İKİ TARAFLI VE ÇOK TARAFLI İLİŞKİLERDE DÖNÜŞEN İŞ BİRLİĞİ’’ başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr.Ersin MÜEZZİNOĞLU

.....

Tez Danışmanı, Siyasi Tarih ABD

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Bölge Çalışmaları Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 01/12/2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Turgay DÜĞEN (ÖHÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıŐtır.

Doç. Dr. Müslüm KUZU

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Sedanur ŞEYBAN

İmza :

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın başlangıcından sonuna kadar benden desteğini esirgemeyen, anlayış ve teşvik edici rehberliğiyle her zaman yanımda hissettiğim tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU'na, Türk dünyasının mukaddes ruhuyla yoluma ışık tutan, ufkumu genişleten ve akademik birikimiyle daima doğru hedeflere yönlendiren Sayın Prof. Dr. Ali ASKER'e ve değerli görüşleri ile tezime önemli katkılar sağlayan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Turgay DÜĞEN'e sonsuz teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Hayatımın her aşamasında bana inanan, ayakta durmayı öğreten ve sevgisiyle güç veren en büyük şansım babam Cemal ŞEYBAN başta olmak üzere değerli ailem ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Türk dünyasının birlik ve beraberliğinin daim olması dileğiyle.

ÖZ

Soğuk Savaş'ın bitişi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılması sonucunda küresel ve bölgesel aktörlerin siyasi tutum, davranış ve politikalarında esaslı dönüşümler gözlemlenmektedir. Uluslararası sistemde önemli değişimlerin yaşandığı bu süreçte Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik aktif dış siyasetinin gün geçtikçe derinleşen nitelik kazandığı bilinen bir gerçekliktir. Birtakım sorunlara rağmen Türkiye, Orta Asya Türk devletleri Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarını elde ettikten sonraki otuz yıl boyunca ortak tarih, din, dil ve sosyokültürel bağlarını geliştirmiş durumdadır.

İlişkilerin siyasi, ekonomik ve kültürel boyutu yoğun bir şekilde gelişen uluslararası-bölgesel rekabet ve dönüşümler ortamında kayda değer mesafe katetmiştir. İlgili tespit gerek ikili gerekse çok taraflı örgütsel ilişkiler açısından geçerlidir. Bu durum güçlü temeller üzerine kademeli ve istikrarlı bir şekilde inşa edilen belirli bir sürecin tezahürüdür. Buradan yola çıkarak, birinci bölümde 1990'lı yıllardan bu yana Türkiye'nin Avrasya coğrafyasında yeni iş birliği potansiyeline sahip Orta Asya Türk devletlerine yönelik dış politikasının gelişim aşamaları ve dönüşen iş birliği sürecindeki ikili ilişkiler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise, çok taraflı iş birliği kurumsal yapılar aracılığıyla incelenmiştir. Böylelikle, ilişkiler ve dönüşen iş birliği tüm boyutlarıyla ele alınmıştır.

Günümüzde (özellikle kritik kriz dönemlerinde) Türkiye ile Orta Asya Türk devletleri arasında elde edilen cesaret verici kazanımlar, Türkiye'nin bölgesel etkinliğini attırdığı gibi güç merkezinin yoğunlaştığı Avrasya coğrafyasında Türk realitesini canlandırmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin Orta Asya politikası ve Türk dünyası açılımını açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkiye; Türk Dış Politikası; Türk Dünyası; Orta Asya; Türk Devletleri; Entegrasyon

ABSTRACT

As a result of the end of the Cold War and the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), fundamental transformations are observed in the political attitudes, behaviors and policies of global and regional actors. It is a known fact that Turkey's active foreign policy towards Central Asia has gained a deepening quality day by day in this process where significant changes are experienced in the international system. Despite some problems, Turkey has developed common historical, religious, linguistic and socio-cultural ties for thirty years after the Central Asian Turkish states Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan achieved their independence.

The political, economic and cultural dimensions of the relations have covered considerable distance in an environment of intensely developing international-regional competition and transformations. The relevant determination is valid in terms of both bilateral and multilateral organizational relations. This is the manifestation of a certain process that is gradually and steadily built on strong foundations. From this point of view, in the first part, the development stages of Turkey's foreign policy towards the Central Asian Turkish states, which have new cooperation potential in the Eurasian geography since the 1990s, and the bilateral relations in the transforming cooperation process are emphasized. In the second part, multilateral cooperation is examined through institutional structures. In this way, relations and transforming cooperation are discussed in all their dimensions.

Today (especially in critical crisis periods), the encouraging achievements between Turkey and the Central Asia Turkish states have increased Turkey's regional influence and revived the Turkish reality in the Eurasian geography, where the power center is concentrated. This situation presents important opportunities for Turkey's Central Asia policy and opening up to the Turkish world.

Keywords: Turkey; Turkish Foreign Policy; Turkish World; Central Asia; Turkish States; Integration

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Türkiye'nin Orta Asya Türk Devletlerine Yönelik Politikaları: İki Taraflı ve Çok Taraflı İlişkilerde Dönüşen İş Birliği
Tezin Yazarı	Sedanur ŞEYBAN
Tezin Danışmanı	Ersin MÜEZZİNOĞLU
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	01/12/2022
Tezin Alanı	Bölge Çalışmaları
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	152
Anahtar Kelimeler	Türkiye; Türk Dış Politikası; Türk Dünyası; Orta Asya; Türk Devletleri; Entegrasyon

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Turkey's Policies Towards the Turkish States of Central Asia: Transforming Cooperation in Bilateral and Multilateral Relations
Author of the Thesis	Sedanur ŞEYBAN
Advisor of the Thesis	Ersin MÜEZZİNOĞLU
Status of the Thesis	Master's Thesis
Date of the Thesis	01/12/2022
Field of the Thesis	Area Studies
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	152
Keywords	Turkey; Turkish Foreign Policy; Turkish World; Central Asia; Turkish States; Integration

KISALTMALAR

AA : Anadolu Ajansı

AB : Avrupa Birliği

AK Parti : Adalet ve Kalkınma Partisi

AYÜ : Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

BM : Birleşmiş Milletler

BÖP : Büyük Öğrenci Projesi

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

DSÖ : Dünya Sağlık Örgütü

FETÖ : Fetullahçı Terör Örgütü

ITA : International Turkic Academy

KGAÖ : Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü

KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

KTMÜ : Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TDT : Türk Devletleri Teşkilatı

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TİKA : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

TMV : Türkiye Maarif Vakfı

TOBB : Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TTÖMER : Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi

TTSO : Türk Ticaret ve Sanayi Odası

TÜRKPA : Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi

TÜRKSOY : Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı

UIHL : Uluslararası İmam Hatip Liseleri

YDSK : Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

YEE : Yunus Emre Enstitüsü

YTB : Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmada, Türkiye ile Orta Asya Türk devletleri (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) arasındaki ilişkiler iki taraflı ve çok taraflı olmak üzere iki ayrı perspektiften incelenmiştir. SSCB sonrasında tesis edilen iki taraflı ilişkiler; siyasi, kültürel, ekonomik ve Covid-19 süreci temelinde ele alınmıştır. Çok taraflı ilişkilerin boyutu ise, çatı kuruluş “Türk Devletleri Teşkilatı” ile “Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı”, “Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi”, “Türk Kültür ve Mirası Vakfı”, “Uluslararası Türk Akademisi” ve “Türk Ticaret ve Sanayi Odası” olmak üzere kurumsal yapılar üzerinden analiz edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışma, Türkiye-Orta Asya Türk devletleri arasındaki ikili ve çok taraflı ilişkileri analiz ederek geleceğe dair bütünsel ve kapsayıcı bir yaklaşım oluşturmayı amaçlamaktadır. Özellikle son yıllarda niceliksel ve niteliksel açıdan gelişim gösteren ikili ilişkiler, Türkiye'nin Orta Asya'daki bölgesel etkinliğini arttırdığı gibi, çok taraflı iş birliğinin gelişim istikametine stratejik derinlik kazandırmıştır. Dahası, söz konusu iş birliğinin uluslararası güç merkezinin yoğunlaştığı Avrasya bölgesinin merkezinde gerçekleşmesi ilişkilerin gelişimine ayrı bir önem katmaktadır. Bu önem, gerek Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik dış politikası gerekse Türk dünyası açılımı bakımından bir fırsat niteliğindedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada, 1990'lı yıllardan günümüze kadar olan süreçte Türkiye'nin Orta Asya Türk devletlerine yönelik dış politikası, karşılıklı ilişkiler ve ilişkilerin gelişimine etki eden süreçlerine dair bilgi edinmek amacıyla doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Öncelikli olarak literatür taraması yapılmış, daha sonrasında araştırmanın kapsam ve sınırlılıkları saptanmıştır. Bu çerçevede araştırma konusu ile ilgili veriler; bilimsel makale, kitap, rapor, tez ve resmi internet siteleri ve süreli yayınlardan elde edilmiştir. Ayrıca, Türk devletlerinin üye olduğu kuruluşlara ait resmi belgelerden faydalanılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Türkiye-Orta Asya Türk devletleri arasındaki iki taraflı ve çok taraflı ilişkiler ve iş birliğinin dönüşümü kademeli olarak ilerlemesine rağmen bu sürecin seyri tarihin belirli dönemlerinde sekteye uğramıştır. Orta Asya'nın jeopolitik önemi münasebetiyle dış aktörlerin dikkatini çeken rekabet merkezlerinden biri olması, küresel ve bölgesel gelişmelerin etkisinin yanı sıra adı geçen devletlerin iç ve dış siyasetleri bu sürece etki eden unsurlardandır. Ancak, son dönemlerde (özellikle kritik dönemlerde) Türkiye ile Orta Asya'daki dört soydaş devlet arasındaki ilişkilerin hızla derinleşmesi dikkatleri çekmektedir.

Kuşkusuz, ilişkilerin gelişim süreci farklı dönüm noktaları ile karakterizedir. 2019 yılında Türkiye'nin "Yeniden Asya Açılımı"nı ilan etmesi bu sürecin ilk işaretiydi. Bu sürecin hemen ardından 2020 yılında hızla dünyanın tümüne yayılan Covid-19 küresel sağlık krizi karşısında Türk devletlerinin gerek kendi aralarında gerekse örgütsel çatı altında müşterek hareket etmeleri iş birliğinde yeni bir merhaleye geçildiğini göstermiştir. İlişkilerde asıl dönüm noktası ise Eylül 2020 tarihinde başlayan İkinci Karabağ Savaşı'dır. Bu süreçte, Türk dünyasının ayrılmaz parçası Azerbaycan'ın Karabağ zaferi, bu zaferde Türkiye'nin aktif rolü ve "Bir Millet İki Devlet" anlayışıyla mevcut statükonun Türkler lehine çevrilmesi diğer Türk devletlerine farklı bir bakış açısı kazanmıştır. Buna ilaveten, Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı'na ayrı bir parantez açmak gerekir. Halen devam eden bu süreçte, Ankara hattında yürütülen aktif diplomasi çerçevesinde tıpkı Kafkasya'da olduğu gibi Avrasya coğrafyasında da etkinliğini derinleştiren Türkiye'nin Orta Asya yönelik politikasını güçlendireceği kuvvetle muhtemeldir. Ortaya çıkan bu yeni realite, Türk devletleri arasında birlik, beraberlik ve müttefiklik ilişkilerinin derinleştirilmesiyle uluslararası politikayı etkileyebilecek güce sahip olunabileceğini açık bir şekilde göstermektedir.

Türkiye'nin Orta Asya Türk devletlerine yönelik politikası ve Türk dünyası açılımının "romantik bir ideal" anlayışından ibaret olmadığını gösteren temel göstergelerden biri de çok taraflı iş birliğidir. Özellikle son dönemlerde, kurumsal yapılar üzerinden inşa edilen çok taraflı iş birliği ileri bir düzeye taşınmış durumdadır. Bu gelişim, Türk Devletleri Teşkilatı zirve toplantıları sırasında alınan kararlar, teşkilatın ilişkili kurumlarında yaşanan gelişmeler ve Türk devletleri liderlerinin bu

yöndeki güçlü iradeleri ile desteklenmektedir. Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında genel kanaat olarak, Avrasya jeopolitiğinde yeni bir iş birliği potansiyeline haiz Türk devletleri ile tesis edilen güçlü birlikteliğin gerek bölgenin barış, refah ve istikrarı gerekse Türk dünyasının bütünleşmesi açısından yeni fırsatları beraberinde getireceğini ifade etmek son derece elzemdir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Orta Asya bölgesi Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan olmak üzere beş devletten oluşmaktadır. Adı geçen devletler arasında bulunan Tacikistan, etnik ve ulusal kimlik bakımından farklı bir ülke olduğu için Türk dünyası kavramının dışında kalmış, bölgedeki dört soydaş devleti tanımlamak adına “Orta Asya Türk devletleri” ve “Türk dünyası” kavramları kullanılmıştır. Ayrıca bir durum diğer Türk devletleri Azerbaycan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) için geçerlidir. Zira araştırmanın kapsamı Orta Asya ile sınırlı olduğundan Türk dünyası ile ilişkilerde bu devletlere detaylı bir şekilde yer verilememiştir. Bunlara ek olarak, ağırlıklı olarak Türkçe ve İngilizce kaynaklar kullanılmıştır. Özellikle SSCB sonrası dönem açısından önem taşıyan Rusça kaynaklar, dil yetersizliğinden dolayı oldukça az miktarda değerlendirilmiştir.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİ ARASINDAKİ İKİ TARAFLI İŞ BİRLİĞİ

1.1. Sovyet Sonrası Dönemde İlişkilerin Gelişim Seyrine Genel Bir Bakış

Türkiye'nin Orta Asya Türk devletlerine yönelik politikası ve Türk dünyası açılımının hız kazanması Soğuk Savaş sonrası döneme denk gelmektedir. Bu dönemde SSCB'nin dağılması ve Orta Asya'da dört soydaş devletin Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ikili ilişkilerde yeni ve stratejik bir sürecin başlangıcı niteliğindedir. Sovyet sonrası süreçte Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri farklı aşamalar ile karakterizedir. Buna göre, 1991 yılına kadar SSCB içerisindeki milliyetçi hareketlere uzak duran Türkiye, 1991-93 döneminde Moskova merkezli politikalarından vazgeçerken, bölge ülkelere rol ve model olma çabasında olmuştur. Ancak 1993-95 arası dönem Türkiye için, kendi yetersizliklerini ve sınırlarını algıladığı bir zaman dilimini teşkil etmektedir. 1995 yılından itibaren ise gerek kendi gücü gerekse bölgesel dinamikleri dikkate alan Türkiye, Rusya'yı göz ardı etmeyen daha gerçekçi ve dengeli ilişkiler tesis etmeye başlamıştır.¹

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin iktidara gelmesi, Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir. Bu yeni dönemde, Türkiye'nin Orta Asya'ya dair dış politikasında küresel ve bölgesel gelişmelere paralel olarak dönemselsel bazlı değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Söz konusu değişim sürecinde Türkiye, 2008 yılına kadar Orta Doğu ile ilişkileri geliştiren ancak Avrupa Birliği (AB) odaklı dış politika istikameti yürütürken, 2008 yılı sonrasında ağırlıklı olarak Orta Doğu merkezli bir dış politika benimsemiştir. 2011 yılı itibariyle ise Türk dış politikasının temel gündemini Orta Doğu ve Afrika'da başlayan "Arap Baharı" ve "Suriye İç Savaşı" teşkil etmiştir. Ancak, Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerin olumsuz yönde seyretmesi ve özellikle 15 Temmuz 2016'da yaşanan "Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)" darbe girişimi sonrasında değişen bu süreç Türkiye açısından yeni arayışları beraberinde getirirken, dış politika vektörü yeniden Orta Asya ve Kafkasya bölgelerine

¹ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001*, Ed. Baskın Oran, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 371-372.

çevrilmiştir.² 2016 yılı itibariyle ise başta ekonomi ve enerji alanları olmak üzere yeni ikili ve bölgesel iş birliği alanları ortaya çıktığı gibi, Türkiye’deki resmi kadrolarda “Türklük” kimliği daha fazla dile getirilmeye başlamıştır.³ Bunlara ilaveten karşılıklı ilişkilerde daha somut adımların ön plana çıkmaya başladığı süreçte, Türkiye ile Türk devletleri arasındaki ziyaretlerin artması, Kazakistan’ın “Uçak Krizi”ndeki etkin arabuluculuk rolü ve Özbekistan’da Şevket Mirziyoyev’in iktidarıyla birlikte kopan ilişkilerin yeniden inşa edilmesi gibi önemli gelişmeler Türkiye’nin Türk dünyasına yönelik artan ilgisinin arkasındaki itici güçlere dönüşmüştür.⁴ Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak, Türkiye ve Türk devletleri arasındaki ilişkilerin ayrıntılarına daha ileride değineceğimiz yükselen bir çizgide gelişmeye başladığını ifade etmek mümkündür.

Türkiye’nin Orta Asya politikasını güçlendiren dönüm noktalarından biri, 2019 yılında ilan edilen “Yeniden Asya Açılımı” olmuştur. Türkiye’nin Asya’da daha etkili ve kapsamlı bir politika takip edeceği ilk kez Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından 5 Ağustos 2019 tarihli 11. Büyükelçiler Konferansı sırasında dile getirilmiştir.⁵ Türkiye’nin “Yeniden Asya Açılımı” çerçevesinde Asya-Pasifik bölgesiyle ilişkilerini güçlendirmesinde Orta Asya Türk devletlerinin önemi belirleyici bir roledir. Zira Türkiye’nin gerek tarihsel bağların sunmuş olduğu avantajlar gerekse siyasi ve sosyokültürel ilişkiler açısından Orta Asya’daki etkinliği yüksektir. Dolayısıyla Türkiye’nin Orta Asya’ya yönelik politikasının yoğunluk kazanması, ilan edilen açılımı daha işlevsel bir hale getirecektir. 5-10 Mart 2021 tarihli Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan ziyareti sırasında Çavuşoğlu’nun Türkiye’nin Orta Asya politikasının “Yeniden Asya Açılımı”yla birlikte yeni bir boyuta taşınacağını ifade ederek, “*Çünkü aynı dev çınarın dalları, aynı güçlü gövdenin kollarıdır*”⁶ sözlerini dile getirmiş olması

² Turgay Düğen, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Orta Asya Siyaseti”, *21. Yüzyılda Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Orta Asya Siyaseti*, Ed. Çiğdem Şahin, Turgay Düğen, (Konya: Eğitim Yayınevi, 2021), 64.

³ Güngör Şahin, Medihanur Argalı, “Bölgesel Liderlik Bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği: Türk Dünyası”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (2022): 28

⁴ Fırat Yıldız, Çınar Özen, “Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye”, *30. Yılında Türk Cumhuriyetleri Küresel Politika*, Ed. Fırat Yıldız, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021), 25

⁵ “Bakan Çavuşoğlu: ‘Yeniden Asya’ açılımını bugün ilan ediyoruz”, *TRT Haber*, 05.08.2019, (Erişim Tarihi: 02.03.2021), <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-cavusoglu-yeniden-asya-acilimini-bugun-ilan-ediyoruz-425758.html>

⁶ Cengiz Buyar, “Yükselen bir değer olarak Asya ve Türkiye’nin rolü”, *Anadolu Ajansı*, 14.04.2021, (Erişim Tarihi: 21.04.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yukselen-bir-deger-olarak-asya-ve-turkiyenin-rolu/2208459>

bu anlamda önemlidir. Bu gelişmeler, Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin daha ileri bir düzeye taşınacağına dair önemli ipuçları vermektedir.

Türkiye'nin Orta Asya politikasını güçlendiren ikinci dönüm noktası, Covid-19 sürecidir. Bu zorlu süreçte küresel ve bölgesel aktörler önemli ölçüde kendi iç politikalarına odaklanırken, Türkiye'nin sürecin başındayken dahi “dost kara günde belli olur” anlayışıyla Orta Asya Türk devletlerine destek olması ve dayanışma içinde olduğunu göstermesinin ikili ilişkilerin gelişiminde yeni bir itici güce dönüştüğü ifade edilebilir. Türkiye'nin Orta Asya politikasını güçlendiren üçüncü dönüm noktası, 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan İkinci Karabağ Savaşı'dır. Türkiye'nin savaş sırasında (ayrıca savaş öncesi ve sonrası dönemlerde) siyasi, diplomatik, kamu diplomasisi ve askeri açıdan Azerbaycan'a doğrudan destek vermesi gerek savaşın istikameti gerekse Türk dünyası açısından önemli kazanımları ortaya çıkarmıştır. Türkiye ve Azerbaycan'ın “tek millet iki devlet” şiarını rehber edindiği iş birliğiyle kazanılan Karabağ Zaferi, başlangıçta “itidalli” açıklamalarıyla dikkat çeken Orta Asya Türk devletlerine farklı bir açısı kazandırmıştır.⁷

Son olarak, 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna topraklarına düzenlediği askeri operasyonla başlayan ve halen devam etmekte olan Rusya-Ukrayna Savaşı'na ayrı bir parantez açmak gerekir. Covid-19 sürecinin olumsuz etkileri henüz sonlanmamışken, söz konusu savaşın patlak vermesi dünya çapındaki küresel krizi ciddi oranda tetiklemiş ve uluslararası ilişkilerde daha zorlu bir süreci başlatmıştır. Bu sürece Orta Asya Türk devletleri açısından bakıldığında, bu devletlerin meseleye son derece hassas yaklaştığı görülmektedir. Zira bölgedeki etkin aktörlerden biri olan Rusya'nın eski SSCB cumhuriyetlerinden birine savaş açması, Orta Asya Türk devletlerinin toprak bütünlüğü ve egemenliği açısından endişe uyandırıcı bir gelişmedir. Bu doğrultuda Moskova yönetimine karşı güvenleri sarsılan bu devletler, Rusya ile ortak kuruluşlarda yer almalarına rağmen Ukrayna işgalini desteklememişlerdir. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın Ukrayna'ya insani yardım göndermesi ve daha da önemlisi bu devletlerin Donetsk ve Luhansk'ı tanımamaları bu durumun bir yansımasıdır. Orta Asya Türk devletlerinin Rusya'nın etkisinden uzaklaşmak adına dış politikalarını

⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Asker, Sedanur Şeyban, “İkinci Karabağ Savaşı ve Türk Dünyasının Tepkileri,” QAT (Qarabağ Azadlıq Təşkilatı), “*Qarabağ dünən, bu gün və sabah*” 20-ci elmi-əməli konfransının materialları toplusu, Bakı, (2021): 76-88.

çeşitlendirecekleri kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda ön plana çıkan ülkelerden biri Türkiye'dir. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türk dış politikası açısından yeni bir fırsat alanı oluşturduğunu ifade etmek gerekir. Rusya'nın küresel baskı sonucunda elinin zayıflaması ve Türkiye'ye duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte Ankara-Moskova hattında yaklaşan ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin yürüttüğü denge siyaseti, arabuluculuk rolü ve tahıl koridoru gibi önemli konulardaki başarısı uluslararası alandaki imajına olumlu yönde yansımaktadır. Bu noktada Avrasya jeopolitiğindeki etkinliği hissedilir hale dönüşen ve küresel etkisi giderek derinleşen Türkiye ile iş birliğini ileri düzeye taşımak Orta Asya Türk devletleri açısından realist bir dış politika yaklaşımı olarak ön plana çıkmaktadır.

Tüm gelişmeler dikkate alındığında, Türk coğrafyalarında meydana gelen olaylar ve karşılıklı ilişkilerde yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin Orta Asya'daki bölgesel gücü ve rolünü giderek güçlendirdiği açıktır. Bu nedenle Türkiye-Orta Asya Türk devletleri arasındaki ikili ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi adına, bağımsızlıktan bugüne kadar olan 30 yıllık sürecin kapsamlı bir şekilde incelenmesi yerinde olacaktır.

1.2. Siyasi İlişkiler

Kazakistan; Kazakistan'ın bağımsız bir devlet olarak uluslararası politikada yerini alması büyük bir heyecana yol açmış ve Türkiye, 16 Aralık 1991'de Kazakistan'ı tanıyan ilk ülke olmuştur. İki ülke arasında diplomatik ilişkilerinin tesis edildiği tarih ise 2 Mart 1992'dir. Bu tarihten itibaren Türkiye-Kazakistan arasında birçok anlaşma ve protokole imza atılırken, farklı alanlarda ilişki ve iş birliği kurulmuştur.⁸ Türkiye'nin bağımsızlığını tanımasından kısa bir süre sonra Kazakistan, diğer devletler tarafından da tanınmış ve Birleşmiş Milletler (BM)'ye üye olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Kazakistan, Türkiye'nin kendilerini tanımasının önemini altını çizerek, her fırsatta Türkiye'ye minnettarlığını ifade etmektedir.⁹ Türkiye'nin Kazakistan'ı tanımaya yönelik attığı öncül ve diplomatik dostluk adımı manevi bir destek olduğu gibi, iki ülke arasındaki yakın iş birliğinin de zeminini oluşturmuştur.

⁸ "Türkiye-Kazakistan Siyasi İlişkileri", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, (Erişim Tarihi: 06.03.2021), https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa

⁹ Halil Emre Deniz, Ekrem Yaşar Akçay, "Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Siyasi Boyutu", *Türkiye-Kazakistan İlişkileri*, Ed. Hasan Acar, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 194.

Siyasal düzlemde önemli bir adım olarak Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Kazakistan'a ziyarette bulunmuş ve Mart 1992'de Almatı'da iki ülkenin Dışişleri Bakanları "Diplomatik İlişkiler Kurma Protokolü" ve "Vize Muafiyeti Anlaşması"nı imzalamışlardır. Günümüzde de geçerliliğini koruyan Vize Muafiyeti Anlaşması çerçevesinde, 30 gün süreli olarak Türkiye ve Kazakistan vatandaşları karşı tarafın topraklarına vizesiz giriş yapabilmektedirler.¹⁰ Ayrıca, imzalanan protokol kapsamında Türkiye'nin Nisan 1992'de Kazakistan'da büyükelçiliği açılmış ve Türkiye-Kazakistan arasındaki ilişkiler resmi olarak tesis edilmiştir. Bu gelişme ekonomi ve turizm gibi alanlardaki ilişkilerin de önünün açılmasını sağlamıştır.¹¹ Türkiye'nin Kazakistan'da göreve başlayan ilk Büyükelçisi Argun Özpay'dır. 21 Nisan 1992 tarihinde Özpay, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'e güven mektubunu sunmuştur. Türkiye böylece bağımsız Kazakistan tarihindeki ilk yabancı diplomatik misyon olmuş ve bu durum taraflar tarafından oldukça önemli ve anlamlı görülmüştür.¹² Diplomatik ilişkilerin kurulmasından bugüne Türkiye ve Kazakistan arasındaki çok boyutlu iş birliği dinamik bir şekilde ilerlemektedir. Siyasi-diplomatik, sosyokültürel, ekonomik-ticari ve diğer alanlarda imzalanan çok sayıda anlaşma, ilişkilerin gelişiminde iki ülke liderlerinin kararlı duruşları, örgütsel anlamda kurulan iş birliğinin yanı sıra küresel ve bölgesel sorunlarda sergilenen dayanışma örnekleri ilişkilerin dostluk zemininde geliştiğinin bir göstergesidir.

Siyasi ilişkilerin gelişmesiyle birlikte Türkiye ile Kazakistan arasındaki üst düzey karşılıklı ziyaretler artış göstermiştir. Bu çerçevede sırasıyla; 1992'de Başbakan Süleyman Demirel'in Kazakistan'a, 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Kazakistan'a, 1993 ve 1994'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Türkiye'ye ve 1995'te Başbakan Tansu Çiller ile Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Kazakistan'a ziyarette bulunmaları iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerinin seyrinde belirleyici bir rol oynamıştır. 1997 yılında ise tatil için Antalya'ya giden Nazarbayev, keşfedilen zengin maden yataklarının Asya'yı tekrardan dünyanın merkezine dönüştüğünü ve ülkesinin zenginliklerinin ilk önce kendi soydaşları yararına olmasını

¹⁰ Abdulvahap Kara, "Kazakistan Cumhuriyeti", *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler)*, Ed. Abdulvahap Kara ve Fahri Solak, (İstanbul: TDBB Yayınları, 2017), 113.

¹¹ Halil Emre Deniz, Ekrem Yaşar Akçay, "Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Siyasi Boyutu", 194.

¹² "Türkiye-Kazakistan Diplomatik İlişkilerinin 28. Yıl Dönümü", *Anadolu Ajansı*, 02.03.2020, (Erişim Tarihi: 08.03.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-kazakistan-diplomatik-iliskilerinin-28-yil-donumu/1751910>

arzu ettiğini belirterek, enerji dağıtımında Türkiye'nin önemli rol oynayabileceğini dile getirmiştir. Nazarbayev'in bu açıklamasından kısa bir süre sonra Kazakistan'da 9-11 Eylül 1997 tarihleri arasında gerçekleştirilen "Kazakistan ve Türkiye: İşbirliğinin Geleceği" isimli konferansa katılan Başbakan Mesut Yılmaz, Türkiye-Kazakistan arasındaki siyasi, ticari ve ekonomik alanlardaki ilişkilerin potansiyeline odaklanmıştır.¹³ 2000'li yıllara gelindiğinde iki tarafın ilişkileri konusunda Nazarbayev'in ilişkilerin mevcut seviyesinden memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Nazarbayev'e göre, Özal'ın vefatı sonrası Türkiye'nin Kazakistan'a ilgisi azalmış, bu durum kendilerini üzmüştür. Hatta Nazarbayev, 1998 ve 1999 tarihlerinde iki ülke arasındaki ilişkilerde bir duraksama olduğunu da belirtmiştir. Nazarbayev'in bu doğrultudaki açıklamaları üzerine aynı yıl yeni Cumhurbaşkanı seçilen Ahmet Necdet Sezer, Türkistan şehrinin 1500. yıldönümü dolayısıyla 19-20 Ekim 2000 tarihleri arasında Kazakistan'a ziyarette bulunarak, iki arasındaki ilişkilerde duraksama olmayacağını altını çizmiştir.¹⁴

2002 yılında AK Parti'nin iktidarı devralmasıyla birlikte Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerde canlanma yaşanırken, bu gelişmenin olumlu etkileri Türkiye-Kazakistan ilişkilerinde de hissedilir olmuştur. Ocak 2003 tarihinde AK Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın Kazakistan'a ziyaret gerçekleştirmesi bu anlamda ilişkilerde hareketliğe yol açmıştır. Erdoğan-Nazarbayev görüşmesinin ardından açıklamalarda bulunan Erdoğan, Kazakistan'da iş insanlarının önemli yatırımlarda bulunduğunu ifade ederken, siyasi, kültürel ve ekonomik alanlardaki iş birliğinin derinleştirilmesine yönelik gerekli çalışmaların yapılacağını ve iş insanlarının 2 milyar doların üzerinde yatırımlarda bulduklarını dile getirmiştir.¹⁵ İkili arasındaki görüşmenin mahiyeti ve sonrasında yapılan açıklamalar, çok yönlü ilişkilerin seyrini ve dinamizminin gösterilmesi bakımından iyi bir örnek niteliğindedir. 2003 yılında Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Türkiye'ye, 2005 yılında ise Başbakan Erdoğan'ın Kazakistan'a ziyaretinde bulunmaları iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde yoğun bir sürecin başladığına işaret etmiştir. 2007 yılında Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olmasının hemen ardından

¹³ Serdar Yılmaz, "Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Son Durumu: Hedeflere Ulaşıldı mı?", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:12, Sayı:1, (2021): 64.

¹⁴ Serdar Yılmaz, "Kazakistan-Türkiye İlişkileri", *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Ed. Cihat Yıldırım, Fatih Tuğluoğlu, Mustafa Gökçe ve Osman Okumuş, (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021), 92.

¹⁵ Mustafa Bostancı, Taner Lüleci, "21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri", *Journal of History School*, Sayı: 41, (2019): 738.

Nazarbayev, Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Aynı yıl Cumhurbaşkanı Gül de Kazakistan'a ziyaret gerçekleştirmiş, bu ziyaret çerçevesinde ticaret, enerji, ulaşım, ekonomi konularına dair görüşmeler yapılmıştır. Gül'ün ziyaretinin ardından 5 Nisan 2007'de Kazakistan Dışişleri Bakanı Marat Tajin'in Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Bölgesel ve uluslararası örgütlerde iki ülkenin birbirlerine etkin bir şekilde destek vermesi ve iş birliği ziyaretin gündemini teşkil eden konulardandır.¹⁶

Türkiye ve Kazakistan arasındaki siyasi ilişkilerin seyri açısından 2009 yılı önemli gelişmelere tanıklık etmiştir. Nazarbayev'in 22-24 Ekim 2009 tarihleri arasında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret kapsamında iki ülkenin liderleri "Stratejik Ortaklık Anlaşması" imzalanmış ve ilişkiler yeni bir boyuta taşınmıştır. 22 maddeden oluşan anlaşmada öncelikli iş birliği alanları siyaset, ekonomi, savunma, kültür, bilim ve eğitim şeklinde belirlenmiştir.¹⁷ Söz konusu anlaşmanın ardından Türkiye ile Kazakistan iş birliği adına yoğun gayret göstermişler ve bu doğrultuda iki ülke arasındaki üst düzey ziyaretler hız kazanmıştır. Anlaşma ile çok boyutlu ilişkilerin derinleştirdiğini ifade etmek mümkündür. Zira bu anlaşmanın ardından iki ülke arasında ilişkilerin ileri bir düzeye ulaşması açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan biri, 23 Mayıs 2012 tarihinde Türkiye-Kazakistan arasında "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi" (YDSK) oluşturulmasına yönelik alınan karardır. Diğerisi ise aynı yıl itibarıyla "Yeni Sinerji-Ortak Ekonomi Programı" kabul edilmesidir.¹⁸ Bu yeni mekanizmalarla birlikte Türkiye-Kazakistan arasındaki ilişkilerde önemli bir ivme yakalandığını belirtmek gerekir.

2009 yılı sonrasında kayda değer bir şekilde hızlanan Türkiye-Kazakistan siyasi ilişkileri, bu tarihten itibaren farklı gelişim aşamaları ve önemli dönüm noktalarıyla karakterizedir. Bu dönüm noktalarından ilki, 2015 yılında Türk F-16'larının sınır ihlalinde bulunan Rus SU-24 uçağını düşürmesinin ardından Rusya-Türkiye arasındaki "Uçak Krizi"dir. Bu süreçte denge siyaseti yürüten Nazarbayev'in iki ülke arasındaki gerginliğin çözüme kavuşması adına çaba gösteren en önemli isimlerden biri olması, Türkiye-Kazakistan ilişkileri açısından önemli bir gelişme olmuştur. Geline durumun

¹⁶ Halil Emre Deniz, Ekrem Yaşar Akçay, "Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Siyasi Boyutu", 196-197.

¹⁷ İlgili Anlaşma metni için bkz. "Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık Anlaşması", *Resmî Gazete*, (Erişim tarihi: 11.03.2021), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101005-1-1.pdf>

¹⁸ Turgay Düğen, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Asya Siyaseti", 76-77.

endişe verici olduğunu ifade eden Nazarbayev, ilk adım olarak olayın araştırılması amacıyla bir komisyonun oluşturulmasını önermiştir. Bununla birlikte Nazarbayev, iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin korunması gerektiğinin altını çizmiş ve krizin en kısa sürede çözülmesi için diplomatik kanalların açık tutulmasının önemini dile getirmiştir.¹⁹ Krizin giderilmesi adına Nazarbayev tarafından atılan diğer adım ise, Taşkent'teki Şanghay İş Birliği Örgütü zirve toplantısında gerçekleşmiştir. Zirve çerçevesinde Putin ile bir araya gelen Nazarbayev'in uyuşmazlığın barışçıl bir şekilde çözülmesi konusundaki kişisel çabası olumlu sonuç vermiş ve 29 Haziran itibariyle Putin krizin aşıldığını açıklamıştır.²⁰

Türkiye-Kazakistan siyasi ilişkilerinde ikinci dönüm noktası ise, FETÖ darbe girişimi sürecinde yaşanmıştır. Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişiminin ardından Türkiye'ye gelen ilk lider Nazarbayev'in "*Türkiye'ye düşman olan bize de düşmandır*"²¹ şeklinde açıklamada bulunması ve dayanışma içinde olduğunu göstermesi dikkatlerden kaçmamıştır. FETÖ'nün Kazakistan'daki faaliyetlerine bakıldığında, 1992 yılından itibaren 37 eğitim kurumu aracılığıyla yapılanmaya başladığı görülmektedir.²² Bu doğrultuda, Türkiye'ye zarar veren bu terör örgütünün Kazakistan'daki faaliyetlerinin durdurulması ilişkilerin gündeminde ilk sıralara gelmiştir. Kazakistan'ın Türkiye'nin talebi sonrasında attığı adımlardan biri, ülkedeki FETÖ okulların "*Bilim İnovasyon Liseleri*" şeklinde isimlerinin değiştirilmesi ve bu okullardaki FETÖ ile bağlantılı öğretmenlerin sınır dışı edilmesi yönünde karar verilmesi olmuştur. Ancak, uzun yıllardır Kazakistan'da yapılan FETÖ okullarında yerli kadrolar yetiştirilmesi ve 2016 yılı itibariyle okullarda görev yapan öğretmenlerin %94'ünün Kazakistan vatandaşlarından oluşturulması Türkiye'nin okullara müdahale edebilme etkisini sınırlandırmıştır. Buna rağmen Kazakistan'ın FETÖ konusunda Türkiye'yi memnun edecek kararları uygulamaya geçirmesi ve ilişkileri olumsuz etkileyebilecek söylem ve

¹⁹ "Türkiye-Rusya Barışında Nazarbayev'in Rolü (2)", *Öncevatan*, 05.07.2016, (Erişim Tarihi: 11.03.2021), <https://www.oncevatan.com.tr/guncel/turkiye-rusya-barisinda-nazarbayevin-rolu-2-h95150.html>

²⁰ Alaeddin Yalçınkaya, "Türkiye-Kazakistan İlişkileri ve Yeni Dünya Düzenine Etkisi", *Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye ve Türk Dünyası İlişkileri*, Ed. Murat Ercan, Mustafa Karaca, (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022), 121.

²¹ "Nazarbayev: Türkiye'ye düşman bize de düşmandır", *Sabah*, 05.08.2016, (Erişim Tarihi: 11.03.2021), <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/08/05/nazarbayev-turkiyeye-dusman-olan-bize-de-dusmandir>

²² Nedim Şener, "Türkiye'nin Orta Asya'da FETÖ ile mücadelesi", *Hürriyet*, 12.10.2020, (Erişim Tarihi: 14.03.2021), <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nedim-sener/turkiyenin-orta-asyada-feto-ile-mucadelesi-41633512>

adımlardan kaçınması²³ Kazakistan hükümetinin iki ülke arasındaki ilişkilere önem verdiği göstermektedir.

Türkiye-Kazakistan siyasi ilişkilerindeki üçüncü dönüm noktası, doğalgaz ve petrol bakımından zengin ülkelerden biri olan Kazakistan'da akaryakıt fiyatlarına %100'lük zam uygulanarak 60'tan 120 Tenge'ye²⁴ (yaklaşık 3.72 TL) çıkarılması nedeniyle başlayan olaylarla ilgilidir. Halkın büyük bir çoğunluğunun tepkisine yol açan gelişme, Kazakistan'ın bağımsızlığından bu yana karşı karşıya kaldığı en büyük kitlesel sorunlardan biri olarak tanımlanmaktadır. 2 Ocak 2022 yılında Aktau ve Janaözen şehirlerinde başlayan protesto dalgası daha sonra sonrasında Almatı, Çimkent, Astana, Karaganda, Kökteşev ve Beynau şehirlerine de sirayet etmiş ve ciddi bir görünüm kazanmıştır. Yaşanan olayların kontrol altına alınmaması olayların şiddetini artırmış ve Kazakistan hükümeti istikrarı sağlamak adına yeni önlemler almıştır. 5-19 Ocak 2022 tarihleri arasında uygulanmak üzere Mangistau ve Almatı'da olağanüstü hâl ilan edilmesi ile akaryakıt ve temel gıda fiyatlarına devlet düzenlemesi getirilmesi alınan önlemlerin örneklerindedir.²⁵ Ancak, hükümetin istifası ve alınan önlemlere rağmen bölgedeki tansiyon düşmemiş ve göstericilerin eylemleri genişleyerek hız kazanmıştır. Gelişmeleri takiben göstericilerin “yurtdışında eğitim almış terör unsurları” olduklarını ileri sürerek Kazakistan güvenliğinin tehdit edildiğini ifade eden Cumhurbaşkanı Tokayev, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)'ne başvurduğunu ve güç gönderilmesini talep ettiğini açıklamıştır. Cumhurbaşkanı Tokayev'in açıklamasından kısa bir süre sonra Rusya, Ermenistan, Belarus, Kırgızistan ve Tacikistan'dan barış gücü askerleri Cumhurbaşkanı Tokayev'in daveti üzerinde Kazakistan'a gelmeye başlamıştır.²⁶ Böylece kurulduğu tarihten itibaren ilk kez KGAÖ bir ülkeye müdahale etmiştir. Nitekim 11 Ocak 2022 tarihi itibarıyla Kazakistan'da yeni hükümet kurulmuş ve olaylar kontrol altına alınmıştır.

Kazakistan'daki olaylara yönelik yapılan yorumlarda bazı kesimler tarafından “Renkli Devrimler” ve “Arap Baharı” ile paralellik kurulurken yaşananların Özbekistan,

²³ Turgay Düğen, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Asya Siyaseti”, 78.

²⁴ Kazakistan para birimi.

²⁵ Meiramgul Kussainova, “Kazakistan'da hükümet, protestolar nedeniyle istifa etti”, *Anadolu Ajansı*, 05.01.2022, (Erişim Tarihi: 09.01.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistanda-hukümet-protestolar-nedeniyle-istifa-etti/2465518> ,

²⁶ Mokhammad Akhiyadov, “Kazakistan'daki Protestoların Sebep ve Olası Sonuçları”, *İnsamer*, 17.01.2022, (Erişim Tarihi: 21.01.2022), <https://www.insamer.com/tr/kazakistandaki-protestolarin-sebep-ve-olasi-sonuclari.html>

Kırgızistan ve Türkmenistan gibi yakın coğrafyalarda “domino etkisi” yaratabileceği ileri sürülmüş, hatta geçmiş örneklere atıfla “Türk baharı” terimi kullanılmıştır.²⁷ Küresel ve bölgesel aktörlerin dikkatle takip ettiği olayların iki Türk devleti Türkiye-Kazakistan açısından değerlendirilmesi son derece elzemdir. Zira dünya basınında Kazakistan olaylarına yönelik haberlerde “Türkiye” vurgusunun yapılması oldukça dikkat çekicidir. Örneğin, Fransız “Le Monde” zamanlamanın altını çizerek olayların Türkiye-Kazakistan ilişkilerinde ilerlemelerin olduğu bir dönemde yaşandığına, Türkiye’nin Kazakistan’a İHA ihraç ettiğine ve örgütsel ilişkileri geliştirme konusunda Kazakistan’ın çabalarını işaret etmiştir. Benzer bir şekilde Türkiye’ye atıfta bulunan örneklerden biri de İtalya medyasında kendini göstermektedir. Buna göre “Domani Giornale” haberinde Kazakistan’ın birçok ülke için çıkarlarının “kavşak noktası” olduğunu ve Türkiye açısından da ayrıca önemli olduğuna işaret edilmiştir.²⁸

Gelişmeleri yakından takip eden Türkiye’nin söylem ve davranışlarına bakıldığında, son derece net ve hızlı bir şekilde tepki vererek Kazakistan’ın yanında yer aldığı ve siyasi destek verdiği görülmektedir. Öncelikle, Dönem Başkanı olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistan’daki gelişmelere yönelik teşkilata üye ülkelerin liderleri ile telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Tokayev ile görüşmesi sırasında olayları yakından takip ettiklerini belirten Erdoğan, Kazakistan ile dayanışma içinde olduklarını dile getirerek, ülkede yeni hükümetin en kısa zamanda kurulmasını ve gerginliğin bitmesi temennisini ifade etmiş ve Türkiye’nin her türlü yardımı sağlamaya hazır olduğunu vurgulamıştır.²⁹ Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan yazılı açıklamada ise gelişmelerin yakından takip edildiği ve Kazakistan’ın istikrarının önemli olduğu ifade edilerek, en kısa sürede olayların durması temennisinde bulunulmuştur.³⁰ Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu durumda Kazakistan’a destek vereceğini ifade etmesi ve

²⁷ Burhanettin Duran, “Possible outcomes of the Kazakhstan protest”, *SETA*, 10.01.2022, (Erişim Tarihi: 22.03.2021), <https://www.setav.org/en/possible-outcomes-of-the-kazakhstan-protests/>

²⁸ Sedanur Şeyban, “Etki ve Sonuçları Bakımından İkinci Karabağ Savaşı’nı Farklı Açıdan Okumak: Türk Dünyası ve Dönüşen İş Birliği”, *Demokrasi Platformu Dergisi*, Cilt:11, Sayı:36, (2022): 52.

²⁹ “Turkey in solidarity with Kazakhstan, Erdoğan tells Tokatev”, *Dailysabah*, 06.01.2022, (Erişim Tarihi:22.03.2022), <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-in-solidarity-with-kazakhstan-erdogan-tells-tokayev>

³⁰ Emre Karaca, Nazlı Yüzbaşıoğlu, “Dışişleri Bakanlığı: Dost Kazakistan’ın istikrarına önem atfediyoruz”, *Anadolu Ajansı*, 05.01.2022, (Erişim Tarihi:22.01.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/disisleri-bakanligi-dost-kazakistanin-istikrarina-onem-atfediyoruz/2465897>

dayanışma ruhunu göstererek istikrardan yana olduğunu vurgulaması tıpkı 1990'lı yıllarda olduğu gibi, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilere güç katmıştır.

Türkiye ve Kazakistan arasındaki siyasi ilişkilerin gelişiminde dördüncü dönüm noktası ise, Kazakistan'da Ocak 2022 yılında yaşanan olayların ardından Cumhurbaşkanı Tokayev'in ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmesidir. 10-11 Mayıs 2022 tarihli ziyaret, iki ülke arasındaki ortak çıkarların ve yakın iş birliğinin güçlendirilmesi bakımından önemi haizdir. İki lider arasında samimi görüntülerin sergilendiği ve somut adımların atıldığı ziyaret aynı zamanda Türkiye-Kazakistan arasındaki çok yönlü ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Bu işaret, ziyaret sırasında ikili ilişkilerin "Stratejik Ortaklık" düzeyinden "Geliştirilmiş Stratejik Ortaklık" düzeyine çıkarılmasının kabul edilmesiyle desteklenmektedir. Bu çerçevede iki ülke arasında askeri istihbarat, savunma sanayi, ulaşım, kültür, tarım, bilişim teknolojileri, ticaret, taşımacılık, gümrük, gençlik, eğitim, çevre, iletişim ve arşiv alanlarında toplam 15 anlaşmaya imza atılmıştır.³¹

Cumhurbaşkanı Tokayev'in dikkatle takip edilen Türkiye ziyareti ile söz konusu ziyaretin istikameti gerek Kazakistan medyası gerekse kamuoyunda büyük yankı uyandırmış, ulusal gazetelerin manşetlerinde iki liderin el sıkıştığı görüntüler sergilenmiştir. Örneğin, Kazakistan'ın "Egemen Kazakistan" isimli gazetesinde ziyaret manşetten verilirken, Rus dilinde yayımlayan "Kazahstanskaya Pravda" isimli gazetede ise "*Kazakistan ve Türkiye: Geliştirilmiş Stratejik Ortaklığa*" başlığıyla manşete taşıdığı görülmektedir. Baş başa görüşme sırasında iki liderin görüntülerinin paylaşıldığı haberde, mevcut jeopolitik durum çerçevesinde geliştirilmiş ortaklığın ikili ve bölgesel ilişkiler açısından önemli olduğunun altı çizilmiştir.³² Ziyaret sırasında yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde, imzalanan anlaşmalar çerçevesinde ilişkilerin boyutu ve kapsamının genişletildiğini ve iş birliğinin güçlü bir şekilde hız kazanarak stratejik açıdan derinleştiğini ifade etmek gerekmektedir.

³¹ Zafer Fatih Beyaz, "Türkiye ile Kazakistan arasında 15 anlaşma imzalandı", *Anadolu Ajansı*, 10.05.2022, (Erişim Tarihi: 12.05.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-15-anlasma-imzalandi/2584104>

³² "Tokayev'in Türkiye ziyareti Kazak basınında büyük yankı buldu", *Aksam*, 12.05. 2022, (Erişim Tarihi: 12.05.2022), <https://www.aksam.com.tr/dunya/tokayevin-turkiye-ziyareti-kazak-basininda-buyuk-yanki-buldu/haber-1269520>

Türkiye-Kazakistan arasındaki derinleşen iş birliğinin ruhuna uygun olarak iki ülkenin liderleri, 12 Ekim 2022 tarihinde yeniden bir araya gelmişlerdir. Akorda Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda gerçekleştirilen görüşmelerin ardından iki ülke arasında farklı alanlarda olmak üzere toplamda 6 anlaşma imzalanmıştır.³³ Bunlara ilaveten, ilişkiler ve karşılıklı iş birliği dolayısıyla Cumhurbaşkanı Tokayev tarafından Cumhurbaşkanı Erdoğan'a 1. Derece Devlet Dostluk Nişanı takdim edilmesi görüşmenin diğer bir önemli yönüdür. Ayrıca, Erdoğan-Tokayev görüşmesinde masada yer alan "Turan" isimli su şişesi ile iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin önemli bir yansıması olan "masa tenisi" diplomasisinin devam ettirilmesi dikkatlerden kaçmamıştır.

Kırgızistan; Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye'dir. 16 Aralık 1991 tarihinde yaşanan bu gelişme manevi bir destek olduğu gibi, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin simgesi haline dönüşmüştür. İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin tesis edildiği tarih ise 29 Ocak 1992'dir.³⁴ İlişkilerin resmi olarak tesis edilmesinin ardından karşılıklı olarak Ankara ve Bişkek Büyükelçilikleri açılmıştır. Nisan 1992'de açılan Türkiye'nin Bişkek Büyükelçiliği konutunun Kırgızistan'ın bağımsızlığından sonra inşa edilen ilk bina olması³⁵ ilişkilerin hızla geliştiğini gösteren önemli bir örnektir. Günümüzde Türkiye-Kırgızistan stratejik ortaklık ilişkileri çok boyutlu geniş bir yelpazede ilerlemektedir. İki ülke arasında imzalanan "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" (1997) ve "Türkiye ve Kırgızistan: Birlikte Yirmi Birinci Yüzyıla Bildirisi" (1999) anlaşmaları ile birlikte ilişkiler, stratejik derinlik kazanmış durumdadır.³⁶

Türkiye ve Kırgızistan arasında gerçekleştirilen karşılıklı üst ziyaretler, diplomatik ilişkilerin derinleşmesinde tamamlayıcı unsurlara dönüşmektedir. Bu anlamda, 23 Aralık 1991'de Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmesi bağımsızlık sonrası kurulan siyasi ilişkiler

³³ "Kazakistan'la iş birliğimizi bundan sonraki süreçte daha da artıracamız", *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 12.10.2022, (Erişim Tarihi: 13.10.2022), <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/140113/-kazakistan-la-is-birligimizi-bundan-sonraki-surecte-daha-da-artiracagiz->

³⁴ "Türkiye-Kırgızistan Siyasi İlişkileri", *Türkiye Cumhuriyeti Bakanlığı*, (Erişim Tarihi: 02.04.2021), <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

³⁵ "Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçiliklerimiz", *Türkiye Cumhuriyeti Bişkek Büyükelçiliği*, (Erişim Tarihi: 02.04.2021), <http://biskek.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>

³⁶ "Türkiye-Kırgızistan Siyasi İlişkileri", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, (Erişim Tarihi: 05.04.2021), <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

bakımından önemli bir yerdedir. Zira Akayev'in ziyaret sırasında Türkiye için "*Türk Cumhuriyetleri'nin önündeki sabahyıldızı*"³⁷ ifadelerini kullanması, iki ülke arasında tesis edilecek ilişkilerin ilk işareti niteliğinde olmuştur. İş birliği anlaşmalarının imzalandığı ziyaretin ardından heyetler arasındaki ziyaretler hız kazanmış ve teknik konular görüşülmeye başlamıştır.³⁸ Bu şekilde yakın iş birliğinde başlayan Türkiye-Kırgızistan ilişkileri, ikili ilişkiler çerçevesinde gösterilebilecek en iyi örneklerden birine dönüşürken, ilişkilerin seyrinde dönemsel sorunlara rağmen istikrarlı bir şekilde ilerleme kaydedilmiştir.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 7 Nisan 1993 tarihli Kırgızistan ziyareti, iki ülke arasındaki dostluk ilişkileri gelişimini olumlu yönde etkilemiştir. Kırgızistan'ın Türkiye'ye atfettiği önem ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Akayev'in sarf ettiği "*Biz bu mevsimde Hızır aleyhisselamı bekliyorduk. Allah O'nun yerine bize Özal'ı gönderdi.*" sözlerde açık bir şekilde görülmektedir. Olumlu ve samimi mesajların verildiği bu ziyaretin ardından iki ülke arasındaki ziyaretler hız kazanmış ve bunun sonucunda 1995 yılında Başbakan Tansu Çiller, 1997 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 1998 yılında Başbakan Mesut Yılmaz ile Cumhurbaşkanı Demirel Kırgızistan'a, 1999 yılında ise Cumhurbaşkanı Akayev Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur.³⁹

İki ülke arasındaki ilişkileri değerlendirirken, Kırgızistan'ın karşı karşıya kaldığı zor dönemlerde Türkiye'nin meselelerin çözümü adına sağlamış siyasi desteğe ve bu doğrultudaki dayanışmasına ayrı bir parantez açmak gerekir. Bu durumun en iyi göstergelerinden biri, Kırgızistan'da 1999-2000 yıllarında yaşanan Batken Olayları'nda görülmektedir. Bu süreçte Türkiye, Kırgızistan ile iş birliğinde olmanın yanı sıra askeri-teknik destek vermiş ve sınır güvenliğinin güçlendirilmesi adına askeri eğitim sağlamıştır.⁴⁰ Kırgızistan'da 2010 yılında halk ayaklanmalarıyla başlayan ve siyasi bir istikrarsızlıkla sonuçlanan devrim sürecini diğer bir örnek olarak göstermek

³⁷ Ahmet Taşağıl, "Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:3, (2004): 32.

³⁸ Galip Afşin Ravanoğlu, "Türkiye-Kırgızistan İlişkileri ve İlişkilerin Yeni Dünya Düzenine Etkisi", *Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye ve Türk Dünyası İlişkileri*, Ed. Murat Ercan, Mustafa Karaca, (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022), 132.

³⁹ Nur Çetin, "Kırgızistan'ın Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkileri", *Bağımsızlığın 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler*, Ed. Burulkan Abdibaitova Pala, (Ankara: Astana Yayınları, 2021), 89-90.

⁴⁰ Mehmet Yüce, "Türkiye-Kırgızistan İlişkileri", *Geçmişten Günümüze Türkiye-Orta Asya İlişkileri*, Ed. Hasan Acar, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 202.

mümkündür. Ülke geneline hızla yayılan protestolar hükümetin istifasını beraberinde getirmiş ve ülkede Roza Otunbayeva liderliğinde geçici hükümet kurulmuştur. Bu zorlu süreçte Başbakan Erdoğan, Otunbayeva'yı arayarak yaşananlardan üzüntü duyduklarını, yardıma hazır olduğunu ve Türkiye'nin Orta Asya'ya bölgesel yakınlığı ve Türk kimliği ile güney Kırgızistan'da çıkan etnik çatışmalarda arabulucu rolünü üstelenebileceğini dile getirmiştir. Bunlara ilaveten, Oş ve Celalabad şehirlerinde çatışmalardan etkilenen Ahıska Türklerinin Türkiye'ye getirilmesi ve 2010 yılında Kırgızistan'a 20 milyon dolar değerinde insani yardım sağlanması Türkiye'nin göstermiş olduğu desteğin örneklerindedir.⁴¹ Başka bir ifadeyle Kırgızistan'da zorlu bir değişim süreci yaşanırken, Türkiye'nin yeni kurulan hükümet ile yakın temaslar kurarak istikrardan yana açıklamalarda bulunması ve maddi-manevi açıdan destek olması iki ülke arasındaki ilişkilere katkıda bulunan mihenk taşları olmuştur. Bu dönemde yaşanan diğer gelişme ise, Başbakan Erdoğan'ın 1-2 Şubat 2011 tarihli Kırgızistan ziyaretidir. Ziyarete ilişkin Başbakan Atambayev'in çok mutluluk duyduğunu ve hatta mutluluktan uyuyamadığını ifade etmesi⁴² ziyarete atfedilen önemi göstermektedir. Ayrıca, bu ziyaretin diğer önemli bir yönü, 2010 yılında yaşanan olaylarının ardından Kırgızistan'a gerçekleştirilen ilk üst düzey ziyaret olma niteliğini taşımasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ilgili ziyaret Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik siyasi ve diplomatik desteğini bir kez daha göstermiş, böylelikle ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

2011 yılında Almazbek Atambayev'in iktidara gelmesi, Türkiye ile Kırgızistan siyasi ilişkilerinde yeni bir sayfa açıldığına işaret etmektedir. İlk olarak Başbakan daha sonrasında Cumhurbaşkanı görevini üstlenen Atambayev'in Türkiye'ye yakınlık duyan biri olarak ön plana çıkması karşılıklı iş birliğini güçlendiren etkenlerdendir. Buna ilaveten, Cumhurbaşkanı Atambayev'in ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye yapması yeni hükümetin Türkiye'ye yaklaşımını gösteren önemli bir diplomatik adım olduğu gibi, yakın iş birliği ilişkilerinin tesisinde yeni bir dönemeç olmuştur. Ayrıca, söz konusu ziyarette Atambayev tarafından dile getirilen düşünceler, iki ülke arasındaki ilişkilerin seyri açısından önem taşımaktadır. Kuvvetli ve samimi bir Türk Birliğinin olmasıyla Türk dünyasında tam güvenliğin tesis edileceğinin altını çizen Atambayev, basın

⁴¹ Nur Çetin, "Kırgızistan'ın Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkileri", 97.

⁴² Turgay Düğen, "Kırgızistan'a Destek Sürecinin Önemi", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 06.02.2011, (Erişim Tarihi:08.04.2021), <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/kirgizistana-destek-surecinin-onemi>

toplantısının ardından Türkiye Türkçesi ile şu sözleri sarf etmiştir: “Türkiye, Kırgızlar için gökyüzünde uzakta parlayan bir yıldızdır. Gökyüzü kapalı olsa bile bulutların arkasında bir yıldızın parladığını biliyoruz, bu yıldız kardeşimiz, arkadaşımız Türkiye’dir.”⁴³

Türkiye-Kırgızistan siyasi ilişkileri istikrarlı ve yakın iş birliğinde ilerlemesine rağmen Atambayev iktidarının son yıllarına doğru olumsuz gelişmelerin yaşandığı ve ilişkilerin zorlu diplomatik krizlerden geçtiği görülmektedir. Bunlardan ilki, Kasım 2015’te Türkiye ve Rusya arasındaki “Uçak Krizi” sürecinde Kırgızistan’ın Rusya’yı destekleyen politikalar izlemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye’nin Rus jetini vurmasını bir hata olarak nitelendiren Atambayev, Türkiye’nin Rusya’dan özür dilemesi gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁴ Uçak düşürme krizinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev sorunun çözüme dair denge politikası çerçevesinde aktif bir şekilde arabuluculuk rolü üstlenirken, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Atambayev’in Türkiye’yi suçlayarak özür dilemesi gerektiğini ifade etmesi dikkat çekici olumsuz bir gelişme olmuştur. İlişkilerde ikinci gerginlik ise, Kırgızistan’ın FETÖ ile mücadelede Türkiye’ye ters düşen politikalar izlemesiyle ilgilidir. FETÖ mensuplarının pek çoğunun Kırgızistan’a kaçması ve Türkiye’nin bu ülkede “Sebat Eğitim Kurumları” çatısı altında faaliyet gösteren FETÖ okullarının kapatılmasına yönelik talebinin reddedilmesi zaten kötü giden ilişkilerin daha fazla zedelenmesine neden olmuştur. İki ülke arasında güven bunalımının yaşandığı dönemde Çavuşoğlu’nun “FETÖ’nün Kırgızistan’da da bir darbe girişimi yapacağına” yönelik uyarılarını “absürd” olarak nitelendiren Atambayev, Kırgızistan’a kaçan FETÖ mensuplarının iade edilmesi talebini kabul etmemiş ve üstelik şu yönde açıklamada bulunmuştur: “Türkiye büyükelçisi, Kırgızistan’da 3.5 milyon Gülen destekçisinin çalıştığını söyledi. Okul öğretmenlerinde terörist görüyorlarsa, kusura bakmasın ama belki doktora görünüp akıl sağlığını kontrol ettirmelidir... Açıkça söylüyorum, okulları kapatmaya izin vermeyeceğiz. Onları güçlendireceğiz.”⁴⁵

⁴³ “Atambayev: Türkiye uzakta parlayan yıldız”, *Aljazeera*, 12.01.2012, (Erişim Tarihi: 08.04.2021), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/atambayev-turkiye-uzakta-parlayan-yildiz>

⁴⁴ “Kırgızistan’dan uçak açıklaması”, *Yeni Şafak*, 24.12.2015, (Erişim Tarihi: 08.04.2021), <https://www.yenisafak.com/dunya/kirgizistandan-ucak-aciklamasi-2371952>

⁴⁵ Nazlıcan Kavukçu, “Orta Asya’da FETÖ’nün Ayak İzleri: Kırgızistan’da Neler Oluyor?”, *TERAM*, 26.10.2020, (Erişim Tarihi: 09.04.2021), <https://www.teram.org/Icerik/orta-asya-da-feto-nun-ayak-izleri-kirgizistan-da-neler-oluyor-92>

Atambayev'in iktidarının son dönemlerinde ciddi bir kriz içine giren Türkiye-Kırgızistan ilişkileri Sooronbay Ceenbekov döneminde yumuşama dönemine girmiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin eski rayına oturtulması adına üst düzey diplomatik temaslar hız kazanmıştır. Bu anlamda Cumhurbaşkanı Ceenbekov'un ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmesi oldukça önemlidir. Ziyaret sırasında Türkiye-Kırgızistan arasında çeşitli alanlara yönelik 6 anlaşmanın imzalanması⁴⁶ ve karşılıklı olarak iyi niyet açıklamalarının yapılması sekteye uğrayan ilişkileri düzeltme yönündeki istekliliğin yansımaları olmuştur. Ancak, Ekim 2020 tarihine gelindiğinde Kırgızistan'da parlamento seçimlerinde ihlallerin yapıldığı gerekçesiyle ortaya çıkan halk protestoları Cumhurbaşkanı Ceenbekov'un istifasını beraberinde getirirken, ülkede yeni iktidarın sahibi Sadır Caparov olmuştur. Bölgede iş birliğine yönelik aktif bir dış politika izleyen Cumhurbaşkanı Caparov, Türkiye ile ilişkilerine özen göstermiştir. Yoğunlaşan ilişkilerin ilk tezahürlerinden biri, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun 10 Mart 2021 tarihli Kırgızistan ziyaretidir. Stratejik iş birliği kapsamında güncel meselelerin ele alındığı ziyaret sırasında bir araya gelen Çavuşoğlu ve mevkidaşı Ruslan Kazakbayev görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında önemli açıklamalarda bulunmuşlardır. Dışişleri Bakanı Kazakbayev, mevkidaşı Çavuşoğlu'nun "*Kırgızistan'da cumhurbaşkanlığı seçimleri ve yeni cumhurbaşkanının yemin etmesinden sonra gelişen yeni dönemde, Kırgızistan'ı ziyaret eden ilk konuk Dışişleri Bakanı*" olduğuna dikkat çekerek, Türkiye'nin Kırgızistan'daki siyasi krizlerde, yaşanan olaylarda, Covid-19 ile mücadele kapsamında her zaman yardımcı olduğunu dile getirmiştir.⁴⁷ Açıklamaların ardından Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı tarafından Çavuşoğlu'na "Uluslararası İşbirliği Güçlendirme Madalyası" takdim edilmesi, iki ülke arasındaki yakın ilişkilerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Cumhurbaşkanı Caparov'un 9-11 Haziran 2021 tarihli Türkiye ziyaretinde ise iki ülke arasında önemli bir hareketlilik yaşanmıştır. Türkiye-Kırgızistan arasındaki ikili ilişkilerde yeni bir

⁴⁶ Cesurhan Taş, "Kırgızistan Devlet Başkanı Sooronbay Ceenbekov'un Türkiye Ziyareti Üzerine Bir Değerlendirme", *SASAM*, 03.05.2018, (Erişim Tarihi: 09.04.2021), <https://sahipkiran.org/2018/05/03/kirgizistan-turkiye-isbirligi/>

⁴⁷ Nazir Aliyev Tayfur, "Kırgızistan Dışişleri Bakanı Kazakbayev: Kırgızistan ile Türkiye dili bir dini bir iki kardeş ülkedir", *Anadolu Ajansı*, 10.03.2021, (Erişim Tarihi: 11.04.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/politika/kirgizistan-disisleri-bakani-kazakbayev-kirgizistan-ile-turkiye-dili-bir-dini-bir-iki-kardes-ulkedir/2170640>

dönemin habercisi niteliğindeki ziyaret çerçevesinde 5. YDSK toplantısı yapılmış ve iki ülke arasında çeşitli alanlara ilişkin yedi anlaşma imzalanmıştır.⁴⁸

Özbekistan; Türkiye açısından Orta Asya’da etkin bir güç ve Türk dünyasının stratejik bir aktörü Özbekistan’ın bağımsızlığını ilan etmesi oldukça olumlu karşılanmıştır. Bu önemli gelişme ilişkilere yeni bir boyut kazandırırken, Özbekistan’ı tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Diplomatik ilişkilerin tesis edildiği tarih ise 4 Mart 1992’dir. İlişkilerin hukuki altyapısını oluşturmak adına Türkiye ile Özbekistan arasında çok sayıda ikili anlaşma ve protokole imza atılmıştır.⁴⁹ Özbekistan yönetimi, 28 Nisan 1992 tarihinde açılan Türkiye’nin Taşkent Büyükelçiliği binası için SSCB dönemindeki Özbekistan Dışişleri Bakanlığı binasını tahsis etmiştir. Bu anlamlı jestin gerekçesi Türkiye’nin Özbekistan’ı tanıyan ilk ülke olması olarak ifade edilmektedir.⁵⁰ İlişkilerin resmi olarak tesis edilmesinin ardından Türkiye ve Özbekistan arasındaki ikili ilişkiler hızlı bir şekilde gelişim katetmiştir. 16 Aralık 1991’de Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov’un ilk yurtdışı gezisini Türkiye’ye gerçekleştirmesi, karşılıklı ilişkilere önem verdiğini ve bu ilişkileri geliştirmek istediğini göstermektedir. Bu istek ve Ankara-Taşkent hattındaki manevi yakınlık Kerimov’un sarf ettiği şu sözlerde açık bir şekilde görülmektedir:

“Eğer Türkiye bize destek olursa, Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz... Atatürk İlkeleri, bizim Özbekistan’da yapmak istediklerimizle paraleldir. Ben Atatürk’e hayranım ve O’nun Türkiye’de başardıklarını Orta Asya halklarının da başaracağını ümit ediyorum. Ben, Türk halklarının birliği düşüncesini savunuyorum. Bu birlik mutlaka gerçekleşmelidir. Politik bir birlikten ziyade, ekonomik bir birlik kurulabilir. Bunun adına Türk Ortak Pazar’ı da diyebilirsiniz.”⁵¹

Kerimov’un Türkiye’ye ziyaretini izleyen süreçte, 1992’de Başbakan Süleyman Demirel ve 1993’te Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Özbekistan’a ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaretler çerçevesinde Türkiye-Özbekistan arasında ekonomiden

⁴⁸ “Kırgızistan’la maziden atıye uzanan kardeşlik bağlarımızı daha da güçlendirerek devam ettireceğiz”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 09.06.2021, (Erişim Tarihi: 11.04.2021), <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/128226/-kirgizistan-la-maziden-atiye-uzanan-kardeslik-baglarimizi-daha-da-guclendirerek-devam-ettirecegiz->

⁴⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri”, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 11.04.2021).

⁵⁰ “Büyükelçilik”, *Türkiye Cumhuriyeti Taşkent Büyükelçiliği*, (Erişim Tarihi: 28.04.2021), <http://taskent.be.mfa.gov.tr/Mission/About>

⁵¹ Enes Sezer, Muhammet H. Bilgiç, “Geçmişten Günümüze Türkiye Özbekistan İlişkileri ve Günümüze Yansımaları”, *Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye ve Türk Dünyası İlişkileri*, Ed. Murat Ercan, Mustafa Karaca, (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022), 157.

kültüre, eğitimden bilime, sağlıktan spor, turizm, haberleşme ve ulaşım alanlarına kadar çeşitli anlaşmalara imza atılmış ve Türk-Özbek İş Konseyi kurulmuştur. İki ülke arasında kurulan yakın iş birliği sonucunda Türkiye'den Özbekistan'a giden çok sayıda iş insanı önemli yatırımlarda bulunmuşlardır.⁵²

Bu şekilde karşılıklı güven, dostluk ve yakın iş birliği çizgisinde başlayan Türkiye-Özbekistan ilişkileri, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren yerini yüksek tansiyonlu diplomatik krizlerin yaşandığı zorlu ve çalkantılı bir döneme bırakmıştır. Bu durumun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Özbekistan'da muhalefet liderlerine yönelik yapılan baskıların artması ve bu sebeple bazı muhalefet liderlerinin Türkiye'ye sığınmış olmalarından kaynaklanmadı. Bu dönemde Türkiye'ye gelenlerden biri de Erk Partisi lideri Muhammet Salih'tir. Özbekistan'da muhalefetin önemli isimlerinden biri olan Salih'in Türkiye'ye gelmesi ilişkilerin soğumasında başlıca hususlardandır. Özbek yönetimi, Özbekistan aleyhine faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle hakkında 12 yıl hapis cezası verilen Salih'in iadesini talep etmiş; ancak bu istek Türkiye tarafından kabul görmemiştir. Türk hükümetinin olumsuz cevabı üzerine Özbekistan, Ankara büyükelçisini geri çağırmıştır. İki ülke arasında ilişkilerin gerginleşmesi üzerine Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, anlaşmazlığın çözülmesi adına Taşkent'e ziyarette bulunarak, Kerimov'u Türkiye'ye davet etmiş ve Salih'in iadesi konusundaki anlaşmazlığın çözüleceğine dair söz vermiştir.⁵³ Hikmet Çetin'in Taşkent ziyaretinin ardından 21 Haziran 1994 tarihinde Ankara'ya ziyarette bulunan Kerimov, Muhammed Salih'in sınır dışı edilmesini talep etmiştir. Ancak, iki ülke arasında ciddi bir sorun haline dönüşen bu konu yaklaşık dört yıl sonra Türkiye'nin Özbekistan'ın baskıları üzerine Muhammet Salih'i Almanya'ya göndermesiyle yatışmıştır.⁵⁴

Türkiye ve Özbekistan arasındaki ilk diplomatik krizin ardından yaşanan ikinci önemli mesele ise "Radikal İslam" konusu olmuştur. Türkiye'de irtica-laiklik tartışmalarının yaşandığı ve 28 Şubat'a giden süreçte Özbekistan yönetimi, radikal İslamcı örgütlere çekilmeye çalışıldığı ileri sürerek Türkiye'ye eğitim için gönderilen

⁵² "Özbekistan'la İnşili-Çıkışlı İlişkiler", *Aljazeera*, 01.09.2016, (Erişim Tarihi:28.04.2021), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>

⁵³ Cengiz Sürücü, "Türkiye-Özbekistan İlişkilerinin Üç Evresi", *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)*, Der. Mustafa Aydın, (Ankara: Nobel Yayınları, 2007), 353-354.

⁵⁴ Fahri Türk, "Transformasyon Sürecinde Özbekistan'da Siyasal Partiler ve Özbek Muhalefet Liderlerinin Türk-Özbek İlişkileri Üzerine Etkileri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, (2008): 77.

yaklaşık 2.000 Özbek öğrenciyi geri çağırmıştır.⁵⁵ Bu şekilde 1999 yılına kadar iki ülke arasındaki sorunlara rağmen belirli bir dengede yürütülen ilişkilerde, aynı yıl Özbekistan’da yaşayan Türkiye uyruklu vatandaşların Kerimov’u hedef alan bombalı saldırıda bulunduğu iddiası gerginliğe yol açarken, ilişkileri kırılma noktasına getiren en önemli gelişmelerden biri olmuştur.⁵⁶ Bu gerginliğin akabinde, Özbekistan yönetimi önemli kararlar almıştır. Özbekistan’da faaliyette bulunan Türkiyeli firmalarının yöneticilerinin bir bölümü sınır dışı edilmesi, Özbekistan’ın Türk Dünyası toplantılarından çekilmesi ve ülkedeki Türk liselerinin kapatılması⁵⁷ söz konusu kararların örneklerindedir. Sonuç olarak ilk yıllarda büyük bir heves ve heyecanla başlayıp oldukça olumlu çizgide ilerleyen Türkiye-Özbekistan ilişkileri, çeşitli sorunlardan dolayı zayıflamış ve iki ülke arasında karşılıklı güven sarsılmaları yaşanmıştır. Bu süreç siyasi, ekonomik-ticari, kültürel ve örgütsel ilişkilere de olumsuz olarak yansırken, 2000’li yıllara kadar Türkiye’nin kayda değer bir ilerleme sağlayamadığı Orta Asya’daki tek Türk devleti Özbekistan olmuştur.

2002 yılında AK Parti’nin iktidarıyla Türkiye’nin diğer Orta Asya ülkelerine olduğu gibi Özbekistan’a yönelik politikaları da hız kazanmıştır. Bu dönemden itibaren kopuk ilişkilerin düzeltilmesi adına birtakım adımların atıldığı göze çarpmaktadır. Bu adımlardan biri, Başbakan Erdoğan’ın geniş bir heyet eşliğinde gerçekleştirdiği Özbekistan ziyaretidir. 19 Aralık 2003 tarihli ziyaret, ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ancak, Özbekistan’da Mayıs 2005 yılında yaşanan “Andican Olayları” ve bu olaylarda Türkiye’nin Özbekistan yönetimini insan hakları konusunda eleştirmesi ilişkileri yeni bir krizin eşiğine getirmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerde en ciddi meselelerden biri olarak değerlendiren kriz sürecinde Cumhurbaşkanı Kerimov, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Taşkent ziyaretini iptal etmiştir.⁵⁸ Böylece, Türkiye’nin çıkmaza giren karşılıklı ilişkileri düzeltme çabaları sonuçsuz kalmış ve ilişkilerde yeniden 2003 yılı öncesine geri dönmüştür.

Andican Olayları’ndan uzun bir süre sonra Türkiye-Özbekistan arasındaki gerginliğin giderilmesi ve ilişkilerin yeniden arzu edilen düzeye ulaştırılması adına bazı

⁵⁵ Turgay Düğen. “Türkiye Cumhuriyeti’nin Orta Asya Siyaseti”, 81.

⁵⁶ “Özbekistan’la İnşli-Çıkışlı İlişkiler”.

⁵⁷ Ahmet Kanlıdere, “Özbekistan Cumhuriyeti”, *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Ed. Abdolvahap Kara, Fahri Solak, (İstanbul: TDBB Yayınları, 2017), 164.

⁵⁸ Halit Hamzaoğlu, “Turkey-Uzbekistan Relations: Strategic Cooperation and Partnership”, *International Journal of Social Sciences*, Vol:6, No:2, (2022): 320.

diplomatik girişimlerin olduğu görülmektedir. 2012 yılında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun BM temasları çerçevesinde Özbek mevkidaşı Abdulaziz Kamilov ile gerçekleştirdiği görüşme bu anlamda ilk üst düzey diplomatik girişimdir. New York'ta gerçekleşen görüşme sonrasında geçmişte Özbekistan ile ilişkilerin durağanlık yaşadığını dile getiren Davutoğlu, mevkidaşı Kamilov ile çok güzel ve yapıcı görüşme yaptıklarını ifade etmiştir.⁵⁹ Başka bir ifadeyle, uzun bir dönemin ardından gerçekleşen bu üst düzey ziyaret, Türkiye-Özbekistan arasındaki kötü gidişatla seyreden ilişkilerde önemli fırsatlar sunarken, iki ülke arasındaki buzların çözüldüğünün de ilk işaretini vermiş ve ilişkilerin yeniden canlanmasına katkı sağlamıştır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi adına atılan bir diğer önemli adım ise, Başbakan Erdoğan'ın Soçi-2014 Kış Olimpiyat Oyunları dolayısıyla Rusya'nın Soçi kentine gitmesiyle atılmıştır. Şubat 2014 tarihinde gerçekleştirilen bu ziyareti önemli kılan en önemli gelişmelerden biri Erdoğan-Kerimov görüşmesidir. 10 yıl aradan sonra ilk kez gerçekleştirilen görüşme Rusya ve Özbekistan basınında da geniş yer almıştır. Haberlerde iki liderin karşılıklı ilişkilerin durumunu ele aldığı, Türk-Özbek ilişkilerinin ilerleyen dönemlerde artırılmasını ve geliştirilmesi gerektiğinin altını çizdikleri bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca Özbekistan'ın haber ajansı "UzA", iki lider arasındaki görüşmelerin samimi ve dostluk çerçevesinde gerçekleştiğini vurgulamıştır.⁶⁰ Olumlu bir seyirde ilerleyen görüşmenin hemen sonrasında Türkiye, yeniden Taşkent'e Büyükelçi atamayı kararlaştırmış ve bu doğrultuda Büyükelçi Namık Güner Erpul görevlendirilmiştir.⁶¹ Siyasi ilişkilerin gelişimi, Davutoğlu'nun 10-12 Temmuz 2014 tarihli Özbekistan ziyaretiyle perçinlenmiştir. Bu ziyaret, 13 yıl aranın ardından Dışişleri Bakanları düzeyindeki ilk ziyaret olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.⁶² Karşılıklı ziyaretlerinin artması ve üst düzey diplomatik temasların gerçekleşmesi, iki ülke arasında iletişim kanallarının açılmasında önemli rol oynamıştır.

⁵⁹ "Davutoğlu: Orta Asya'nın eksik halkası Özbekistan", *Dünya bülteni*, 29.09.2012, (Erişim Tarihi: 31.04.2021), <https://www.dunyabulteni.net/dis-politika/davutoglu-orta-asyanin-eksik-halkasi-ozbekistan-h228911.html>

⁶⁰ "10 yıl aradan sonra Erdoğan -Kerimov görüşmesi", *Cumhuriyet*, 10.02.2014, (Erişim Tarihi: 02.05.2021), <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/10-yil-aradan-sonra-erdogan-kerimov-gorusmesi-39661>

⁶¹ "Özbekistan'da 16 yıl sonra Türk Cumhurbaşkanı", *Milliyet*, 17.11.2016, (Erişim Tarihi: 02.05.2021), <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ozbekistanda-16-yil-sonra-turk-cumhurbaskani-2346625>

⁶² Halit Hamzaoğlu, "Turkey-Uzbekistan Relations: Strategic Cooperation and Partnership", 321.

2016 yılı birçok yönüyle Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak, karşılıklı yakınlaşma sürecinde daha somut ilerlemeler yaşandığı bir sürece işaret etmektedir. Bir taraftan Türkiye'nin Özbekistan ile stratejik ilişkilerini geliştirme isteği diğer taraftan 2016 tarihinde Özbekistan'da yaşanan iktidar dönüşümünde Cumhurbaşkanı görevine gelen Şevket Mirziyoyev'in dışa dönük aktif politikalar izlemesi iki ülke arasında yeni bir iş birliği aşamasının temelini oluşturmuştur. İki ülke liderlerinin ilişkilere stratejik bir derinlik kazandırma iradeleri de bu süreci etkileyen hususlardandır. Buna göre, Cumhurbaşkanı Mirziyoyev Türkiye'yi "önemli ve uzun vadeli ortağı" şeklinde nitelendirirken, Cumhurbaşkanı Erdoğan da Özbekistan'ı bölgedeki "öncelikli ortağı" olarak tanımlamıştır.⁶³ İkili ilişkilerde yakınlaşma adına atılan bir adım olarak, Kasım 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan kalabalık bir heyet eşliğinde Özbekistan'a ziyarette bulunmuştur. Erdoğan'ın ziyareti, Özbekistan basında geniş yankı uyandırmış ve "Halk Sözü", "Narodnoe Slovo" ve "Pravda Vostoka" isimli gazeteler haberi manşetten duyurmuştur. Haberlerde, iş birliği imkânlarına, halklar arasındaki ortak bağlara, Türkiye'nin Özbekistan'a verdiğini öneme ve ilişkilerde yeni bir sayfa açıldığına dikkat çekilmiştir.⁶⁴ Bu ziyareti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Nisan 2017 tarihli Özbekistan ziyareti izlemiştir. Çavuşoğlu, Cumhurbaşkanı Mirziyoyev ile bir araya gelmiş ve görüşmeler sırasında ekonomik ve yatırım iş birliğinin geliştirilmesi, Türkiyeli şirketlerinin katılımıyla Özbekistan'da turizm altyapısının modernizasyonuna yönelik projelerin uygulanması ve diğer konular ele alınmıştır. Mirziyoyev ile gerçekleştirdiği görüşmenin ardından Çavuşoğlu, mevkidaşı Kamilov ile görüşmüş, ikili siyasi, yatırım, ticari-ekonomik, kültürel-insani, askeri-teknik, vb. alanlarda ikili ilişkileri geliştirme konularını ele almışlardır.⁶⁵

25-27 Ekim 2017 tarihleri arasında ise Cumhurbaşkanı Mirziyoyev Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Tarihi bir gelişme olarak değerlendirilen ziyaret, Türkiye-Özbekistan siyasi ilişkilerinde güçlü, hızlı ve yüksek bir dinamizmi ortaya çıkarmıştır.

⁶³ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkiye-Özbekistan İlişkilerinde Stratejik Ortaklık Dönemi", *ANKASAM*, 27.10.2018, (Erişim Tarihi: 11.05.2021), <https://www.ankasam.org/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-stratejik-ortaklik-donemi/>

⁶⁴ Bahtiyar Abdukerimov, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyareti Özbekistan basınında geniş yer buldu", *Anadolu Ajansı*, 19.11.2016, (Erişim Tarihi:11.05.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdoganin-ziyareti-ozbekistan-basininda-genis-yer-buldu/688848>

⁶⁵ Kamila Aliyeva, "Turkey vows to strengthen ties with Uzbekistan", *Azernews*, 27.04.2017, (Erişim Tarihi: 11.05.2021), <https://www.azernews.az/region/112091.html>

Çünkü 21 yıllık aranın ardından Türkiye'ye ziyarette bulunan ilk Özbekistan Cumhurbaşkanı olan Mirziyoyev'in ziyareti sırasında diplomasiden eğitime, askeri konulardan kültürel konularına kadar çeşitli alanlarda 26 anlaşma imzalanmıştır. Buna ilaveten, iki ülke arasında Özbek-Türk İş Forumu kurulmuştur. Bu anlamlı ziyaretin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan ise, 29 Nisan-1 Mayıs 2018'de iade-i ziyarette bulunmuş, ziyaret sırasında çeşitli alanlarda olmak üzere 22 anlaşma imzalanmıştır.⁶⁶ 2018 yılındaki üst düzey ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'in sarf ettiği şu sözler ilişkilerde yeni bir sürecin işaretlerini vermiştir: *"Bizler çok hata yaptık. Bir kez daha tekrar ediyorum. Türk iş adamlarına yapılan ihanet, devlet politikasına ihanet olacaktır."*⁶⁷

2019 yılında Türkiye ile Özbekistan ilişkilerine bakıldığında, çok boyutlu ilişkilerin dinamik bir şekilde ilerlediğini ifade etmek mümkündür. Bu yıl içerisinde Özbekistan'ın dış politikasında genel olarak da Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özbekistan bu yeni dönemde Türkiye ile ilişkilerini hızlandırırken, öte yandan Türk dünyası ile ilişkilerini de canlandırmıştır. Özbekistan'ın 14 Ekim 2019 tarihinde Türk Konseyi'ne üye olması, bu sürecin önemli ve stratejik bir yansımasıdır. Zira zirve sırasında konuşma yapan Mirziyoyev, Özbekistan'ın Türk Konseyi'ne katıldığı günü kendileri için "tarihi bir gün" şeklinde ifade etmiştir.⁶⁸ Türkiye başta olmak üzere tüm Türk devletleri tarafından memnuniyetle karşılanan bu gelişmenin Türk dünyasının entegrasyon sürecinde ve ilişkilerin güçlenmesi bakımından önemli bir adım olmuştur.

Dostluk çerçevesinde gelişen iş birliği ve iki ülkenin liderleri tarafından ortaya koyulan güçlü siyasi irade gerek ikili ilişkileri gerekse örgütsel ilişkileri ayrı bir boyuta taşımaktadır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'in 19-20 Şubat 2020 tarihli Türkiye ziyareti, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da 29-30 Mart 2022 tarihli Özbekistan ziyareti siyasi ilişkiler açısından önemli yerdedir. Aynı yılın ocak ayında Kazakistan olaylarının yaşandığı, Mart ayında ise Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başladığı bir dönemde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Özbekistan'a gitmesi ziyaretin önemi daha da artırmıştır.

⁶⁶ Bahtiyar Abdülkerimov, "Türkiye ile Özbekistan arasındaki stratejik ortaklık ilişkileri derinleşiyor", *Anadolu Ajansı*, 19.02.2020, (Erişim Tarihi: 13.05.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-ile-ozbekistan-arasindaki-stratejik-ortaklik-iliskileri-derinlesiyor/1738072>

⁶⁷ Enes Sezer, Muhammet H. Bilgiç, "Geçmişten Günümüze Türkiye Özbekistan İlişkileri ve Günümüze Yansımaları", 159.

⁶⁸ Bahtiyar Abdülkerimov, "Türkiye ile Özbekistan arasındaki stratejik ortaklık ilişkileri derinleşiyor".

Ziyaret sırasında Türkiye-Özbekistan arasında çeşitli alanlarda olmak üzere 10 anlaşmaya imza atılması⁶⁹ ziyaretin diğer önemli yönünü teşkil etmektedir. Ayrıca, Mirziyoyev'in iki ülke arasındaki ilişkilerin son 5 yılda yeni bir düzeye taşındığını, kardeşlik ilişkilerinin güçlendiğini, karşılıklı görüşmelerin ve ziyaretlerin arttığını vurgulayarak, ikili ilişkileri geniş kapsamlı stratejik ortaklık seviyesine yükseltme konusunda anlaştıklarını dile getirmesi⁷⁰ Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde yeni bir dönemi beraberinde getiren önemli bir gelişme niteliğindedir.

Öte yandan bölgesel zorlukların yaşandığı dönemde Erdoğan'ın Özbekistan ziyaretiyle birlikte iki arasında stratejik gelişmelerin yaşanması Özbek basını tarafından dikkatle takip edilirken, ulusal gazeteler ziyareti manşetten duyurmuştur. Örneğin, Erdoğan'ın ziyaretiyle ilgili Özbekistan'ın "UzA" isimli resmi haber ajansı "Özbek-Türk iş birliğinin gelişmesinde yeni bir dönem başlıyor" başlığıyla manşete taşırken, "Halk Sözü" gazetesi "Türkiye Cumhurbaşkanı'nın ülkeye ziyareti verimli ve anlamlı geçti" başlığıyla, Rus dilinde yayınlanan "Narodnoe Slovo" gazetesi ise "Özbekistan-Türkiye ilişkilerinde yeni dönem" başlığıyla manşete taşımıştır. Özbekistan'ın diğer önemli bir gazetesi "Pravda Vostoka" ise ilk iki sayfasında ziyaret ve iki ülke arasındaki ilişkilere yer vererek ziyareti manşetten duyurmuştur. Bunlara ilaveten, "Milli Diriliş" gazetesinde Erdoğan ile gerçekleştirdiği görüşme sırasında Türk heyetine hitaben Mirziyoyev'in sarfettiği "*Ata yurdunuzun kapıları siz ekselansları ve tüm Türk kardeşlerimiz için her zaman açıktır*" ifadelerine yer verilirken, "21 Yüzyıl" gazetesinde "Benim ilim dost ilidir" başlığıyla manşete taşınan haberde ise en yakın ve kardeş ülkenin Türkiye olduğuna dikkat çekilmiştir.⁷¹

Gerek Türkiye-Özbekistan ilişkileri gerekse Türk dünyası ilişkilerini güçlendiren gelişmelerden biri de Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e gerçekleştirilen "Türkiye-Özbekistan-Azerbaycan Üçlü Dışişleri, Ticaret ve Ulaştırma Bakanları

⁶⁹ "Türkiye ile Özbekistan arasında 10 anlaşma imzalandı", *TRT Haber*, 29.03.2022, (Erişim Tarihi: 06.04.2022), <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-ozbekistan-arasinda-10-anlasma-imzalandi-668014.html>

⁷⁰ Bahtiyar Abdülkerimov, "Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev: Türkiye ile ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine yükseltme konusunda anlaştık", *Anadolu Ajansı*, 29.03.2022, (Erişim Tarihi: 06.04.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistan-cumhurbaskani-mirziyoyev-turkiye-ile-iliskileri-stratejik-ortaklik-duzeyine-yukseltme-konusunda-anlastik/2549597>

⁷¹ Bahtiyar Abdülkerimov, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyareti Özbek basınında geniş yer buldu", *Anadolu Ajansı*, 31.03.2022, (Erişim Tarihi: 04.04.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdoganin-ziyareti-ozbek-basininda-genis-yer-buldu/2551163>

Toplantısı”dır. 2 Ağustos 2022 tarihli toplantıya iştirak etmek üzere Özbekistan’a ziyarette bulunan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, toplantı öncesinde mevkidaşı Vladimir Norov ile bir araya gelmiş, görüşme sırasında Türkiye-Özbekistan ilişkileri ve bölgesel konular ön plana çıkmıştır. Bu görüşmenin ardından Çavuşoğlu ve Cumhurbaşkanı Mirziyoyev arasında stratejik ilişkiler ve bölgesel konuların ele alındığı bir görüşme gerçekleştirilmiştir.⁷² Toplantının ardından bakanlar tarafından Türk dünyası arasında ilişkileri pekiştiren ve bu coğrafyalardaki refahını artıracak Taşkent Deklarasyonu imzalanmıştır. Deklarasyonda, İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Azerbaycan’ın imar çalışmaları ve Azerbaycan ile Karabağ ve Doğu Zengezur’un bütünleşme çabalarına katkı sağlayacağı belirtilirken, taraflar tarafından Zengezur Koridorunun açılmasının önemine dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan’ın ekonomik koridorlar tesis etmesi gerektiğini belirten Özbekistan Dışişleri Bakanı Vekili Norov, üç ülke arasında Bakü-Tiflis-Ahılkelek-Kars Demiryolu’nun aktif şekilde kullanılmasına yönelik karar verildiğini dile getirmiştir.⁷³ Ayrıca toplantı sonrasında gerçekleştiren brifingdeki konuşmasında Narov, eski çağlardan itibaren ortak bağlara dayalı yüzyıllık ilişkilerin Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan’ı birbirine bağladığını belirterek, devlet başkanlarının siyasi irade ve politikaları doğrultusunda bu üç ülke arasındaki ilişkileri tarihin en üst seviyesine ulaştığını dile getirmiştir.⁷⁴

Türkiye-Azerbaycan-Özbekistan arasında gerçekleştirilen ve dünyaya güçlü mesajların verildiği toplantı sırasında ortak siyasi iradenin güçlü bir şekilde yansıtılması ve toplantı sonrasında imzalanan Taşkent Deklarasyonu Türk dünyasının bütünleşmesinde, ikili ve çok taraflı ilişkilerin güçlenmesinde ve bölgesel refahın geliştirilmesinde önemli dönemeç olarak değerlendirilmelidir. Zira bu yönde atılan adımların Türk dünyası arasındaki iş birliğine ivme kazandırırken, Türkiye-Özbekistan ilişkilerine de katkılar sunacağı kuvvetle muhtemeldir. Başka bir ifadeyle yaşanan gelişmelerle birlikte tarihin belirli dönemlerinde çeşitli nedenlerden mesafeli kalan

⁷² “Sayın Bakanımızın Türkiye-Özbekistan-Azerbaycan Üçlü Dışişleri, Ticaret ve Ulaştırma Bakanları Toplantısına Katılmak Üzere Özbekistan’ı Ziyareti”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, 02.08.2022, (Erişim Tarihi: 05.04.2022), <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin--ozbekistan-i-ziyareti--2-agustos-2022.tr.mfa>

⁷³ “Taşkent deklarasyonu imzalandı”, *Haberizlenim*, 02.08.2022, (Erişim Tarihi: 05.04.2022), <https://www.haberizlenim.com/taskent-deklarasyonu-imzalandi/35295/>

⁷⁴ Bahtiyar Abdülkerimov, “Türkiye-Özbekistan-Azerbaycan Üçlü Dışişleri, Ticaret ve Ulaştırma Bakanları Toplantısı sona erdi”, *Anadolu Ajansı*, 02.08.2022, (Erişim Tarihi:05.04.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ozbekistan-azerbaycan-uclu-disisleri-ticaret-ve-ulastirma-bakanlari-toplantisi-sona-erdi/2651374>

Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin, günümüzde üst düzey bir aşamaya taşındığını ve iki ülkenin önemli stratejik ortaklar haline dönüştüğünü ifade etmek gerekir. Bu durumun temel göstergelerinden biri de Cumhurbaşkanı Mirziyoyev tarafından Kasım 2022 tarihinde Özbekistan'a bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ülkenin en önemli nişanlarından "Yüksek Düzeyli İmam Buhari Nişanı" takdim edilmesidir. Bu önemli gelişme iki ülke arasındaki derinleşen ilişkilerin somut tezahürü niteliğinde görülmelidir.

Türkmenistan; Türkmenistan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye'dir. Bu nedenle Türkmenistan, Türkiye'ye diplomatik plakalarda "01" kodu vermiş olup, bu yaklaşım Türkmenistan'ın Türkiye'ye gösterdiği önemi açık bir şekilde göstermiştir.⁷⁵ İlişkilerin kronolojik olarak seyrine bakıldığında; 2 Mayıs 1992 tarihinde Türkmenistan ilk Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı) ve Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel tarafından Türkiye'nin Aşkabat Büyükelçiliği açılmıştır. 29 Ekim 1992 tarihinde ise Türkmenistan'ın Ankara Büyükelçiliği açılmış ve açılış münasebetiyle Cumhurbaşkanı Turgut Özal şu sözleri sarf etmiştir: "*Büyükelçilik demek, bağımsızlık demektir. Türkmenistan'ın milli bayrağı bizim bayrağımızın yanına çok yakıştı. Her iki Türk bayrağında da ay yıldızlar var. Bu ay-yıldızlı bayraklar başkentimizin göklerini devamlı süsleyecektir*".⁷⁶

Türkiye ile Türkmenistan arasında iyimser ve hızlı bir şekilde başlayan diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinin ardından üst düzeyde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş, bu ziyaretler iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerini istikametinde önemli ölçüde etki göstermiştir. Bu ziyaretlerde birisi, Cumhurbaşkanı Özal'ın 11-12 Nisan 1993 tarihli Türkmenistan ziyaretidir. Ziyaret çerçevesinde mevkidaşı Türkmenbaşı ile bir araya gelen Özal, önemi her geçen gün artan Türkmen doğalgazının boru hattı ile Türkiye'ye, oradan da Avrupa'ya getirilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Aynı gezi sırasında Özal, Türkmenistan'da yatırımda bulunan Türkiyeli firmalara desteğini göstermek üzere temel atma törenlerine de iştirak etmiştir.⁷⁷ Türkiye-Türkmenistan

⁷⁵ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Türkiye-Türkmenistan İlişkileri", *Geçmişten Günümüze Türkiye-Orta Asya İlişkileri*, Ed. Hasan Acar, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 87.

⁷⁶ Kemal Özcan, "Türkmenistan Cumhuriyeti", *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler)*, Ed. Abdulvahap Kara ve Fahri Solak, (İstanbul: TDBB Yayınları, 2017), 209.

⁷⁷ Mustafa Durmuş, Harun Yılmaz, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri", *Yirminci Yüzyılda Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Ed. Ayşegül Aydıngün, Çiğdem Balım, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012), 495.

arasındaki ilişkilerin ilk dönem itibariyle yakın iş birliği çerçevesinde ilerlediği görülmektedir. Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye ile Türk Dünyası arasında samimi ilişkilerin tesis edilmesinin yanı sıra Türkiye'ye karşı Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı'nın gösterdiği yakın hisler karşılıklı olarak siyasi, ekonomik, eğitim ve kültürel alanlarda kurulan ilişkileri hızlandırmıştır.⁷⁸

Ancak Özal'ın vefatıyla iki ülke arasındaki ilişkilerde belirgin bir gerileme dönemi başlamıştır. İkili ilişkilerin gerilemesinde çeşitli nedenler ön plana çıkmaktadır. Bu nedenlerden ilki, Türkiye'nin Türkmen gazı anlaşmalarına mesafeli yaklaşması ve bunun yerine Mavi Akım projesi çerçevesinde Rusya ile anlaşmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁹ İkincisi, Türkmenistan dış politikasıyla ilgilidir. 1995 yılında Türkmenistan'ın "Daimi Tarafsızlık" statüsü alması ve o dönemde Türkmenbaşı'nın Türkiye'ye karşı soğuk ve mesafeli davranması ilişkileri zedelemiştir.⁸⁰ Üçüncü ise, Kasım 2002 yılında Türkmenbaşı'na yönelik başarısız suikast girişimiyle ilgilidir. Söz konusu suikast girişiminde Türkiye Türklerinin adının geçmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştiren bir gelişme olmuştur.⁸¹ Bu ve benzeri nedenlerle birlikte başlangıçta samimi ve sıcak bir şekilde başlayan Türkiye-Türkmenistan ilişkileri, yerini siyasi anlaşmazlıklar ve karşılıklı güven sorununun yaşandığını bir sürece bırakmıştır. İki ülke arasında ilişkilerin mesafeli bir şekilde ilerlediği bu süreç, Türkiye'de AK Parti iktidarı ve Türkmenistan'da Gurbanguli Berdimuhamedov döneminin başlamasına kadar devam etmiştir.

AK Parti Genel Başkanı sıfatıyla Erdoğan'ın Orta Asya gezisi çerçevesinde Türkmenistan'a ziyarette bulunması, ikili ilişkilerin gelişimi adına önemi haizdir. Ocak 2003 tarihinde düzenlenen ziyaret sırasında enerji ve ekonomik alanlardaki iş birliği konularının görüşülmesi ve Erdoğan'ın Türkmenbaşı'na karşı gerçekleştirilen suikastı kınaması ilişkileri yumuşatan diplomatik bir adım olmuştur. Erdoğan'ın ziyareti, Devlet

⁷⁸ Kemal Özcan, "Bağımsızlığının 20. Yılında Türkmenistan İle Türkiye Arasındaki İlişkiler", *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye*, Ed. Okan Yeşilot, (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 305.

⁷⁹ Turgay Düğen, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Asya Siyaseti", 85.

⁸⁰ Eren Çölükoğlu, "Türkiye'nin Asya Ülkeleriyle İlişkileri", *Uluslararası Politika Akademisi*, 02.05.2020, (Erişim Tarihi: 29.05.2021), <http://politikaakademisi.org/2020/05/24/turkiyenin-asya-ulkeleriyle-iliskileri/>

⁸¹ İsmail Birer, Bircan Dokuzlar, "Türkiye-Türkmenistan İlişkileri", *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)*, Ed. Mustafa Aydın, (Ankara: Nobel Yayınları, 2007), 326.

Bakanı Kürşat Tüzmen'in 18-20 Mayıs tarihli Türkmenistan ziyareti izlemiştir.⁸² 2006 yılında Türkmenbaşı'nın vefat etmesi üzerine, Türkmenistan'ın yeni lideri Gurbanguli Berdimuhammedov olmuştur. Berdimuhammedov'un yemin törenine Türkiye'nin Başbakan düzeyinde katılması, yeni dönemde iki ülke arasındaki sorunların çözüme kavuşması ve ilişkilerin yeniden üst düzeye çıkarılmasını istediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

İlişkilerde yeni bir dönemin başlaması ve iş birliğinin hızla gelişmesinin bir gereği olarak, iki ülke arasında karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiştir. Aralık 2007'de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Türkmenistan'a gerçekleştirdiği ziyaret çerçevesinde ortak vizyon belgesinin imzalanması ve ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyine çıkarılmaya çalışılması⁸³ ikili ilişkilerdeki yakınlaşmanın önemli bir tezahürüdür. Siyasi ilişkileri gelişimini gösteren diğer bir örnek ise, Berdimuhammedov'un 24-25 Mart 2008 tarihli Türkiye ziyaretidir. Bu ziyaret iki yönüyle ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri 3 iş birliği anlaşmasının imzalanması iken, ikincisi ise Berdimuhammedov'un "Türkçe Konuşan Ülkeler Zirveleri"ni desteklediğini dile getirmesidir.⁸⁴ Olumlu mesajların verildiği bu ziyaretin ardından Berdimuhammedov Türkiye'ye ikinci ziyaretini gerçekleştirmiş, 27-28 Ağustos 2009 tarihli ziyaret sırasında iş birliği konuları ele alınmıştır. Mayıs 2013'te Cumhurbaşkanı Gül Türkmenistan'a ziyarette bulunmuş, bu ziyarette çeşitli alanlarda olmak üzere 12 anlaşma imzalanmıştır.⁸⁵

2014 yılının Ağustos ayında Berdimuhammedov, Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı yemin töreni münasebetiyle Türkiye'ye gelirken, Erdoğan ise Cumhurbaşkanı sıfatıyla Orta Asya'daki ilk resmi ziyaretini aynı yılın Kasım ayında Türkmenistan'a gerçekleştirmiştir. Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olarak göreve gelmesinin hemen ardından Türkmenistan'a ziyarette bulunması bir diplomatik adım olduğu gibi, Türk dış politikasında bu ülkeye verilen önemi de göstermektedir. İki lider arasındaki bir sonraki görüşme ise, Berdimuhammedov'un Mart 2015 tarihli Türkiye ziyaretinde gerçekleştirmiştir. Ortak basın toplantısı sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan, mevkidaşı Berdimuhammedov ve heyetine "*Türkiye'ye ikinci evinize hoş geldiniz*" diyerek sözlerine

⁸² Kemal Özcan, "Türkmenistan Cumhuriyeti", 213-216.

⁸³ Mustafa Durmuş, Harun Yılmaz, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri", 513.

⁸⁴ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Türkiye-Türkmenistan İlişkileri", 88.

⁸⁵ Kemal Özcan. "Türkmenistan Cumhuriyeti" Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler), 220.

başlamış, karşılıklı ziyaretlerin Türkiye ve Türkmenistan'ın birbirlerine verdikleri önemi gösterdiğini, ilişkileri geliştirme konusundaki kararlılıklarının birer delili ve işareti olduğunu belirtirmiş, son yıllarda herkesin iki ülke ilişkilerine gıpta ile baktığını ve ilişkilerin imrenilecek bir seviyeye geldiğini dile getirmiştir. Ayrıca iki ülke arasında çeşitli alanlarda olmak üzere bir dizi protokol ve anlaşmaya imza atılmıştır.⁸⁶ Tüm bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere, karşılıklı üst düzey ziyaretler iki ülke arasındaki sorunların giderilmesinde belirleyici bir rol üstlenmiş ve çok boyutlu ilişkilerin hızla gelişmesi adına önemli katkılar sunmuştur.

Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinde gerek ikili gerekse çok taraflı iş birliği 2020 yılı önemli gelişmelere şahitlik etmiştir. 10 Nisan 2020'de gerçekleştirilen Türk Konseyi zirvesine Türkmenistan'ın katılması bu gelişmelerden biridir. Aynı yıl itibariyle İkinci Karabağ Savaşı'nda sorunun büyük oranda Azerbaycan lehine çözülmesi, Türkiye'nin savaş sırasındaki aktif politikalarından kaynaklanan prestiji ve Hazar meselesinin çözümünde olumlu yöndeki gelişmeler ilişkilerin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.⁸⁷ Şubat 2021 tarihinde ise "Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Dışişleri Bakanları 5. Toplantısı"nın düzenlenmesi ilişkilerde önemli bir hareketlilik oluşturmaktaydı. Ankara'da gerçekleştirilen toplantının ardından imzalanan ortak bildiride çok taraflı iş birliği olanaklarının gelişimi adına üç ülke tarafından oluşturulan mekanizmanın öneminin altı çizilmiştir. Ayrıca, bildiride ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesi, ulaşım ve altyapı projeleri ve enerji alanındaki ortaklık gibi konular da yer almıştır.⁸⁸ Bu gelişmelere paralel olarak, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, 5-10 Mart 2021'de Orta Asya ziyaretlerine başlamış ve bölgede önemli temaslarda bulunmuştur. Bu çerçevede Orta Asya ziyaretlerinin ilk basamağının Türkmenistan olması, Türkiye'nin bu ülkeyle ilişkileri daha ileri bir düzeye taşımak istediğini göstermekteydi. Türkiye'nin bu isteği Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kasım 2021 tarihli Türkmenistan ziyaretinde de görülmektedir. Zira bu ziyarette Türkiye-Türkmenistan arasında sekiz

⁸⁶ "Türkiye Olarak Türkmenistanlı Kardeşlerimizin Yanındayız", *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 03.03.2015, (Erişim Tarihi: 04.06.2021), <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/29615/turkiye-olarak-turkmenistanli-kardeslerimiz-yanindayiz>

⁸⁷ Turgay Düğen, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Asya Siyaseti", 86.

⁸⁸ "Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan'dan ortak bildiri", *TRT Haber*, 24.02.2021, (Erişim Tarihi: 07.06.2021), <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-azerbaycan-turkmenistandan-ortak-bildiri-559099.html>

anlaşma ile ortak bildiriye imza atılmıştır.⁸⁹ Ayrıca, Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov tarafından Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Devlet Nişanı takdim edilmesi de önemli bir gelişmedir. İki ülke arasındaki en güncel gelişmelerden biri de, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ve beraberindeki heyetin Temmuz 2022'de Türkmenistan ziyaretinde bulunmalarıdır. Ticaret, enerji, ulaşım, eğitim ve tarım gibi alanlarda iş birliği meselelerinin ele alındığı ziyaret sırasında Türkiye-Türkmenistan arasında çeşitli alanlarda olmak üzere 72 maddeden oluşan anlaşma imzalanmıştır.⁹⁰

1.3. Kültürel İlişkiler

Sosyokültürel bağlar; devletlerarası ilişkilerin kurulmasında, kalıcı dostluklar kurma ve iş birliğinin güçlendirilmesinde etkili dış politika araçları olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin Orta Asya siyaseti ve Türk dünyası açılımı bakımından sosyokültürel bağların önemli bir yerde olduğunu ifade etmek gerekir. Zira bu bağlar, Türkiye'yi Orta Asya'da avantajlı bir konuma taşımakta olup, bölgedeki etkinliğinin artmasına ve ilişkilerin gelişmesine elverişli bir ortam sunmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin Orta Asya'daki kültürel diplomasi araçlarını; kalkınma yardımları, eğitim faaliyetleri, dini alandaki hizmetler, medya ve iletişim şeklinde sıralamak mümkündür.

Sosyokültürel ilişkileri güçlendiren araçlardan ilki, 1992 yılında oluşturulan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'dır. Hâlihazırda TİKA, 60 ülkede 62 Program Koordinasyon Ofisi ile çalışmalarını geniş bir yelpazede gerçekleştirmektedir.⁹¹ Küresel anlamda etkinliğini ve iş birliğinde bulunduğu ülkelerin sayısını giderek artıran TİKA'nın aktif olarak çalışmalarını sürdürdüğü öncelikli bölgelerden biri de Orta Asya'dır. Orta Asya ve Kafkaslar Dairesi Başkanlığı kurumun hizmet birimleri arasındadır. Ayrıca, Orta Asya Türk devletlerinde; Kazakistan-Astana'da, Kırgızistan-Bişkek, Özbekistan-Taşkent ve Türkmenistan-Aşgabat'ta

⁸⁹ Enes Kaplan, Zafer Fatih Beyaz, "Türkiye ile Türkmenistan arasında 8 anlaşma imzalandı", *Anadolu Ajansı*, 27.11.2021, (Erişim Tarihi: (29.11.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-turkmenistan-arasinda-8-anlasma-izmalandi/2432340> ,

⁹⁰ Merdan Velhanov, "Türkmenistan ile Türkiye arasında ikili anlaşmalar imzalandı", *Anadolu Ajansı*, 01.07.2022, (Erişim Tarihi: 06.07.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkmenistan-ile-turkiye-arasinda-ikili-anlasmalar-izmalandi/2628253>

⁹¹ "Tarihçe", *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı*, (Erişim Tarihi: 24.06.2021), <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222>

Program Koordinasyon Ofisleri ile Kazakistan-Almatı’da bir irtibat ofisi bulunmaktadır.⁹²

Kurulduğu günden bu yana Türkiye’nin yumuşak gücünün temsilcisi ve kültürel boyutunu teşkil eden TİKA, Orta Asya’daki faaliyetlerini sosyokültürel, ekonomik, insani projeler, teknik destekler üzerinden yürütmekte ve bu minvalde ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. TİKA Başkanı Serkan Kayalar’ın ifadelerine göre, 2005-2020 tarihleri arasında Türkiye tarafından Orta Asya’da yaklaşık 4 milyar dolar resmi kalkınma yardımı yapılmıştır. Buna ilaveten, 1992 yılından günümüze kadar olan süreçte proje ve faaliyetlerin sayısı 6000’in üzerine çıkmış, bu durum bölgedeki iş birliğine atfedilen önemi göstermiştir.⁹³ Dolayısıyla kültürel ilişkilerin gelişimi ve iş birliğinin artmasına katkıda bulunan bu tür faaliyetleri somut örneklerle ifade etmek yerinde olacaktır.

TİKA’nın Kazakistan’daki faaliyetlerine bakıldığında; çok sayıda projenin hayata geçirildiği ve bu projelerin sayısının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2002-2013 yılları arasında TİKA tarafından Kazakistan’da çeşitli alanlarda olmak üzere 598 proje gerçekleştirilmiştir.⁹⁴ Benzer bir şekilde, 20 sağlık personeline yönelik eğitim programı düzenlenmesi, Atırâu şehrindeki yetimhaneye ekipman desteği sağlanması ve Uralsk şehrinde 269 yaşlı ve 300 akıl hastası kişiye ev sahipliğinde bulunan Yaşlılar ve Engelliler Tıbbi-Sosyal Huzurevi’nin ihtiyaçları karşılanması TİKA’nın ülkede gerçekleştirdiği çalışmaların örneklerindedir.⁹⁵ Kurumun Kazakistan’daki faaliyet alanlarından biri de kültürel ve sanatsal çalışmalardır. Bu bağlamda, Hoca Ahmet Yesevi Türbesi’nin restorasyon çalışmaları Kazakistan’daki en önemli ve kapsamlı projesi olarak görülmektedir. Restorasyon çalışmalarının ardından türbenin açılışı, Türkiye ve Kazakistan Cumhurbaşkanları tarafından gerçekleştirilmiştir.⁹⁶ Kazakistan’daki “Aşık

⁹² “Koordinatörlükler”, *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı*, (Erişim Tarihi: 24.06.2021), <https://www.tika.gov.tr/tr/koordinatorklukler>

⁹³ Serkan Kayalar, “TİKA ve Türk Cumhuriyetleri”, *Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türk Cumhuriyetleri Sempozyumu: Türk Dünyasında Değişime Yön Veren Ortak Miras: Dil, Tarih, Edebiyat ve Mefkure*, Ed. Fırat Purtaş, (Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2022), 83.

⁹⁴ “TİKA’dan 100 ülkede 11 bin proje”, *TRT Haber*, 25.07.2013, (Erişim Tarihi: 26.06.2021), <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/tikadan-100-ulkede-11-bin-proje-94997.html>

⁹⁵ Faaliyet Raporu 2015, *Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı*, (2016), 48-78. (Erişim Tarihi: 26.06.2021), <https://www.tika.gov.tr/upload/2017/05/Faaliyet%20Raporu%202015/2015%20Faaliyet%20Raporu.pdf>

⁹⁶ “Tika Başkanı Çam’a Kazakistan’dan ‘Bağımsızlık Madalyası’”, *Milliyet*, 06.10.2017, (Erişim Tarihi: 27.06.2021), <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/tika-baskani-cama-kazakistantan-bagimsizlik-madalyasi-12322471>

Atma” Festivali organizasyonuna destek verilmesi ve arkeolojik kazılarda keşfedilen Tunç, Hun ve Göktürk dönemlerine ait kalıntıların koruma altına alınması TİKA’nın Kazakistan’da ön plana çıkan çalışmaları arasındadır. Bunlara ilaveten, TİKA’nın Çağatay Türkçesinde yazılmış Hoca Ahmet Yesevi’nin soyağacını kitap olarak yayımlama ve Türkçeye kazandırma çalışmalarına destek vermesi Türk dünyası ve tüm insanlığa önemli katkılar sunmaktadır.⁹⁷ TİKA tarafından gerçekleştirilen bu tür faaliyetlerin gerek Türkiye-Kazakistan gerekse Türk dünyası arasındaki kültürel ilişkilerin gelişimi, ortak mirasın korunması ve iş birliğinin artması bakımından önemi haizdir.

TİKA’nın Kırgızistan’daki faaliyetlerine bakıldığında; çeşitli alanlarda olmak üzere çok sayıda projenin hayata geçirildiği görülmektedir. 1992 yılından 2018 yılına kadar olan dönemde TİKA tarafından Kırgızistan’da diğer altyapı ve hizmet sektöründe (180), eğitim sektöründe (166), sağlık sektöründe (117), ekonomik altyapı ve hizmet sektöründe (124), kültürel iş birliği ve iletişim sektöründe (80), su ve su hijyeni sektöründe (40), üretim sektöründe (40), acil ve insani yardım sektöründe (14) olmak üzere toplamda 761 adet projeye işlevsellik kazandırılmıştır.⁹⁸ Kurumun Kırgızistan’daki yardım faaliyetleri her geçen gün artış eğilimindedir. Karataş Su Kanalı’nın rehabilitasyonu, Bişkek’te ekmek fabrikası açılması, Türkiye’de Kırgızistanlı polislere eğitim verilmesi, kooperatifçilik alanındaki destek, tecrübe paylaşım programları, tekstil geliştirme merkezlerinin kurulması bu faaliyetlerin örneklerindedir. TİKA’nın en fazla yardım ettiği ülkeler arasında 7. sırada yer alan Kırgızistan’da 2019 yılı itibariyle toplamda 24,12 milyon dolarlık yardım gerçekleştirilmiştir.⁹⁹ Aynı yıl itibariyle TİKA Kırgızistan’da sağlık ve eğitime odaklanırken, 2020’de ise sağlık, tarım ve tekstil alanlarındaki desteğini ön plana çıkarmıştır.¹⁰⁰ 2021 yılında ise TİKA, Kırgızistan Milli Tarih Müzesi’nin tadilatını

⁹⁷ “Hoca Ahmet Yesevi’nin soyağacı Türkçeye çevrilecek ve kitap olarak yayımlanacak”, *TRT Haber*, 01.06.2021, (Erişim Tarihi: 30.06.2021), <https://www.trthaber.com/haber/guncel/hoca-ahmet-yesevinin-soyagaci-turkceye-cevrilecek-ve-kitap-olarak-yayimlanacak-585336.html>

⁹⁸ Nezir Aliyev, “TİKA Kırgızistan’da 26 yılda 761 projeyi hayata geçirdi”, *Anadolu Ajansı*, 01.09.2018, (Erişim Tarihi: 30.06.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tika-kirgizistanda-26-yilda-761-projeyi-hayata-gecirdi-/1243868>

⁹⁹ Galip Afşin Ravanoğlu, “Türkiye-Kırgızistan İlişkileri ve İlişkilerin Yeni Dünya Düzenine Etkisi”, 144.

¹⁰⁰ Burcu Say, Altynbek Joldoshov, “Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)’nın Kırgızistan’daki Kamu Diplomasisi Etkinlik Alanları”, *Ahi Evran Akademi (AEA)*, Cilt:3, Sayı:1, (2022): 14-15.

yapmış ve Bişkek'in en önemli sembollerinden biri olan yapı beş buçuk yıl aranın ardından ziyarete açılmıştır.¹⁰¹ Bunlara ilaveten, TİKA'nın Kırgızistan'daki en önemli faaliyetleri arasında Türkiye'nin finansal desteğiyle kurulan Kırgız-Türk Dostluk Devlet Hastanesi yer almaktadır. Ekim 2021 tarihi itibarıyla hasta kabulüne başlayan hastanenin Başhekimisi Mete Hıdıroğlu, Ekim 2021-Şubat 2022 tarihleri arasında 1546 kişi muayene edilirken, 651 hastaya sağlık hizmeti sağlandığını ve 22 ameliyatın yapıldığını dile getirmiştir.¹⁰² Türkiye-Kırgızistan arasında sağlık köprüsü olan hastane, bağların güçlenmesinde kilit bir rol üstlenmektedir.

TİKA'nın Özbekistan'daki faaliyetlerine bakıldığında; 1993 yılından 2002 yıllarına kadar olan dönemde sağlık sektöründe (47), eğitim sektöründe (35), kültürel iş birliği ve iletişim sektöründe (33), tarım ve hayvancılık sektöründe (27), diğer altyapı ve hizmetler sektöründe (21), kurumsal altyapı sektöründe (14) ve ekonomik altyapı sektöründe (13) adet olmak üzere toplamda 190 projeye işlevsellik kazandırıldığı görülmektedir. 2003-2018 arası dönemde ise proje sayıları artış göstermiş ve bunun sonucunda sağlık sektöründe (177), diğer altyapı ve hizmetler sektöründe (86), eğitim sektöründe (78), tarım ve hayvancılık sektöründe (68), kültürel iş birliği ve iletişim sektöründe (58), kurumsal altyapı sektöründe (42) ve ekonomik altyapı sektöründe (26) olmak üzere toplamda 535 proje hayata geçirilmiştir. Başka bir ifadeyle, TİKA tarafından Özbekistan'da 1993 ile 2018'in ilk çeyreğine kadar olan 25 yıllık zaman diliminde toplamda 722 proje gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte TİKA tarafından 1.278 hasta tedavi; 4300 hasta muayene edilirken, iki ülke arasında 1.280 uzman değişimi gerçekleştirilmiş, 3.389 kişiye ise eğitim verilmiştir.¹⁰³ 2019 yılında ise, TİKA organizasyonuyla Taşkent'te 27 doktor ve yardımcı sağlık personelinin yer aldığı "Sağlık Haftası" düzenlenmiş ve 794 Özbek sağlık personeline eğitim verilirken, eş zamanlı olarak "Özbek-Türk Sağlık İş Forumu" gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl itibarıyla gerçekleştirilen diğer bir sağlık projesi ise "Ana Çocuk Sağlığını Geliştirme Programı" olmuştur. Özbekistan, Afganistan ve Tacikistan'da gerçekleşerek doğum öncesi ve

¹⁰¹ "TİKA tarafından tadilatı yapılan Milli Tarih Müzesi ziyarete açıldı", *TRT Haber*, 19.11.2021, (Erişim Tarihi: 28.11.2021), <https://www.trthaber.com/haber/guncel/tika-tarafindan-tadilati-yapilan-kirgizistan-milli-tarih-muzesi-ziyarete-acildi-627886.html>

¹⁰² Nazir Aliyev Tayfur, "TİKA'nın Kırgızistan'da kurduğu Kırgız-Türk Dostluk Devlet Hastanesi şifa dağıtıyor", *Anadolu Ajansı*, 26.02.2022, (Erişim Tarihi: 09.02.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/tikanin-kirgizistanda-kurdugu-kirgiz-turk-dostluk-devlet-hastanesi-sifa-dagitiyor/2515674>

¹⁰³ "TİKA Özbekistan'da yüzlerce projeyi hayata geçirdi", *Anadolu Ajansı*, 29.04.2018, (Erişim Tarihi: 02.07.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tika-ozbekistanda-yuzlerce-projeyi-hayata-gecirdi/1130747>

sonrasına yönelik eğitimlerin verildiği programa 260 sağlık personeli katılım sağlamıştır.¹⁰⁴

TİKA'nın Türkmenistan'daki faaliyetlerine bakıldığında; eğitimden sağlığa, üretim sektöründen altyapı çalışmalarına kadar birçok sektörün ön plana çıktığı görülmektedir. Kurumun Türkmenistan'da iş birliğinin geliştirilmesi açısından önem gösterdiği konulardan biri kültürel çalışmalardır. Bu bağlamda Türkmenistan'da gerçekleştirilen tarihi ve kültürel projeler karşılıklı iş birliğine önemli katkılar sunmaktadır. Sultan Alparslan'ın Türkmenistan'ın Merv şehrinde mezarının bulunması ve Sahabe türbelerinin restorasyonu kültürel projelerin örneklerindedir.

Yukarıda TİKA'nın Orta Asya Türk devletlerine yönelik faaliyetleri ülkesel bazlı olarak incelenmiştir. Ancak belirtilmesi gerekir ki, Türkiye'nin dış politikasındaki öncelik ve yönelimlerinin değişmesine paralel olarak TİKA'nın hareket sahasında da yeni hedefler ortaya çıkmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak TİKA, etki sahasını Orta Doğu ve Afrika'ya doğru genişletmiştir. Özellikle Suriye'deki iç savaşın ardından Türkiye, dış politika önceliklerini, yönelimlerini ve araçlarını büyük doğrultuda Orta Doğu'ya çevirirken; TİKA ise kamu diplomasisi faaliyetlerini insani krizin yaşandığı Suriye'ye yoğunlaştırmıştır. Nitekim 2015-2019 yılları arasında kalkınma yardımlarından en fazla faydalanan ülke Suriye olmuştur.¹⁰⁵ Bu açıdan bakıldığında, TİKA faaliyetlerinin ülkesel bazdaki değişkenliğinin nedeni anlaşılabilir olmaktadır. Ancak tüm bu değişimlere rağmen bölgedeki proje ve faaliyetler göz önüne alındığında, genel kanaat olarak Türkiye'nin Orta Asya politikasında yumuşak güç enstrümanı niteliğindeki TİKA'nın sosyokültürel ilişkiler ve iş birliğinin gelişimine katkıda bulunan önemli bir kurum olduğunu ifade etmek mümkündür.

Türkiye-Orta Asya Türk devletleri arasındaki sosyokültürel bağları ve ilişkileri güçlendiren sacayağından biri eğitimidir. 1990'lı yıllardan günümüze kadar bölgeye yönelik eğitim çalışmalarında bulunan Türkiye ilk olarak iletişimin gelişmesi, dilsel yakınlığın desteklenmesi ve kültür ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla adımlar atmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından 1992'den itibaren Türkçe, Türk kültürü ve

¹⁰⁴ Faaliyet Raporu 2019, *Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı*, (2020), 87-88, (Erişim Tarihi: 02.07.2021), <https://www.tika.gov.tr/upload/2020/06/FAAL%C4%B0YET%20RAPORU%20%C4%B0NG%C4%B0L%C4%B0ZCE/TIKAFaaliyet2019WebKapakli.pdf>

¹⁰⁵ Turgay Düğen, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Asya Siyaseti", 98-99.

eğitim sistemlerinin tanıtılması adına düzenlenen seminerler bu yönde atılan müspet adımlardandır. Bu seminerlere 1992-2008 yılları arasında 208'i Kazakistan'dan, 181'i Kırgızistan'dan, 147'si Türkmenistan'dan ve 45'i Özbekistan'dan olmak üzere çok sayıda kişi katılım sağlamıştır.¹⁰⁶ Eğitim alanındaki diğer bir adım ise, "Büyük Öğrenci Projesi"(BÖP)'nin uygulamaya geçirilmesidir. 1992/93 akademik yılı itibariyle başlayan BÖP, öncelikli olarak Azerbaycan ve Orta Asya'dan yükseköğrenim öğrencilerine devlet bursu sağlayarak Türkiye'de eğitim almalarını amaçlamıştır.¹⁰⁷ 1992-2007 yılları arasındaki dönemde, 4671'si Türkmenistan'dan, 4501'i Azerbaycan'dan, 3116'sı Kazakistan'dan, 2965'i Kırgızistan'dan ve 286'sı Özbekistan'dan olmak üzere çok sayıda öğrenci Türkiye'ye gelmiştir.¹⁰⁸

Türkiye'nin Orta Asya'daki kültürel iş birliğinin en somut örneklerinden biri, bölgede kurulan ilköğretim, ortaöğretim, lise ve yükseköğretim seviyesindeki okullardır. Türkiye'nin kültürel diplomasinin önemli birer araçları haline dönüşen bu okullar, bölgedeki etkileşimine destek olduğu gibi, yumuşak gücünü de artırmaktadır. Buna göre Kırgızistan'da; "Bişkek Türk İlkokulu", "Bişkek Türk İmam Hatip Ortaokulu", "Bişkek Türk Ortaokulu", "Kırgız Türk Anadolu Kız Meslek Lisesi" ve "Kırgız Türk Anadolu Lisesi", Özbekistan'da; "Taşkent Türk İlkokulu", "Taşkent Türk Ortaokulu" ve "Taşkent Türk Çok Programlı Anadolu Lisesi" ve Türkmenistan'da "Aşkabat Türk İlkokulu", "Aşkabat Türk Ortaokulu" ve "Aşkabat Türk Anadolu Lisesi"¹⁰⁹ açılmıştır.

Türkiye iş birliğiyle Orta Asya'da kurulan üniversitelerden biri Kazakistan'da (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi-AYÜ), diğeri ise Kırgızistan'da (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-KTMÜ) bulunmaktadır. 2021 yılında AYÜ'den 1841 öğrenci mezun olmuş, mezunların 229'u yabancı öğrencilerden oluşmaktadır. 1994-2021 tarihleri arası dönemde Türkiye vatandaşı öğrencilerin mezun

¹⁰⁶ Fahri Türk, Taner Karakuzu, "Türkiye-Kazakistan İlişkilerinde Eğitim ve Kültür", *Türkiye-Kazakistan İlişkileri*, Ed. Hasan Acar, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 252-253.

¹⁰⁷ Ayça Ergun, "Bir Türk Dış Politikası Aracı Olarak Yüksek Öğretimin Uluslararasılaşması: Büyük Öğrenci Projesi ve Türkiye Mezunları", *Panorama*, 12.05.2020, (Erişim Tarihi: 10.07.2021), <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/05/12/bir-turk-dis-politikasi-araci-olarak-yukse-ogretim-uluslararasilasmasi-buyuk-ogrenci-projesi-ve-turkiye-mezunlari/?print=print>

¹⁰⁸ Müslüm Güzel, Mehmet Seyfettin Erol, "Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkilerin Bilim Diplomasisi Boyutu", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, (2019): 17.

¹⁰⁹ "Yurt Dışı Okullarımız", *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı*, 03.01.2019, (Erişim Tarihi: 10.07.2021), <https://yyegm.meb.gov.tr/www/yurt-disi-okullarimiz/icerik/366>

sayısı ise 1283'e ulaşmıştır.¹¹⁰ Ayrıca üniversite bünyesinde çok sayıda kitap, rapor, bildirinın yanı sıra “Bilig”, “AsyAvrupa”, “Eurasian Research Journal”, “Ay Haber” ve “Türkoloji” adı altında dergiler yayımlanmaktadır.¹¹¹ Çok yönlü bir şekilde ele alınan bu çalışmalar Türk dünyası arasındaki ilişkilerin gelişmesine önemli katkılarda bulunmaktadır.

1995 yılında kurulan ve Türkiye-Kırgızistan arasında eğitim köprüsü niteliğini taşıyan KTMÜ ise 11 fakülte, 41 bölüm, 4 enstitü, 1 meslek yüksekokulu ve 1 yüksekokul ile faaliyetlerini sürdürmektedir. KTMÜ bünyesinde 2021-2022 eğitim-öğretim yılı itibarıyla toplam 6100 öğrenci eğitim almakta, bu öğrencilerin 4244'ü lisans, 335'i yüksek lisans, 90'ı doktora, 1431'i hazırlık düzeyindedir.¹¹² 2002-2021 yılları arasında mezun olan öğrenciler sırasıyla, Kırgızistan %86,70'lik pay ile 7965 öğrenci, Türkiye %11,80'lik pay ile 1084 öğrenci ve diğer %4,75'lik pay ile 437 öğrenci şeklindedir.¹¹³

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin Orta Asya'daki kültürel alandaki politikası “Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı” (YTB), “Yunus Emre Enstitüsü” (YEE) ve “Türkiye Maarif Vakfı” (TMV) gibi çeşitli diplomasi araçları ile devam etmiştir. 2010 yılının Nisan ayında kurulan YTB, Türk dünyasına yönelik çok sayıda projeyi hayata geçirmekte, ortak değerlerin korunmasına ve gönül bağlarının kurulmasına vesile olmaktadır. Bu perspektifte, 2011 yılından 2021 yılına kadar olan dönemde YTB tarafından Türk Konseyi ülkelerine (Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan) yönelik farklı alanlarda olmak üzere 60 faaliyet ve proje desteği verilirken, bu ülkelerin bulunduğu 45 ortak projeye işlevsellik kazandırılmıştır. Ortak değerlerin korunması ve bu değerlere canlılık kazandırılması YTB'nin odaklandığı temel amaçlardandır. Bu amaç çerçevesinde YTB, Türk devletlerine yönelik eğitim, program ve sempozyum gibi etkinlikler gerçekleştirmekte ve böylelikle ortak değerlerin hatırlanması sağlamaktadır. Söz konusu etkinlikler; “Avrasya Yaz Okulu Projesi”, “Avrasya Düşünce Kuruluşları Buluşması”, “Avrasya Gençlik Okulu”, “Türk

¹¹⁰ “Sayılarla AYÜ”, *Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi*, (Erişim Tarihi:11.07.2021), <https://www.ayu.edu.tr/sayilar>

¹¹¹ “Yayımlar”, *Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi*, (Erişim Tarihi:11.07.2021), https://www.ayu.edu.tr/ayu_yayinlar

¹¹² “Sayılarla Manas”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*, (Erişim Tarihi: 11.07.2021), https://www.manas.edu.kg/tr/about_manas/ktmu_at_a_glance

¹¹³, “2002-2021 Yıllar Arası Mezun Olan Öğrenci Payı”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Mezunlar Derneği*, (Erişim Tarihi:11.07.2021), <http://mezun.manas.edu.kg/index.php/tr/istatistik>

Dünyası Covid-19'la Mücadele Çevrim İçi Eğitimleri”, “Ahıska Sürgünü Anma Programları”, “Türk Dünyası Çevrim İçi Medya Eğitimleri”, “Uluslararası Türk Dili Kurultay ve Sempozyumları” ve “Türk Dünyası Genç Liderler Programı” şeklinde sıralanabilmektedir. YTB'nin en önemli çalışmalarından biri, Türkiye Bursları Projesi'dir. Türk dünyasında gönül köprüleri oluşturan proje çerçevesinde Türk Konseyi üyelerine; Azerbaycan'dan 5951, Kazakistan'dan 5586, Kırgızistan'dan 4620 ve Özbekistan'dan 2518 öğrenciye burs verilmiştir. Hâlihazırda Türkiye'de eğitime devam eden öğrencilerin sayısı ise; Azerbaycan'dan (478), Kazakistan'dan (508), Kırgızistan'dan (246) ve Özbekistan'dan (220) şeklindedir. Ayrıca, YTB bünyesinde oluşturulan “Türkiye Mezunları” projesiyle Türkiye Bursları programından faydalanarak eğitimini tamamlayan öğrencilerle mezuniyetlerinin ardından iletişim koparılmadan etkileşim halinde kalınmaktadır. 2017'de Nur-Sultan ve Almatı'da 2018'de Azerbaycan'da ve Özbekistan'da mezunlar bir araya gelmişlerdir.¹¹⁴

Türk dünyası ortak paydada buluşturan YTB, “Türk Dünyası Buluşmaları Gezi ve Anma Törenleri” düzenlemektedir. Örneğin, 2019 yılında İstanbul'da 23. Türk Dünyası Çocuk Şöleni düzenlenmiş, böylelikle Türk devletlerindeki çocuklar dünyanın farklı bölgelerdeki kardeşleriyle buluşmuş ve dostluk köprüleri inşa edilmiştir. Aynı yıl itibarıyla YTB iş birliğiyle düzenlenen “Kültür Köprüsü” isimli program çerçevesinde 40 kişiden oluşan kabile Kırgızistan'a ziyarete bulunmuş ve ülkenin farklı yerlerini gezmişlerdir.¹¹⁵ YTB'nin kültürel ve sosyal alanların dışında aktif olarak faaliyette bulunduğu alanlardan biri de sağlıktır. Bu alandaki kazanımların paylaşılması ve nitelikli insan kaynağı oluşturulmasına katkıda bulunmak amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. YTB iş birliğiyle 2020 yılında Orta Asya ülkelerindeki içlerinde cerrahlarında bulunduğu 1000 sağlık çalışanına yönelik düzenlenen “Laparoskopik Cerrahi Kursu”, Türkiye'nin sağlık tecrübesinin paylaşılması adına Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan'dan 120 sağlık çalışanına yönelik düzenlenen “Türk Dünyası Covid-19'la Mücadele Online Eğitim Programı” ve Türkistan, Buhara

¹¹⁴ “YTB'den Türk Konseyi Üye Ülkelerine Yönelik Önemli Projeler”, *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı*, 12.11.2021, (Erişim Tarihi:18.11.2021),

<https://www.ytb.gov.tr/haberler/ytbden-turk-konseyi-uye-ulkelerine-yonelik-onemli-projeler>

¹¹⁵ “Türk Dünyası İçin Onlarca Önemli Proje”, *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı*, 04.10.2019, (Erişim Tarihi:18.07.2021), <https://www.ytb.gov.tr/haberler/turk-dunyasi-icin-onlarca-onemli-proje>

ve Türkistan’da 200 sağlık çalışanına yönelik düzenlenen “Türk Dünyası Acil Tıp Eğitimi”nin düzenlenmesi bu etkinliklerin örneklerindedir.¹¹⁶

2007 yılında kurulan YEE, yabancılara yurt dışındaki merkezlerde Türkçe öğretiminin yanı sıra kültür, sanat ve bilimsel çalışmalar gerçekleştirmektedir. Türkiye’nin kültür diplomasi açısından hizmette bulunan bu kurum, 63 farklı kültür merkeziyle faaliyetlerini sürdürmektedir.¹¹⁷ Enstitü’nün faaliyetlerine Orta Asya açısından bakıldığında, bölgede yalnızca Kazakistan’da kültür merkezinin bulunduğu görülmektedir. Merkezde 2010 yılından 2021 yılının Mart ayına kadar olan dönemde 4718 öğrenci Türkçe öğrenmiş, aynı zamanda bu dönemde Türkçe kurslarına 8000 kişi rekor başvuruda bulunmuştur.¹¹⁸ Türkçe kurslarının yanı sıra kültürel ve sanatsal faaliyetlerin de yürütüldüğü merkezde, “Fuzuli’yi Anma Paneli”, “Tuluyhan Uğurlu Piyano Resitali”, “Kazakistan Bağımsızlık Bayramı”nın yanı sıra “Türk “Edebiyatında Kazaklar”, “Osmanlı Saray Kıyafetleri Defilesi” ve “Kırkyama, Taş Bebek Yapımı ve Sanatsal Mozaik Kursları” olmak üzere çok sayıda etkinlik düzenlenmiştir.¹¹⁹

YEE’nün Kazakistan dışındaki diğer Türk devletlerine yönelik faaliyetleri de bulunmaktadır. 2020 yılında Türk dünyasına yönelik “Türkiye’yi daha yakından tanımaya ne dersiniz?” anlayışıyla düzenlenen Türkçe kursları bu faaliyetlere örnektir. Covid-19 sebebiyle çevrimiçi olarak gerçekleştirilen kursta Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan’dan 750 kursiyere eğitim verilmiştir.¹²⁰ Bununla birlikte, YEE bünyesinde Türk dünyasının ortak değerlerinin yer aldığı “Yunus Emre Enstitüsü Türk Dünyası Dergisi” okuyucuların ilgisine sunulmuştur. İlk sayısı Temmuz-Aralık 2019’da yayımlanan dergi aralarında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Türkiye dillerinin bulunduğu 10 çağdaş Türk yazı dilinde yayınlarına devam etmektedir.¹²¹ Ancak, tüm bu olumlu gelişmelere rağmen

¹¹⁶ “YTB’den Orta Asya Ülkelerine Yönelik Laparoskopik Cerrahi Kursu Desteği”, *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı*, 01.01.2021, (Erişim Tarihi:18.07.2021), <https://www.ytb.gov.tr/haberler/ytbden-orta-asya-ulkelerine-yonelik-laparoskopik-cerrahi-kursu-destegi>

¹¹⁷ Yunus Emre Enstitüsü, (Erişim Tarihi:18.07.2021), <https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>

¹¹⁸ “Kazakistan’da Türkçe kursuna rekor başvuru”, *TRT Haber*, 03.03.2021, (Erişim Tarihi: 21.07.2021), <https://www.trthaber.com/haber/guncel/kazakistanda-turkce-kursuna-rekor-basvuru-561354.html>

¹¹⁹ “Türk Dünyasında Yunus Emre Enstitüsü”, *Yunus Emre Enstitüsü*, 06.10.2016, (Erişim Tarihi: 21.07.2021), <https://www.yee.org.tr/tr/haber/turk-dunyasinda-yunus-emre-enstitusu>

¹²⁰ “Yunus Emre Enstitüsünden Türk Dünyasına Açılım”, *Yunus Emre Enstitüsü*, 09.07.2020, (Erişim Tarihi: 23.07.2021), <https://www.yee.org.tr/tr/haber/yunus-emre-enstitusunden-turk-dunyasina-acilim-0>

¹²¹ “Türk Dünyası Dergisi Okuyucusuyla Buluştu”, *Yunus Emre Enstitüsü*, 08.08.2019, (Erişim Tarihi: 23.07.2021), <https://www.yee.org.tr/tr/haber/turk-dunyasi-dergisi-okuyucusuyla-bulustu>

YEE'nün Orta Asya'daki etkinlik faaliyetlerinin sınırlı kaldığını belirtmek gerekir. Çin'in Orta Asya'da çok sayıda Konfüçyüs Enstitüsü bulunurken, YEE'nün yalnızca Kazakistan'da olmak üzere bir merkezinin bulunması önemli bir eksikliklerdir. Enstitü Başkanı Şeref Ateş'in KTMÜ ile iş birliği ve tanıtım protokolüne imza atıldığını belirterek Özbekistan ve Türkmenistan ile Kültür Merkezleri adına müzakerelerin sürdürüldüğünü dile getirmesi¹²² eksikliğin giderilmeye çalışıldığını göstermektedir.

2016 yılının haziran ayında kurulan TMV, Türkiye adına MEB haricinde yurtdışında okul açma yetkisine sahip tek kuruluş olma özelliğine sahiptir.¹²³ Hâlihazırda 49 farklı ülkede eğitim faaliyetlerini yürüten Vakıf'a ait 429 okul ve 42 öğrenci yurdu bulunmakta, eğitim kurumlarından dördü Kırgızistan'da yer almaktadır.¹²⁴ TMV, Türkiye'nin yumuşak gücünün görünen yüzü olarak Kırgızistan'daki faaliyetlerini sürdürmekte olup iki ülke arasındaki eğitim ilişkilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır.

Türkiye Türkçesini öğretmek ve tarihi bağları güçlendirmek adına Orta Asya başkentlerinde açılan "Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezleri" (TTÖMER), Türkiye'nin kültürel diplomasi araçları arasındadır. Bölgedeki TTÖMER'lere bakıldığında, Kazakistan'da 1996 yılında faaliyetlerine başlayan TTÖMER'de öğrenim gören öğrencilerin sayısı sırasıyla 2006 yılında 2.080; 2007 yılında 1.280; 2008 yılında 613; 2010 yılında 828; 2011 yılında 816 ve 2013 yılında 55 kişi olduğu görülmektedir. 1997-2015 tarihleri arasında toplam 6.246 öğrenciye çeşitli seviyelerde sertifikalar verilmiştir.¹²⁵ Türkmenistan'da 1993-1994 akademik yılında faaliyetlerine başlayan TTÖMER'de 25 öğretmen, 8 derslik ve 562 öğrenci bulunmaktadır. Ayrıca düzenlenen çeşitli etkinlikler ve organizasyonlar vasıtasıyla kültürel etkileşim sağlanmaktadır.¹²⁶ Kırgızistan'da 1996 yılında faaliyetlerine başlayan TTÖMER'de 2014-2015 yılsonu itibarıyla toplamda 13.543 öğrenciye sertifika verilmiştir. Aynı akademik yılına kadar 13.344'ü merkez kurslarında ve 11.985'i Kırgız eğitim kurumlarında (dış kurlarda)

¹²² "Türk Dünyasında Yunus Emre Enstitüsü", *Yunus Emre Enstitüsü*, 06.10.2016, (Erişim Tarihi: 21.07.2021), <https://www.yee.org.tr/tr/haber/turk-dunyasinda-yunus-emre-enstitusu>

¹²³ Türkiye Maarif Vakfı, (Erişim Tarihi: 25.07.2021), <https://turkiyemaarif.org/page/50-Turkiye-Maarif-Vakfi-12>

¹²⁴ "Dünyada Türkiye Maarif Vakfı", *Türkiye Maarif Vakfı*, (Erişim Tarihi: 25.07.2021), <https://turkiyemaarif.org/page/42-dunyada-tmv-16>

¹²⁵ Fahri Türk, Taner Karakuzu, "Türkiye-Kazakistan İlişkilerinde Eğitim ve Kültür", 258.

¹²⁶ "Türkmenistan Aşgabat Türkiye Türkçe Eğitim Öğretim Merkezi", *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı*, (Erişim Tarihi:26.07.2021), <https://askabattomer.meb.k12.tr/tema/index.php>

olmak üzere 25.329 öğrenciye Türkiye Türkçesi öğretilmiştir. 2015-2016 akademik yılı ekim ayı itibariyle Türkiye Türkçesi öğrenen öğrenci sayısı ise 1638 olmuştur. Buna ek olarak, Kırgızistan'ın Oş ve Celalabad şehirlerinde (2015-2016), Talas şehrinde (2017-2018) akademik yılında Türkiye Türkçesi öğretimi başlatılmıştır. Eylül ve şubat aylarında başlayarak dört ay süreyle iki kur şeklinde gerçekleştirilen kurslara her yıl 2000 civarında öğrenciye Türkiye Türkçesi öğretilmektedir.¹²⁷

Son olarak, “Mevlana Değişim Programı” ve “Orhun Değişim Programı” gibi öğrenci hareketliliği sağlayan programlara değinmek gerekir. Karşılıklı etkileşim fırsatı sunan bu programlar sayesinde, farklı ülkelere öğrenim görmek amacıyla giden öğrenciler, buldukları ülkenin dilini, geleneklerini ve kültürünü öğrenmektedirler. Ayrıca öğrencilerin geçirdikleri süre zarfı boyunca edindikleri olumlu izlenimler buldukları ülkeye sempati duymalarının da önü açılmaktadır. Dolayısıyla değişim programları ülkeler arasında iş birliğinin itici güçlerinden birine dönüşürken, aynı zamanda halklar arasında da bağların kurulmasında köprü görevini üstlendiğini ifade etmek gerekmektedir.

Öte yandan, Orta Asya Türk devletlerinden Türkiye'ye gelen öğrencilerin sayısında belirli bir artışın yaşandığı ifade etmek yanlış olmayacaktır. **Tablo 1'e** bakıldığında; 2013-2021 yılları arasında en fazla öğrenci Türkmenistan'dan gelirken bu ülkeyi 16.620 öğrenci ile Kazakistan, 14.559 ile Kırgızistan ve 8.269 ile Özbekistan'ın izlediği görülmektedir.

¹²⁷“Bişkek Eğitim Müşavirliği Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi”, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı*, 22.10.2017, (Erişim Tarihi:26.07.2021), <http://biskektomer.meb.gov.tr/www/hakkimizda/icerik/30>

Tablo 1: Türkiye'ye Orta Asya Devletlerinden Gelen Öğrenci Sayıları (2013-2021)¹²⁸

Öğretim Yılları	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
2013-2014	1306	1410	371	6941
2014-2015	1799	1819	556	9092
2015-2016	1986	1994	672	9903
2016-2017	2015	2032	736	10418
2017-2018	2065	1926	840	12247
2018-2019	2191	1937	1075	17571
2019-2020	2349	1792	1598	18016
2020-2021	2909	1649	2421	19384
Toplam	16.620	14.559	8.269	103.572

Türkiye-Orta Asya Türk devletleri arasındaki sosyokültürel bağları ve ilişkileri güçlendiren sacayağından biri de dindir. Sosyalist Rus rejimi altında, baskı yoluyla dinlerini yaşamaları engellenen bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından milli değerlerini, geleneksel yapılarını, inançlarını özgürce yaşayabilecekleri ve diğer ülkelerdeki dindaşlarıyla ilişkiler kurabilecekleri yeni bir dönem başlamıştır. Dini beklentileri beraberinde getiren bu önemli gelişme, Türkiye'ye yeni misyonlar yüklemiş ve bölgeye yönelik kamu diplomasinde iki kilit aktörü ön plana çıkarmıştır. Dini alandaki bu aktörlerden biri Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), diğeri ise Türkiye Diyanet Vakfı (TDV)'dir. Her iki kurumun da faaliyetlerine Orta Asya açısından bakıldığında, dini yapıların inşasından kültür, eğitim ve insani yardımlara kadar çeşitli alanlarda hizmet verdikleri görülmektedir. Hâlihazırda, DİB'nin Din Hizmetleri Müşavirlikleri Orta Asya ülkelerinin her birinde hizmet vermektedirler. Buna ilaveten Kırgızistan'da Din Hizmetleri Koordinatörlüğü, Kazakistan'da ise Din Hizmetleri Ataşeliği yer almaktadır.¹²⁹

¹²⁸ YÖK verilerine göre oluşturulmuştur. Bkz. "Uyruklarına Göre Öğrenci Sayısı", YÖK,

¹²⁹ "Yurt Dışı Temsilcilikler", *Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı*, (Erişim Tarihi: 31.07.2021), <https://disiliskiler.diyamet.gov.tr/kategoriler/yurt-d%C4%B1%C5%9F%C4%B1-temsilcilikler>

1990'lı yıllardan itibaren Orta Asya'da çok yönlü olarak çalışmalarını sürdüren DİB ile TDV'nin temel faaliyet alanlarından biri bölgede cami, mescit, külliye gibi dini yapıların inşası veya restorasyon edilmesidir. Buna göre, TDV tarafından Kazakistan'da "Hoca Ahmet Yesevi Camii"si inşa edilmiştir. 2015 yılında ibadete açılan camii, Türkiye-Kazakistan arasındaki dostluğun sembolü haline dönüşmüş durumdadır.¹³⁰ DİB ve TDV tarafından Kırgızistan'da hizmete açılan dini yapılara bakıldığında ise, "Kırgızistan Özgen İmam Serahsi Külliyesi" ile "İmam Serahsi Türbesi" ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, 2018 yılının Eylül ayında açılışı yapılan "Bişkek Cumhuriyeti Merkez İmam Serahsi Camii"si 20 bin kişilik kapasitesi ve 35 dönüm araziyle Orta Asya bölgesinin en büyük camisi niteliğindedir.¹³¹ Türkmenistan'da ise DİB tarafından biri "Aşkabat Ertuğrul Gazi Camii ve Kültür Merkezi", diğeri "Kıpçakobası Camii" olmak üzere iki dini yapı hayata geçirilmiştir.¹³²

DİB ve TDV'nin faaliyet alanları arasında dini eğitim önemli bir yer tutmakta olup, bu kurumlar tarafından Orta Asya ülkelerinde farklı seviyelerde olmak üzere eğitim kurumları açılmakta veya daha öncesinde bu türde açılmış olan kurumlara destek sağlamaktadır. Kırgızistan'da yer alan Oş İlahiyat Fakültesi bu anlamda somut bir örnektir. TDV'nin desteğiyle 1993 yılında faaliyete başlayan fakültede eğitimini tamamlayan öğrenciler Kırgızistan ve Türkiye'nin farklı üniversitelerinde görev yapma imkânı bulmaktadırlar. Fakültenin ilmi faaliyetleri; ilk sayısı 2000 yılında çıkarılan ve Kırgız, Türkçe, Rusça ve İngilizce dillerinde makalelerin yer aldığı "İlmi Jurnal" isimli hakemli dergi, Kırgızistan'daki din görevlilerinin mesleki bilgilerini destekleyen "İmamlar Kursu" eğitim programı, düzenli olarak gerçekleştirilen seminer ve konferanslar ile İlahiyat alanına yönelik kitap basımları şeklinde sıralanabilmektedir.¹³³ TDV'nin eğitim alanındaki diğer faaliyeti ise, "Uluslararası İmam Hatip Liseleri" (UIHL) isimli programdır. DİB ve MEB iş birliğinde yürütülen program kapsamında, Müslüman ülke ve topluluklardan çok sayıda öğrenciye Türkiye'de eğitim fırsatı

¹³⁰ "Kazakistan Hoca Ahmet Yesevi Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı*, (Erişim Tarihi:31.07.2021), <https://tdv.org/tr-TR/proje/kazakistan-hoca-ahmet-yesevi-camii/>

¹³¹ "Yurt Dışı Tamamlanan Camiler", *Türkiye Diyanet Vakfı*, (Erişim Tarihi:31.07.2021), <https://tdv.org/tr-TR/project-type/yurt-disi-tamamlanan-camiler/>

¹³² Ayhan Nuri Yılmaz, Gökmen Kılıçoğlu, "Türkiye'nin Orta Asya'daki Yumuşak Gücü ve Kamu Diplomasisi Uygulamalarının Analizi", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Cilt:199, Sayı:235, (2018): 161.

¹³³ Bakıt Murzaraimov, Mustafa Köylü, "Türkiye'nin Kırgızistan Din Eğitimine Katkıları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, (2021): 744-745.

verilmektedir.¹³⁴ Bu çerçevede, programda 72 farklı ülkeden içlerinde Türk dünyasından (Kazakistan, Kırgızistan, KKTC ve Doğu Türkistan) gelen öğrencilerin de bulunduğu 1400 yabancı öğrenci yer almıştır.¹³⁵

Eğitim köprülerinin kurulması ve ilişkilerin gelişmesi adına ön plana çıkan projelerden biri de Uluslararası Kur'an Kursu Projesi'dir. DİB tarafından 2013 yılında başlatılan proje kapsamında, dünyanın çeşitli yerlerinden öğrenciler Türkiye'ye gelerek Kur'an eğitimi almışlardır. 2015 yılı itibariyle farklı ülkelere olmak üzere 137 öğrenci gelmiş, bu sayısının 23'ünü Kırgızistan'dan, 21'ini Kazakistan'dan ve 11'ini Tacikistan'dan gelen öğrenciler oluşturmuştur.¹³⁶ Benzer bir şekilde, DİB ve TDV iş birliğinde "Hediyem Kur'an Olsun" isimli proje yürütülmektedir. Kur'an-ı Kerim geniş kitlelere ulaştırma amacıyla işlevsellik kazandırılan proje kapsamında Orta Asya Türk devletlerinden Kazakistan'a 12.000, Kırgızistan'a 12.000 ve Özbekistan'a 4.360 olmak üzere toplamda 28.360 adet Kur'an-ı Kerim gönderilmiştir.¹³⁷

Son olarak, DİB ve TDV tarafından gerçekleştirilen insanı yardımlara ayrı bir parantez açmak gerekir. Her iki kurumun da insani yardım faaliyetlerine bakıldığında, dünyanın farklı bölgelerinde doğal afet, savaş, çatışmalar, şiddet, salgın, yoksulluk gibi sebeplerle yaşanan mağduriyetlerin giderilmesi amacıyla insanlara yardımcı olduğu görülmektedir. İnsani yardım faaliyetleri özellikle Müslümanların dini bayramlarında hız kazanmaktadır. Örneğin, 2021 yılı Kurban Bayramı itibariyle Kazakistan'ın farklı şehirlerinde olmak üzere toplam 406 adet kurban kesilmiş ve 2 bin aileye dağıtılmıştır.¹³⁸ Aynı yıl Kırgızistan'da vekâlet yoluyla kesilen kurban sayısı ise rekor seviyeye ulaşmıştır. 1700 adet hayvan kesilerek yoğun olarak Ahıska Türklerinin yaşadıkları köylerde ve Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde olmak üzere toplamda 10 bin ihtiyaç

¹³⁴ "Uluslararası İmam Hatip Lisesi Öğrenci Programı (UİHL)", *Türkiye Diyanet Vakfı*, (Erişim Tarihi: 03.08.2021), <https://tdv.org/tr-TR/faaliyetlerimiz/egitim-kultur/>

¹³⁵ Fatih Bayezit, "Yumuşak Güç Unsuru Olarak Uluslararası İmam Hatip Liseleri", *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities*, Cilt:1, Sayı:2, (2017) :299-300.

¹³⁶ 2015 Yılı Faaliyet Raporu, *Türkiye Diyanet Vakfı*, 32.
<https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdas%C4%B1/Raporlar/TDV%20-%20Faaliyet%20Raporu%20-%202015.pdf>

¹³⁷ "Kur'an-ı Kerim Dağıtım Yapılan Ülkeler", *Türkiye Diyanet Vakfı*, (Erişim Tarihi: 06.08.2021), <https://tdv.org/tr-TR/faaliyetlerimiz/hediyem-kuran-olsun/>

¹³⁸ "Türkiye Diyanet Vakfı, Kazakistan'da ihtiyaç sahibi ailelere kurban eti dağıttı", *Türkiye Diyanet Vakfı*, 20.07. 2021, (Erişim Tarihi: 06.08.2021), <https://tdv.org/tr-TR/turkiye-diyamet-vakfi-kazakistanda-ihiyac-sahibi-ailelere-kurban-eti-dagitti/>

sahibi kişiye dağıtılmıştır.¹³⁹ 2022 yılı Kurban bayramı itibariyle ise, TDV tarafından Kazakistan'ın Almatı, Türkistan, Çimkent, Astana, Kızılorda, Jambıl ve Aktöbe bölgelerinde vekâlet yoluyla kurban kesimleri yapılırken¹⁴⁰ 2022 yılı Ramazan ayı itibariyle ise DİB ve TDV tarafından Kırgızistan'da 154 ihtiyaç sahibi aileye içerisinde un, yağ, şeker gibi temel ihtiyaçların yer aldığı gıda paketleri dağıtılmıştır.¹⁴¹ Kazakistan'da ise, bin aileye yardım kolileri ulaştırılmıştır. Aynı yıl itibariyle Özbekistan'da Ramazan yardımıyla 3 bin 500 ihtiyaç sahibi aileye içerisinde temel ihtiyaç malzemelerinin yer aldığı yardım kolileri ulaştırılmıştır.¹⁴² Tüm bu parametreler doğrultusunda, Türkiye'nin Orta Asya politikasında DİB ve TDV'nin etkili birer aktör olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu kurumlar tarafından yürütülen faaliyetler aracılığıyla, Türkiye'nin bölgedeki imajına katkı sağlanmakta, kitleler üzerindeki etkisi olumlu yönde artmakta ve derinleşen gönül bağları kurulmaktadır.

Türkiye ile Orta Asya Türk devletleri arasındaki sosyokültürel bağları ve ilişkileri güçlendiren sacayağından biri de kitle iletişim araçlarıdır. Türk dünyasına yönelik Gaspıralı İsmail'in "Dilde, fikirde, işte birlik" anlayışıyla yayın yapan TRT Avaz, bu araçlardan biridir. TRT Avaz'ın kuruluşuna giden belirli bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Bu sürecin genel istikameti şu şekildedir; 1990 yılında TRT-INT adıyla kurulan televizyon kanalı, TRT-INT Avrasya şeklinde değiştirilmiştir. Daha sonrasında Kafkasya ve Orta Asya bölgelerine odaklanan bu kanalın adı TRT Avrasya olarak değiştirilmiştir. 2001 yılına kadar TRT Avrasya, 2009 yılına kadar TRT Türk'ün devam ettirdiği yayıncılık hayatı 2009 yılında dünyasında ortak bir platform kurma amacıyla TRT Avaz'a devredilmiştir.¹⁴³ Türk dünyasının kültür kanalı ve iletişim platformuna dönüşen TRT Avaz'ın program içeriğine bakıldığında, hedef kitlenin Türk dünyası olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, Türk dünyasının yazar, sanatçı ve kültür

¹³⁹ "Türkiye Diyanet Vakfı Kırgızistan'da yaklaşık 1700 hisse kurban eti dağıttı", *Türkiye Diyanet Vakfı*, 22.07.2021, (Erişim Tarihi:06.08.2021), <https://tdv.org/tr-TR/turkiye-diyanet-vakfi-kirgizistanda-yaklasik-1700-hisse-kurban-eti-dagitti/>

¹⁴⁰ "TDV, Kazakistan'da kurban kesim organizasyonu yaptı", *Türkiye Diyanet Vakfı*, 09.07.2022, (Erişim Tarihi: 06.10.2022), <https://tdv.org/tr-TR/tdv-kazakistanda-kurban-kesim-organizasyonu-yapti/>

¹⁴¹ "Türkiye'den Kırgızistan'ın Oş kentinde ihtiyaç sahibi 154 aileye gıda yardımı", *Türkiye Diyanet Vakfı*, 06.04.2022, (Erişim Tarihi:06.10.2022), <https://tdv.org/tr-TR/turkiyeden-kirgizistanin-os-kentinde-ihiyac-sahibi-154-aileye-gida-yardimi/>

¹⁴² "TDV ve DİTİB, Özbekistan'da Ramazan yardımlarını tamamladı", *Türkiye Diyanet Vakfı*, 02.04.2022, (Erişim Tarihi:07.10.2022), <https://tdv.org/tr-TR/tdv-ve-ditib-ozbekistanda-ramazan-yardimlarini-tamamladi/>

¹⁴³ Dilan Çiftçi, Yusuf Akyel, İbrahim Özejder, "Public Broadcasting in The Turkish World Culture: Case of TRT Avaz", *Bilig*, Sayı:97, (2021): 59.

alanındaki sembol isimlerine yer verilen “Köklerin İzinde”, Türkiye’ye sığınan soydaşlarımızın hikayelerine yer verilen “Vatanım Türkiye”, Türk dünyasının ortak kültür değerlerine yer verilen “Miras”, Türk dünyasında ileri teknoloji ile üretilen ürünlere yer verilen “Hayal Kurucular”, Türklerin tarihteki yolculuğuna yer verilen “Miras Coğrafyalar’da”, Türk tarihinin coğrafya ve zaman bütünlüğüyle yer aldığı “Türkler” ve Türkistan’daki âlimlerin hayatlarının ve dine hizmetlerinin anlatıldığı “Türkistan’da İslam” yayın akışındaki programların bazılarındandır. TRT Avaz’ın haber kategorisinde yer alan “Avaz Haber” ise dünyada ve bölgede yaşanan gelişmeleri kitlelere aktarmakta ve gündemin nabzını tutulmaktadır.¹⁴⁴ Bu programlar sayesinde Türk tarihini, dili, dini, eğitimi, kültür, sanat, bilim ve teknolojisi hakkında izleyicilere önemli bilgiler sunulmaktadır. Kültürel birlikteliğe yayıncılık hizmetiyle destek sunan TRT Avaz, gerçekleştirdiği yayımlar aracılığıyla Türkiye ve Türk dünyası arasındaki iletişimin güçlenmesi, ilişkilerin gelişmesi ve yeni iş birliği alanlarının oluşması adına önemli katkılar sağlamaktadır.

Türkiye’nin Orta Asya ile kültürel ilişkilerinde medya ayağını teşkil eden diğer bir aktör ise Anadolu Ajansı (AA)’dır. 1920’de Milli Mücadele yıllarında kurulan AA, iç kamuoyuna karşı halka bilgi sağlamayı, dış kamuoyunda ise ulusal mücadeleyi ve Türkiye’nin istekleri noktasında haklı isteklerini savunmayı amaçlamıştır.¹⁴⁵ 41 ülkede ofisi ve 100 ülkede temsilciliği yer alan AA bünyesinde, 142 farklı uyruktan 3.000’den fazla personeli çalışmaktadır. AA, 13 ayrı dildeki yayınlarıyla günde yaklaşık 3.000 haber, 3000’den fazla fotoğrafın yanı sıra 8 infografik ve 310 video sunmaktadır.¹⁴⁶ Ajansın Orta Asya bölgesinde biri Kazakistan, diğeri Özbekistan olmak üzere iki ayrı temsilcisi bulunmaktadır.¹⁴⁷ AA’nın Türk dünyasına yönelik Anadolu Türk Haber Paketi isimli hizmeti bulunmaktadır. Türkçe, İngilizce ve Rusça dillerinde yayımlanan paket,

¹⁴⁴ “Programlar”, *TRT Avaz*.

¹⁴⁵ “Tarihçe”, *Anadolu Ajansı*, (Erişim Tarihi: 12.08.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/p/tarihce>

¹⁴⁶ Yıldız Nevin Gündoğmuş, “Anadolu Ajansı, bir asrı aşan haber yolculuğunda yenilenen vizyonuyla öne çıkıyor”, *Anadolu Ajansı*, 06.04.2022, (Erişim Tarihi: 11.10.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/kurumsal-haberler/anadolu-ajansi-bir-asri-asan-haber-yolculugunda-yenilenen-vizyonuyla-one-cikiyor/2556292>

¹⁴⁷ “Yurt dışı bürolar”, *Anadolu Ajansı*, (Erişim Tarihi: 15.08.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/p/yurt-disi-burolar>

Türk dünyasının kültürel mirasının ve değerleri tanıtımına katkı sağlamanın yanı sıra Türk coğrafyalarına yönelik ilginin artmasına destek olmayı hedeflemektedir.¹⁴⁸

1.4. Ekonomik İlişkiler

SSCB'nin dağılmasının önemli sonuçlarından biri, dünya ekonomisi açısından yeni iş fırsatlarının ortaya çıkmasıdır. Bu durum, zengin enerji kaynakları ve jeopolitik konuma haiz Orta Asya'yı küresel ve bölgesel aktörlerin dikkatini çeken stratejik bölgelerden biri haline dönüştürmüştür. Orta Asya'da ön plana çıkan aktörlerden biri de Türkiye'dir. Sovyet rejiminin sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin Orta Asya Türk devletlerine yönelik politikasının bir yönünü ekonomik ve ticari ilişkiler oluşturmuştur. Ancak, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ekonomik alandaki iş birliği mevcut potansiyelin gerisinde kaldığını belirtmek gerekir. 2021 yılında Türkiye'nin Türk devletlerine ihracatının toplam ihracatı içindeki payı %3,81 iken, ithalatının payı %1,48 gibi düşük seviyelerde seyretmesi bu durumun somut bir örneğidir.¹⁴⁹ Buna karşılık ticaret hacminde istenilen düzeye ulaşamamış olursa da özellikle son dönemlerde ekonomik ilişkilerin gelişimi adına önemli adımların atıldığı görülmektedir. Genel itibarıyla Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ekonomik-ticari ilişkileri şu şekildedir:

Kazakistan: Türkiye, Kazakistan'ın önemli ticari ortaklarından biridir. 1990'lı yıllardan bu yana kurulan ekonomik-ticari ilişkiler ve bu minvaldeki dinamik gelişmeler yakın iş birliğinin temel dayanaklarından biridir. Bu çerçevede Ticaret Bakanlığının verilerine bakıldığında, 2021 yılında Kazakistan'ın ihracatında Türkiye'nin %2,8'lik pay ile 13. sırada, ithalatında ise Rusya, Çin ve Almanya'nın ardından %%2,8'lik pay ile 4. sırada olduğu görülmektedir.¹⁵⁰

Türkiye-Kazakistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin önemli bir yönü karşılıklı yatırımlardır. Kazakistan'daki Türkiyeli girişimcilerin genel olarak müteahhitlik, ticaret, bankacılık, finans, otel işletmeciliği, ilaç, sağlık, petrol, gıdanın yanı sıra bankacılık, iletişim ve telekomünikasyon gibi çeşitli alanlarda yoğunlaştıkları görülmektedir. Kazakistan'daki Türkiye sermayeli şirket sayısı ise 3.700'ün

¹⁴⁸ “Kurumsal Katalog”, *Anadolu Ajansı*, (Erişim Tarihi: 15.08.2021),

https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/Kurumsal%2Fkatalog_tr.pdf

¹⁴⁹ Mehmet Yüce, “Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı Ülkeleriyle İkili İlişkileri”, (Konya: SETA Yayınları, 2022), 23.

¹⁵⁰ “Kazakistan Ülke Profili”, *Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı*, (2022), 17.

üzerindedir. Genel bir ifadeyle, Kazakistan'da faaliyet gösteren her on yabancı yatırımcıdan birisi Türkiye Türküdür.¹⁵¹ Faaliyette bulunan Türkiyeli firmalardan bazıları Alorko Holding, Tefken, Enka, TAV, Coca Cola ve Ülker gibi işletmelerdir.¹⁵²

Kazakistan'daki Türkiyeli şirketlerin müteahhitlik sektöründeki faaliyetleri her geçen gün kayda değer bir artış eğilimindedir. 2004 yılı sonuna kadar Türkiyeli müteahhitlik firmaları tarafından Kazakistan'da 3,2 milyar dolar değerinde toplamda 147 proje üstlenilirken, bu sayı 2012 yılında artış göstermiş ve 14,9 milyar dolara ulaşan 372 projeye işlevsellik kazandırılmıştır.¹⁵³ Günümüzde, Kazakistan'da Türkiyeli inşaat firmaları tarafından toplam değeri 17,5 milyar dolarlık projeler üstlenilmiş durumdadır. Son yıllarda Kazakistanlı firmaların Türkiye'deki petrol ve turizm alanlarındaki yatırımları ise, 350 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.¹⁵⁴

2020 yılında Kazakistan Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan rapora göre, Covid-19 sürecinde dünyada doğrudan yatırım hacmi %42 oranında gerilerken, Türkiyeli firmaların Kazakistan'daki yatırımları 362,4 milyon dolara ulaşmış ve böylelikle Türkiyeli firmalar tarafından son 30 yılın rekorunu kırmıştır.¹⁵⁵ 2021 yılının birinci çeyreğinde Kazakistan Ulusal Bankası'nın yayımladığı verilere göre ise, Türkiye'nin Kazakistan'a doğrudan yabancı yatırımı 2020 yılına kıyasla %139 oranında artarak 91,1 milyon dolara yükselmiştir. Bunun yanı sıra, Kazakistan'a gelen yatırımlarda Türkiye'nin payı %0,99 iken, bu oran 2021 yılının birinci çeyreğinde %2,1'e ulaşmıştır.¹⁵⁶ İki ülkenin ekonomik-ticari alanda artan iş birliği Kazakistan'ın Ankara Büyükelçisi Abzal Saparbekuly'in açıklamalarında da görülmektedir. Kazakistan'ın 30. bağımsızlık yılı dolayısıyla Ankara düzenlenen törende konuşma yapan Saparbekuly, 2021 yılının ilk on ayı itibarıyla Türkiye'nin Kazakistan'ın beşinci

¹⁵¹ Tuğrul Camaş, "Türkiye-Kazakistan ilişkilerinde yeni dönem", *Açık Görüş*, 30.04.2022, (Erişim Tarihi: 12.04.2022), <https://www.star.com.tr/acik-gorus/turkiye-kazakistan-iliskilerinde-yeni-donem-haber-1708510/>

¹⁵² "Kazakistan'daki kaos, Türk şirketlerini etkilemeyecek", *Türkiye Gazetesi*, 07.01.2022, (Erişim Tarihi: 15.01.2022), <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/kazakistandaki-kaos-turk-sirketlerini-etkilemeyecek-816155>

¹⁵³ Celalettin Yavuz, "Türkiye-Kazakistan İlişkileri", 67.

¹⁵⁴ Dana Kuryshzhan, Halil Altıntaş, "Kazakistan ve Türkiye Arasındaki Dış Ticaret", *International Journal of Volga- Ural and Turkestan Studies*, Cilt:4, Sayı:8, (2022): 283.

¹⁵⁵ "Türkiye'den Kazakistan'a yapılan yatırımlar geçen yıl rekor kırdı", *Milliyet*, 30.04.2021, (Erişim Tarihi: 03.09.2021), <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/turkiyeden-kazakistana-yapilan-yatirimlar-gecen-yil-rekor-kirdi-6494798>

¹⁵⁶ "Türkiye'den Kazakistan'a 2021'in ilk çeyreğinde 96 milyon dolarlık yatırım yapıldı", *TRT Avaz*, 12.07.2021, (Erişim Tarihi:03.09.2021), <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrazyadan/turkiyeden-kazakistana-2021in-ilk-ceyreginde-96-milyon-dolarlik-yatirim-yapil/60ec576601a30a5d448d70e0>

ortağı konumunda olduğunu, Türkiyeli müteahhit firmalarının Kazakistan’da 27 milyon dolarlık iş yükümlendiklerini, Türkiyeli müteahhitlerinin en fazla iş yaptığını beşinci ülkenin Kazakistan olduğunu ve üç yıldır Türk yatırımlarının rekor seviyeye ulaştığını dile getirmiştir.¹⁵⁷ Ekonomik ve ticari ilişkilerin somut verilerine bakıldığında, iki ülke arasındaki iş birliğinin her geçen gün geliştirdiğini ve güçlendiğini ifade etmek mümkündür. Mevcut ilişkilerin gelişimine katkı sağlayan diğer bir unsur ise iki ülke liderlerinin bu yöndeki güçlü iradeleri ile ilgidir.

Kazakistan Cumhurbaşkanı K. Cömert Tokayev’in Mayıs 2022 tarihli Türkiye ziyareti, siyasi ilişkilerde olduğu kadar ekonomik ilişkiler açısından da önemi haizdir. Ziyaret sırasında Tokayev, Kazakistan açısından Türkiye’nin “çok önemli stratejik ortak” olduğunu ifade etmiş ve Türkiyeli yatırımcıların Kazakistan’daki yatırımlarının 4 milyar doların üzerinde olduğunu, Kazakistanlı iş insanlarının Türkiye’deki yatırımlarının 1 milyar doların üzerinde olduğunu belirterek, iki ülke arasında 5,5 milyar dolar değerinde 150 ortak projenin olduğunu dile getirmiştir.¹⁵⁸ Ziyaretin diğer bir önemli tarafı ise, ilişkilerin “Geliştirilmiş Stratejik Ortaklık” düzeyine çıkarılması olmuştur. Bu gelişme, iki ülke arasındaki iş birliğinin yeni bir seviyeye taşınması adına son derece önemli bir adım niteliğindedir. Bunlara ilaveten, ticaret hacminin 10 milyar dolar seviyesine yükseltilmesi adına gerekenlerin yapılmasının önemine vurgu yapılmış, karşılıklı ticaretin teşviki ve doğrudan yatırımlara destek verilmesinde mutabık kalınmış, enerji, madencilik, inşaat, müteahhitlik sektöründeki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla iş birliğinin teşvik edilmesi ve Türkistan’da “TURANSEZ” özel ekonomik bölgesinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵⁹ Rusya-Ukrayna Savaşı’nın devam ettiği ve bölge ülkelerinin jeo-ekonomik zorluklar yaşadığı bir dönemde Cumhurbaşkanı Tokayev’in Türkiye ziyareti sırasında imzalanan anlaşmalar ve mutabık kalınan konular iki ülke arasındaki ilişkilerde ulaşılan seviyeyi göstermektedir.

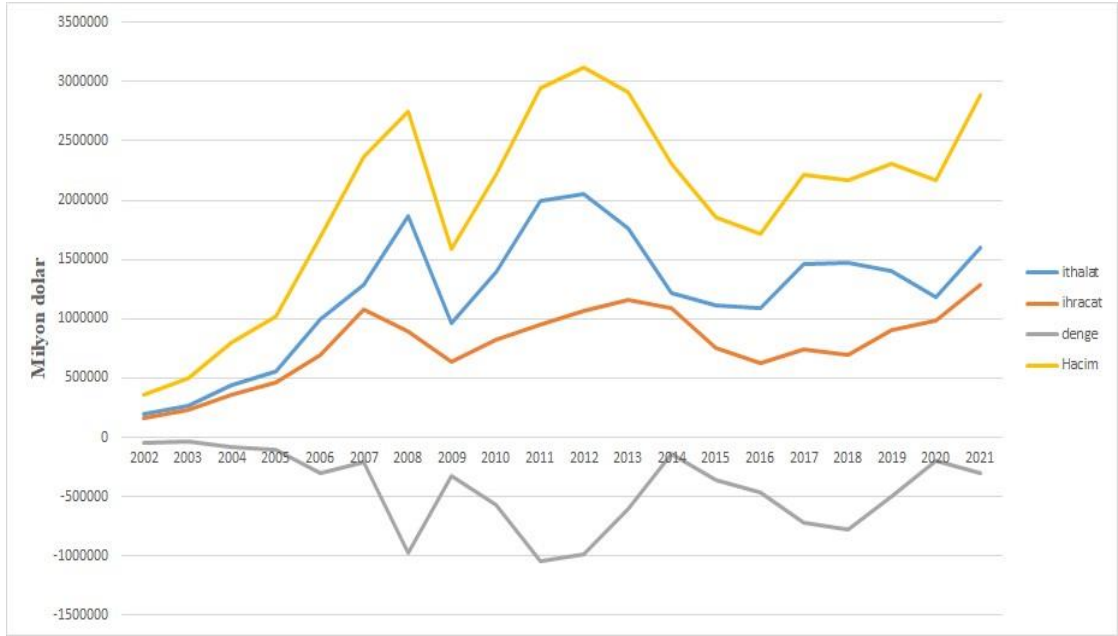
¹⁵⁷ “Kazakistan’ın 30. bağımsızlık yılı Ankara’da kutlandı”, *TRT Avaz*, 16.12.2021, (Erişim Tarihi: 03.09.2021), <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrazyadan/kazakistanin-30-bagimsizlik-yili-ankarada-kutlandi/61bae2fe01a30a287c784ffe>

¹⁵⁸ Muhammet Tarhan, “Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev: Türkiye, Kazakistan için çok önemli bir stratejik ortak”, *Anadolu Ajansı*, 10.05.2022, (Erişim Tarihi:17.05.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistan-cumhurbaskani-tokayev-turkiye-kazakistan-icin-cok-onemli-bir-stratejik-ortak/2584121>

¹⁵⁹ Zafer Fatih Beyaz, “Türkiye ile Kazakistan arasında Geliştirilmiş Stratejik Ortaklığa İlişkin Ortak Bildirisi yayımlandı”, *Anadolu Ajansı*, 11.05.2022, (Erişim Tarihi:17.05.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-gelistirilmis-stratejik-ortakliga-iliskin-ortak-bildirisi-yayimlandi/2584355>

Tokayev'in Türkiye ziyaretinin ardından iki ülkenin liderleri Kasım 2022'de bir araya gelmişlerdir. Astana'daki ikili görüşme sonrasında gerçekleştirilen ortak basın toplantısında konuşma yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan, geçen yıl ticaret hacminde 5 milyar dolar seviyesinin aşıldığını, 10 milyar dolarlık orta vadedeki hedefe emin adımlarla ilerlendiğini dile getirmiştir. Ayrıca Erdoğan, Türkiyeli firmaların Kazakistan'daki yatırımlarının 4 milyar doları aştığını belirterek, başta Orta Koridor'un gelişimi olmak üzere enerji ve ulaştırma konularındaki bağlantıların güçlendirilmesi için çalışmaların sürdürüleceğini ifade etmiştir.¹⁶⁰

Şekil 1: Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (2002-2021)¹⁶¹

Kırgızistan: Türkiye, Kırgızistan'ın önemli ticari ortakları arasındadır. Bu çerçevede Ticaret Bakanlığının verilerine bakıldığında, 2021 yılında Kırgızistan'ın ihracatında Türkiye'nin %5,5'lik pay ile 5. sırada, ithalatında ise Rusya, Çin ve Kazakistan'ın ardından 5,8'lik pay ile 4. sırada olduğu görülmektedir.¹⁶² 1990'lı yılların başından itibaren Türkiye-Kırgızistan arasında kurulan yakın siyasi ilişkiler, iktisadi

¹⁶⁰ "Erdoğan: Kazakistan'la ticaret hacmimizde 10 milyar dolarlık hedefe ilerliyoruz", *Euronews*, 12.10.2022, (Erişim Tarihi: 13.10.2021), <https://tr.euronews.com/2022/10/12/erdogan-kazakistanla-ticaret-hacmimizde-10-milyar-dolarlik-hedefe-ilerliyoruz>

¹⁶¹ Trademap verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

¹⁶² "Kırgızistan Ülke Profili", *Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı*, (2022), 10.

birliğinin gelişimi açısından uygun bir zemin oluşturmaktadır. Ancak, iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin arzu edilen düzeyde olmadığını ifade etmek gerekir.

Türkiye ile Kırgızistan arasında bavul ticareti ile başlayan ilk ticari ilişkiler, daha sonrasında Türkiyeli iş insanlarının yatırımları ve ortak işletmelerin açılmasını içeren özel girişimcilik faaliyetlerinin yanı sıra iktisadi projelerin hayata geçirilmesi gibi pek çok alanda gelişim göstermiştir.¹⁶³ İki lke arasında tesis edilen “Türkiye-Kırgızistan İş Konseyi” ekonomik ilişkilerin gelişiminin somut bir örneğidir. Aralık 1991’de kurulan Konsey, Türk-Kırgız iş çevrelerini bir araya getirmek ve üçüncü ülkelerle ortak iş birliği projelerine yönelik çeşitli çalışmalarda bulunmaktadır.¹⁶⁴ Benzer bir Şekilde, Temmuz 1996 tarihinde “Kırgızistan Türkiye Sanayici ve İşadamları Birliği” kurulmuş ve Kırgızistan’a yatırım yapmayı amaçlayan girişimcilerin aynı platformda bir araya getirilmesi amaçlanmıştır.¹⁶⁵ Bağların güçlendirilmesiyle birlikte gelişen alanlardan bir diğeri iki ülke arasındaki ticaret hacmidir. Buna göre, ticaret hacmi 2000-2010 arası dönemde %630 artış göstermiştir.¹⁶⁶

Türkiye-Kırgızistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin önemli bir yönü karşılıklı yatırımlardır. Kırgızistan’daki Türkiyeli girişimciler genel olarak gıdadan mobilyaya, bankacılıktan tekstile, turizm acenteliğinden eğitim işletmeciliğine kadar farklı sektörde faaliyet göstermektedir. Kırgızistan’daki Türkiyeli vatandaşlara ait 1 milyar dolar değerinde 600’e yakın iş yeri olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye’deki Kırgızistanlı vatandaşların yatırımlarının ise 24 milyon dolar civarında olduğu düşünülmektedir.¹⁶⁷ 2019 yılında Kırgızistan’daki Türkiyeli müteahhitlik firmaları değer 901 milyon dolara ulaşan 74 proje ykmlenmişlerdir. Aynı yıl itibariyle Türkiye’nin Kırgızistan’daki yatırımları üçüncü ülkeler zeriden yapılanlar dâhil edildiğinde 1 milyar dolar toplam yatırım gerçekleştirilmiştir. Türkiyeli firmaları

¹⁶³ Zakir Chotaev, “Kırgızistan Dış Politikasında Türkiye ile İlişkilere Genel Bakış”, *Reforma*, Cilt:3, Sayı:91, (2021): 57.

¹⁶⁴ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), “Türkiye-Kırgızistan İş Konseyi”, (Erişim Tarihi: 09.09.2021), <https://www.deik.org.tr/turkiye-avrasya-is-konseyleleri-turkiye-kirgizistan-is-konseylei?pm=28>

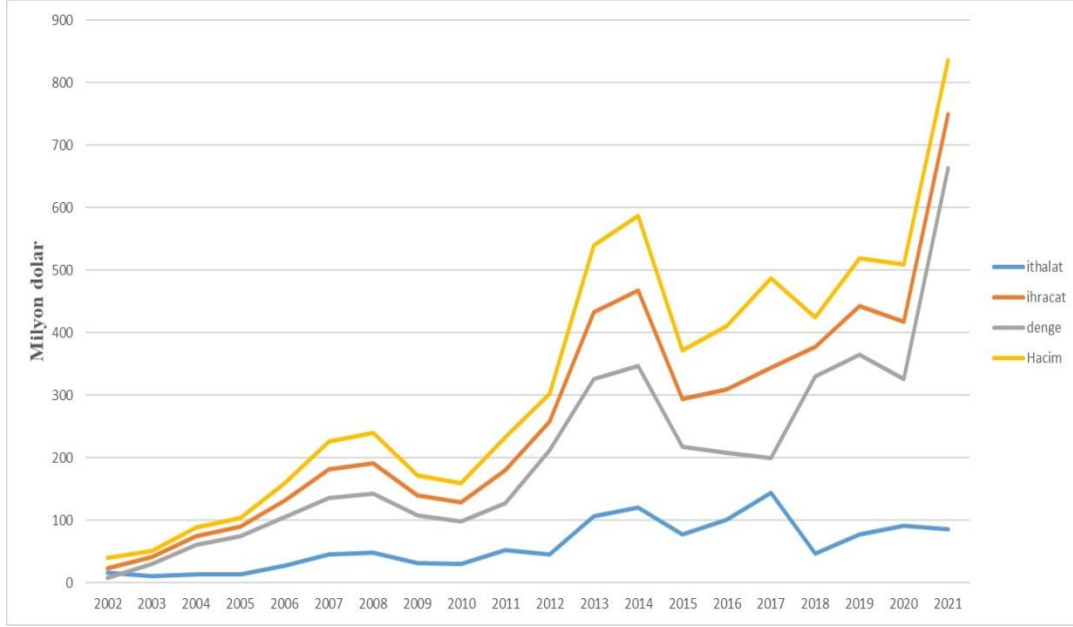
¹⁶⁵ mm Küçük, “Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkileri”, *Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkileri*, Ed. Galip Afşin Ravanoğlu, (Ankara: Detay Yayıncılık, 2020), 98-99.

¹⁶⁶ Semih etin, Burak Sertkaya, “Kırgızistan ile Türkiye Arasındaki İlişkilerin Ekonomik ve Ticari Açıdan İncelenmesi”, *International Conference on Eurasian Economies*, (2011): 61.

¹⁶⁷ Galip Afşin Ravanoğlu, “Türkiye-Kırgızistan İlişkileri ve İlişkilerin Yeni Dünya Düzenine Etkisi” 134.

tarafından gerçekleştirilen yatırımlar aracılığıyla halka hizmet verilirken aynı zamanda istihdam sağlanmasının da önü açılmaktadır.¹⁶⁸

Şekil 2: Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti (2002-2021)¹⁶⁹

Özbekistan; Türkiye, Özbekistan'ın önemli ticari ortakları arasındadır. Bu çerçevede Ticaret Bakanlığının verilerine bakıldığında, 2021 yılında Özbekistan'ın ihracatında Türkiye'nin %11,7'lik pay ile 3. sırada, ithalatında Rusya, Çin, Kazakistan ve Güney Kore'nin ardından %7'lik pay ile 5. sırada olduğu görülmektedir.¹⁷⁰ İki ülke arasında yaşanan çeşitli sorunlardan dolayı tarihin belirli dönemlerinde kısıtlı kalan ekonomik ilişkiler, özellikle son dönemlerde kayda değer bir artış eğilimindedir.

Türkiye-Özbekistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin önemli yönlerinden biri karşılıklı yatırımlardır. Özbekistan'ın yatırım ve ticari faaliyetler açısından önemli avantajları bulunmaktadır. Bu durum Türkiyeli girişimcilerin Özbekistan'a yönelik faaliyetlerine elverişli bir ortam sunmakta olup, ilişkilerin gelişimini her geçen gün

¹⁶⁸ Mümin Altaş, "Oktay: Kırgızistan ile FETÖ ile mücadele konusunda tüm alanlarda mutabakata vardık", *Anadolu Ajansı*, 22.11.2019, (Erişim Tarihi: 11.09.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/politika/oktay-kirgizistan-ile-feto-ile-mucadele-konusunda-tum-alanlarda-mutabakata-vardik/1653007>

¹⁶⁹ Trademap verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

¹⁷⁰ "Özbekistan Ülke Profili", *Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı*, (2022), 16.

arttırmaktadır. Örneğin, 2016 yılında Türkiye’den Özbekistan’a gelen yatırım hacmi ülkenin toplam yabancı yatırım hacminin %0,4’ünü oluştururken, bu oran 2020’de %9,3’e, 2021 yılında ise %11,1’e yükselmiştir. Yatırımların sektörel dağılımına bakıldığında ise %65’lik pay ile imalat sanayi birinci sırada yer alırken, tarım sektörünün %13’lük pay ile ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Konut ve hizmetler ile gıdaya yapılan yatırımlar sırasıyla; inşaat %9,3, kamu yönetimi %6,5, toptan ve perakende ticaret %15 ve %1,3 şeklindedir.¹⁷¹

Özbekistan’daki Türkiye sermayeli şirketler özellikle Taşkent, Semerkant ve Fergana bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Özbekistan’daki Türkiyeli girişimcilerin öncelikli alanları inşaat, tekstil, sağlık, sanayi, tarım ve ticaret sektörleri şeklindedir. Türkiyeli şirketlerin ülkedeki yatırımları 1,5 milyar dolar seviyesindedir. Ekonomik-ticari ilişkilerde ön plana çıkan alanlardan biri de müteahhitlik sektörüdür. Bugüne kadar, Türkiyeli müteahhitlik firmaları tarafından Özbekistan’da değer 5 milyar dolara ulaşan 241 projeye işlevsellik kazandırılmıştır.¹⁷²

Özbekistan’daki Türkiye sermayeli şirketlerin sayısı her geçen gün artış eğilimindedir. Özbekistan İstatistik Kurumu verilerine göre Ocak 2020’de Özbekistan’da faaliyette bulunan yabancı sermayeli şirket sayısı 10.382 olmuştur. Bu şirketler arasında birinci sırada 1828 şirket ile Rusya, ikinci sırada, 1652 şirket ile Çin yer alırken, üçüncü sırada ise 1271 şirket ile Türkiye sermayeli şirketler bulunmaktadır.¹⁷³ 2021 yılına gelindiğinde ise, Türkiye’nin 407 şirket ile Özbekistan’da en fazla şirket kuran ülke olması kayda değer bir başarıdır. Türkiye’nin ardından Özbekistan’da kurulan yabancı sermayeli şirket sıralamasını; 356 şirket ile Rusya, 266 şirket ile Çin, 209 şirket ile Kazakistan ve 97 şirket ile Güney Kore izlemiştir.¹⁷⁴ Özbekistan’da kurulan yabancı sermayeli şirketlerin sayılarına bakıldığında Türkiyeli

¹⁷¹ Шоира Нурдинова, “Узбекистан — Турция: перспективы торгово-экономического сотрудничества”, *Revive.Uz*, 29.03.2022, (Erişim Tarihi:16.09.2021),

<https://review.uz/post/uzbekistan-turciya-perspektiv-torgovo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva>

¹⁷² “Özbekistan, potansiyeliyle Türk iş insanlarına yeni yatırım fırsatları sunuyor”, *TRT Avaz*, 01.09.2022, (Erişim Tarihi: 25.09.2021), <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/ozbekistan-potansiyeliyle-turk-is-insanlarina-yeni-yatirim-firsatlari-sunuyor/631068a901a30a2d989a610d>

¹⁷³ Bahtiyar Abdülkerimov, “Özbekistan’da Türk sermayeli 1271 şirket faaliyet gösteriyor”, *Anadolu Ajansı*, 14.01.2020, (Erişim Tarihi:25.09.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ozbekistanda-turk-sermayeli-1271-sirket-faaliyet-gosteriyor-/1702489#>

¹⁷⁴ “Turkey establishes most companies in Uzbekistan in 2021”, *Dailysabah*, 03.02.2022, (Erişim Tarihi: 08.02.2022), <https://www.dailysabah.com/business/economy/turkey-establishes-most-companies-in-uzbekistan-in-2021>

şirketlerin önemli bir paya sahip olduğu açıktır. 2021 yılında Özbekistan'da kurulan Türkiyeli şirket sayısının bölgedeki iki etkin aktörü Rusya ve Çin'i geride bırakması, ekonomik ilişkilerin düzeyini, potansiyelini ve artan iş birliğini gösterir niteliktedir.

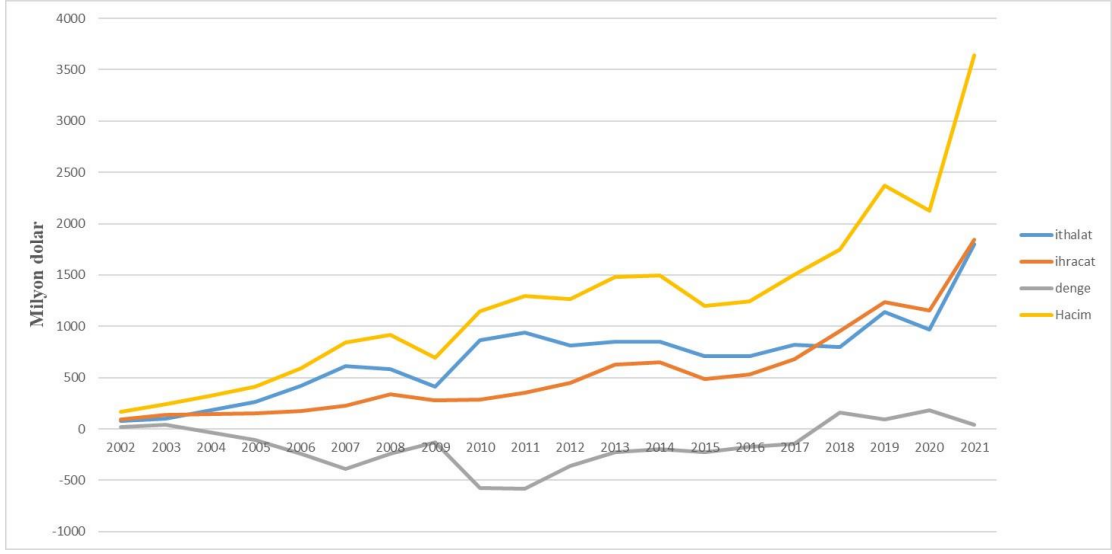
Türkiye-Özbekistan arasında artan iş birliğine katkı sağlayan unsurlardan biri de iki ülke liderlerinin bu doğrultudaki istekliliğidir. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mart 2022 tarihli Özbekistan ziyaretinin önemi haizdir. Ziyaret sırasında çeşitli alanlarda olmak üzere 10 anlaşmanın imzalanması bu önemi yansıtmaktadır. İkili görüşmelerin ardından açıklamalarda bulunan Erdoğan, ticaret hacminin geçen yıla oranla %72 oranında artarak 3.6 milyar doların üzerine çıktığını, kısa vadede 5 milyar dolar hedefe ulaşılacağını ve bu oranın ortak adımlarla birlikte 10 milyar dolara çıkarılacağını dile getirmiştir.¹⁷⁵

Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde uzun yıllar çözümsüz bırakılan meselelerden biri, vize konusu olmuştur. Türkiyeli iş insanları tarafından çok kez gündeme getirilen bu mesele, Mirziyoyev'in iktidara gelmesinin ardından çözüme kavuşmuş ve 2017 yılında Özbek hükümeti tarafından Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına 3 günde vize verilmesine yönelik kararname imzalanmış, 2018 yılında ise 30 gün süreli vize muafiyeti kabul edilmiştir. Bu gelişmenin olumlu etkisi uçak seferlerindeki artış miktarında açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin 2016 yılında Özbekistan'dan Türkiye'ye gelen kişi sayısı 150 bin iken, 2021 yılında bu sayı 300 bine ulaşmıştır. İki ülke arasında 5 yıl öncesine kadar haftada 5 defa tarifeli uçak seferi yapılırken, günümüzde haftada 40 defa ve günde ise 4 defa olmak üzere uçak seferleri yapılmaktadır.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Hatice Şenses Kurukız, Sefa Mutlu, Semra Okran, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Özbekistan ile ticaret hacmimizi 10 milyar dolar seviyesine çıkaracağız", *Anadolu Ajansı*, 29.03.2022, (Erişim Tarihi: 08.04.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-ozbekistan-ile-ticaret-hacmimizi-10-milyar-dolar-seviyesine-cikaracagiz/2549404>

¹⁷⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Özbekistan ziyaretiyle stratejik ilişkiler en üst seviyeye çıkacak", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 28.03.2022, (Erişim Tarihi: 08.04.2022), <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdoganin-ozbekistan-ziyaretiyle-stratejik-iliskiler-en-ust-seviyeye-cikacak>

Şekil 3: Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti (2002-2021)¹⁷⁷

Türkmenistan; Türkiye, Türkmenistan'ın önemli ticari ortakları arasındadır. Bu çerçevede Ticaret Bakanlığının verilerine bakıldığında 2021 yılında Türkmenistan'ın ithalatında Türkiye'nin %26'lık pay ile 1. sırada, ihracatında ise Çin'in ardından %8'lik pay ile 2. sırada olduğu görülmektedir.¹⁷⁸

1990'lı yıllardan itibaren kurulan Türkiye ve Türkmenistan arasındaki ekonomik-ticari ilişkiler olumlu bir şekilde ilerlemektedir. İki ülke arasındaki iş birliği başta müteahhitlik sektörü olmak üzere birçok alanda gelişim kaydetmiştir. Türkiyeli inşaat firmaları tarafından Türkmenbaşı döneminde havaalanı, liman gibi büyük projeler üstlenilmiş ve bu girişimciler ülkede önemli yatırımlar gerçekleştirmişlerdir. Türkiyeli iş insanlarının Türkmenistan'daki çeşitli devlet kurumlarında danışmanlık mevkilerine getirilmesi yine bu döneme denk gelmektedir. Ticari alanda kurulan bu iş birliğinin Gurbanguli Berdimuhammedov döneminde de devam ettirildiği görülmektedir. Günümüz ilişkilerine bakıldığında ise, Türkiyeli özel sektör açısından Türkmenistan'ın önemli bir pazar olduğunu ifade etmek mümkündür.¹⁷⁹

Türkiye-Türkmenistan ticari ve ekonomik ilişkilerin önemli bir yönü, Türkiyeli şirketlerin faaliyetleridir. Orta Asya'da Türkiyeli şirketlerin en fazla proje aldıkları

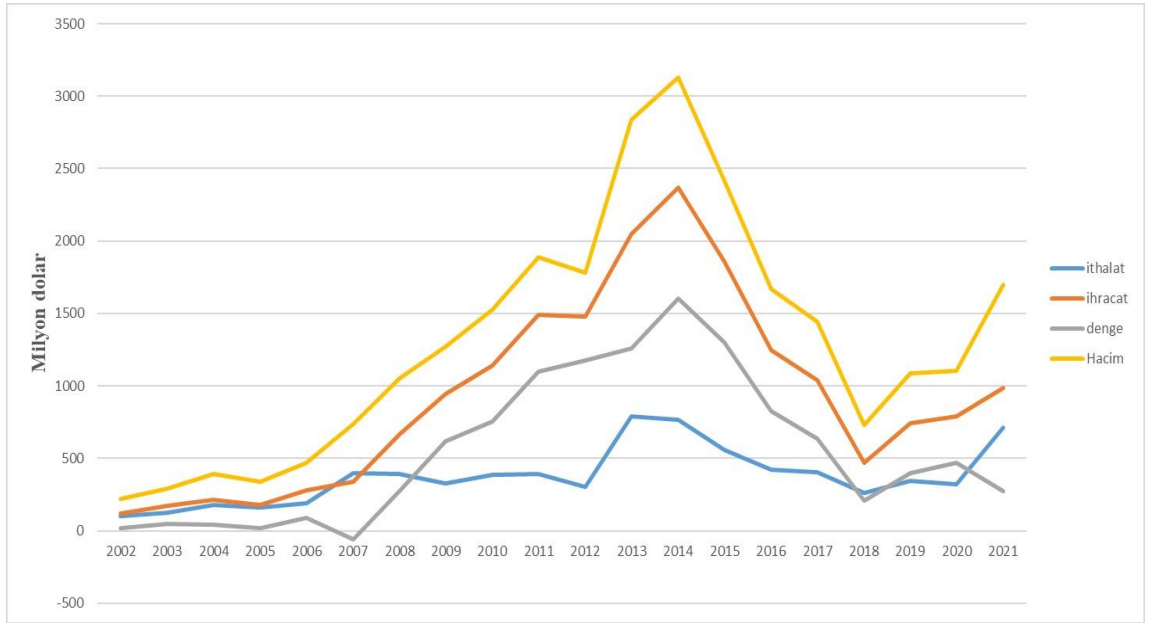
¹⁷⁷ Trademap verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

¹⁷⁸ "Türkmenistan Ülke Profili", *Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı*, (2022), 10.

¹⁷⁹ Köksal Şahin, "Türkmenistan'ın Jeopolitik Konumu ve Türkiye Türkmenistan İlişkileri", *Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye ve Türk Dünyası İlişkileri*, Ed. Murat Ercan, Mustafa Karaca, (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022), 237.

ülkelerden biri Türkmenistan'dır. Türkmenistan'daki inşaat faaliyetlerinin yaklaşık %70'ini Türkiyeli şirketler üstlenmektedir. Benzer bir şekilde, Türkmenistan'da inşa edilecek yeni projelerin önemli bir çoğunluğu Türkiyeli şirketlere verilmektedir. Ülkenin imarında etkin rol üstlenen Türkiyeli inşaat ve tekstil şirketleri, spor komplekslerinden liman inşaatına, okullardan yol, hastane ve köprülere kadar çok sayıda projeyi hayata geçirmektedirler.¹⁸⁰ 2012 yılında rekor seviyeye ulaşan Türkiyeli inşaat şirketleri tarafından Türkmenistan'da toplam değeri 4,9 milyar dolara ulaşan 80 projeyi üstlenilmiştir. Benzer bir başarı da 2013 yılında yaşanmış; Türkiyeli müteahhitler 1 ayda üstlendiği işlerle 3 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.¹⁸¹ Nisan 2022 itibariyle ise Türkiyeli müteahhit şirketlerinin ülkede işlevsellik kazandırdığı projelerin toplam maliyeti 49,9 milyar dolara yükselmiştir.¹⁸²

Şekil 4: Türkiye-Türkmenistan Dış Ticareti (2002-2021)¹⁸³

¹⁸⁰ “Türkmenistan’ı Türk müteahhitler inşa ediyor”, *Akşam*, 30.05.2012, (Erişim Tarihi: 29.09.2021), <https://www.aksam.com.tr/ekonomi/turkmenistani-turk-muteahhitler-insa-ediyor--118689h/haber-118689>

¹⁸¹ “İnşaat sektörü Türkmenistan’da rekora gidiyor!”, *Haber Türk*, 29.01.2013, (Erişim Tarihi: 29.09.2021), <https://www.haberturk.com/ekonomi/emlak/haber/815584-insaat-sektoru-turkmenistanda-rekora-gidiyor>

¹⁸² “Türkiyeli müteahhitler, Türkmenistan’da \$49,9 milyarlık inşaat projelerini hayata geçirdiler”, *Business Türkmenistan*, 10.05.2022, (Erişim Tarihi: 19.05.2022), <https://business.com.tm/tr/post/8601/turkiyeli-muteahhitler-turkmenistanda-499-milyar1%C4%B1k-insaat-projelerini-hayata-gechirdiler>

¹⁸³ Trademap verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

1.5. Covid-19 Sürecindeki İlişkiler

Çin'in Wuhan şehrinde Aralık 2019'dan itibaren başlayarak dünyanın bütününe yayılan Covid-19 salgını, kısa bir süre içerisinde küresel sağlık krizine dönüşmüştür. İktisadi ve psikolojik zorluklarla beraber siyasi dengelerin yeniden şekillenmeye başladığı bu süreç, uluslararası ilişkiler açısından birtakım olumsuz sonucu gün yüzüne çıkarmıştır. Küresel ve bölgesel aktörler arasında dayanışmanın azalması, ticaretin sekteye uğraması ve ulus üstü yapıların yetersiz kalması bu durumun örneklerindedir. Küreselleşmenin etkisini kaybettiği bu sürece Türkiye açısından bakıldığında, ikili ve çok taraflı ilişkilerde sağlık diplomasisinin başarılı bir şekilde uyguladığını belirtmek gerekir. Türkiye'nin izlemiş olduğu aktif diplomasisi ve küresel angajman stratejisi bölgesel gücünü pekiştirdiği gibi, uluslararası sistemdeki imajını da büyük oranda artırmıştır. Bu kapsamda, Ocak 2022 itibariyle Türkiye tarafından küresel sağlığı desteklemek adına toplamda 160 ülke ve 14 uluslararası kuruluşla salgınla mücadele desteği gerçekleştirmiştir.¹⁸⁴

Türkiye'nin salgın sürecinde odak merkezlerinden biri de Orta Asya'dır. Çin'e olan coğrafi yakınlığı nedeniyle Orta Asya, küresel salgından en fazla etkilenen bölgelerdendir. Orta Asya'da Covid-19 salgını vakasının varlığını ilk açıklayan ülke Mart 2020'de Kazakistan olmuş, daha sonrasında Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından vaka varlığı açıklanmıştır. Kısa bir süre sonra da Türkmenistan'da Covid-19'un etkileri fark edilmiştir.¹⁸⁵ Covid-19 salgını tıpkı dünyanın diğer bölgelerde olduğu gibi Orta Asya bölgesinde de sağlık ve ekonomi alanında yapısal sorunları beraberinde getirmiştir. Bölge ülkelerinin uygulamaya geçirdiği karantina, sosyal mesafe ve seyahat kısıtlamaları gibi önlemler; arz ve talebin düşmesine yol açarak işsizliğe, çalışma saatlerinin azalmasına, işletmeler ve haneler için satış ve gelir kaybına, kısıtlı hareketliliğe, artan kırılganlığa ve yüksek fiyatlar gibi sorunlara neden olmuştur.¹⁸⁶ Tamda böylesi bir ortamda, Türkiye'nin sağlık, ekonomik ve psikolojik açıdan zorluklar yaşayan Orta Asya Türk devletlerine “dost kara günde belli olur” anlayışıyla hızlı bir

¹⁸⁴ Yıldız Nevin Gündoğmuş, “Türkiye’den 160 ülkeye Kovid-19 salgınıyla mücadele desteği”, *Anadolu Ajansı* 05.01.2022, (Erişim Tarihi:16.01.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/turkiyeden-160-ulkeye-kovid-19-salginiyla-mucadele-destegi/2465665>

¹⁸⁵ Gregory Gleason, Kuralay Baizakova, “Covid-19 in the Central Asian Region: National Responses and Regional Implications”, *Connections: The Quarterly Journal*, Vol:19, No:2, (2020): 102.

¹⁸⁶ Dina Azhgaliyeva, Kamalbek Karymshakov, “Measuring the impacts of COVID-19 in Central Asia”, *Asia Pathways*, 08.04.2022, (Erişim Tarihi:12.09.2022), <https://www.asiapathways-adbi.org/2022/04/measuring-the-impacts-of-covid-19-in-central-asia/>

şekilde destek vermiş olması manevi bir destek olduğu gibi, ikili ilişkilerin gelişiminde yeni bir itici güce dönüşmüştür. Bu doğrultuda, Covid-19 sürecindeki ikili ilişkileri devletler nezdinde incelemekte fayda vardır.

Kazakistan; Covid-19 sürecinde Türkiye-Kazakistan arasındaki ilişkilerin dostluk ve yakın iş birliği çerçevesinde geliştiği görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye ilk olarak Kazakistan'a Mayıs 2020'de 150.000 maske, çeşitli sayılarda yüz ve göz korucularının yanı sıra tulum ve dezenfektan içeren tıbbi yardım malzemeleri göndermiştir.¹⁸⁷ Aynı yılın temmuz ayında Sağlık Bakanı Fahrettin Koca Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycanlı mevkidaşları ile ayrı ayrı telefon görüşmesi gerçekleştirmiş, Covid-19 ile mücadelede iş birliği görüşmenin ana gündemini teşkil etmiştir. Görüşmenin ardından salgın sürecinde soydaşlarımızın yanında olduklarının altını çizen Bakan Koca'nın Türkiye'nin iş birliği ve yardım konusunda hazır olduklarını dile getirmesi dayanışmanın gösterilmesi açısından önemli bir gelişmeydi. Bu konuya yönelik Kazak mevkidaşı Tsoy, Türkiye tarafından yollanan yardımların kıymetli olduğunu, bu süreçte tüm dünyanın Türkiye'nin verdiği mücadeleyi hayranlıkla takip ettiğini ve Bilim Kurulu üyelerinin video konferans yöntemiyle Kazak bilim insanları ile tecrübe ve bilgi paylaşımı yapmalarının kendileri için önem arz ettiğini ifade etmesi,¹⁸⁸ Kazakistan tarafından iş birliğine ve Türkiye'nin desteğine atfedilen önemi gösterir niteliktedir.

İki ülke arasındaki dostluk ve dayanışma ruhunu yansıtan diğer bir örnek ise, Temmuz 2020'de Türkiye'nin Kazakistan'a gönderdiği tıbbi malzeme yardımınıdır. Ağırlığı 11 tona ulaşan yardım paketinin içerisinde sırasıyla; 100.000 cerrahi maske, 50.000 N95 maske, 35.000 tulum, 30.000 test kiti, 30.000 viral nükleik asit izolasyon kiti, 10.000 kutu hidrosiklorokin ilacı, 2.000 siperlik, 30 ventilatör ve 2 PCR Cihazı yer almıştır.¹⁸⁹ Malzemelerin teslim töreninde açıklama yapan Dışişleri Bakan

¹⁸⁷ "Türkiye'den gönderilen tıbbi yardım Kazakistan'a ulaştı", *TRT Haber*, 11.05.2020, (Erişim Tarihi: 12.10.2021), <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turkiyeden-gonderilen-tibbi-yardim-kazakistana-ulasti-483689.html>

¹⁸⁸ "Sağlık Bakanı Koca, Kazakistan, Özbekistan ve Azerbaycan Sağlık Bakanlarıyla Görüştü", *Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı*, 14.07.2020, (Erişim Tarihi: 12.10.2021), <https://www.saglik.gov.tr/TR,66712/saglik-bakani-koca-kazakistan-ozbekistan-ve-azerbaycan-saglik-bakanlariyla-gorustu.html>

¹⁸⁹ "Türkiye'den Kazakistan'a tıbbi malzeme yardımı", *Haberler.com*, 12.10.2020, (Erişim Tarihi: 12.10.2021), <https://www.haberler.com/saglik/turkiye-den-kazakistan-a-tibbi-malzeme-yardimi-13416354-haberi/>

Yardımcısı Yavuz Selim Kıran, bu yardımların iki ülke arasındaki ilişkilerde dönüm noktası olduğu dile getirmiş ve Türkiye'nin Kazakistan'a yönelik desteğinin devam edeceğinin altını çizmiştir. Kazakistan'ın Ankara Büyükelçisi Abzal Saparbekuly ise gönderilen yardımların Türkiye'nin ve Türk halkının kıymetli ve yardımseverliğinin bir örneği olduğunu, salgın sürecinde iki ülke arasındaki ilişkilerde insani yardım boyutunun öne çıktığını ve Türkiye'nin Kazakistan'da salgının yayılmaya başladığı tarihten itibaren insani yardımlarını sürdürdüğünü belirtmiş, bu yardımların Türkiye-Kazakistan kardeşliğinin göstergesi olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁰

Kırgızistan; Covid-19 sürecinde Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik desteği hem sivil toplum hem de resmi düzeyde gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Mayıs 2020 tarihinde TİKA tarafından Covid-19 sürecinden olumsuz etkilenen Kırgızistan'daki ihtiyaç sahibi ailelere 7 bin adet koruyucu malzeme ve gıda kolisi yardımı gerçekleştirilirken,¹⁹¹ aynı yılın temmuz ayında açılan Bişkek Halk Ekmek Fabrikası salgınla mücadele kapsamında sahra hastanesine dönüştürülmüştür. Türkiye'nin dayanışması tıbbi malzeme yardımları ile devam ettirilmiştir. Temmuz 2020'de Kırgızistan'a gönderilen yardım paketinin içerisinde sırasıyla; 100.000 cerrahi maske, 50.000 N95 maske, 35.000 tulum, 20.000 PCR testi, 20.000 viral nükleik asit izolasyon kiti, 10.000 kutu hidroksiklorokin tablet, 2.000 siperlik, 50 el tipi oksijen konsantratörü ve 20 ventilatör yer almıştır.¹⁹² Bunların yanı sıra, Türkiye'nin diğer bir desteği de aşı yardımıdır. Eylül 2021 tarihinde Kırgızistan'a Türkiye tarafından 150.000 doz Sinovac aşısı yollamıştır.¹⁹³

Özbekistan; Türkiye'nin sağlık diplomasisini yoğun bir şekilde uyguladığı ülkelerden biri de Özbekistan'dır. Bu durum, Türkiye'nin Mayıs 2020 tarihinde Özbekistan'a gönderdiği 50 adet yapay solunum cihazı desteğinde açık bir şekilde

¹⁹⁰ Yusuf Hatip, "Türkiye'den Kazakistan'a tıbbi malzeme yardımı", *Anadolu Ajansı*, 13.07.2020, (Erişim Tarihi: 12.10.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/turkiyeden-kazakistana-tibbi-malzeme-yardimi/1909063>

¹⁹¹ "TİKA'dan Kovid-19 ile mücadelede Kırgızistan'a gıda ve koruyucu malzeme yardımı", TRT Avaz, 12.05.2020, (Erişim Tarihi: 17.10.2021), <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/tikadan-kovid-19-ile-mucadelede-kirgizistana-gida-ve-koruyucu-malzeme-yardimi/5ebaa92001a30a130c3cbe9d>

¹⁹² "Türkiye'den Kovid-19'la mücadele için Kırgızistan'a tıbbi yardım desteği", TRT Avaz, 15.07.2020, (Erişim Tarihi: 17.10.2021), <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/turkiyeden-kovid-19la-mucadele-icin-kirgizistana-tibbi-yarim-destegi/5f0ede4201a30a3484816563>

¹⁹³ "Türkiye'den Kırgızistan'a 150 bin doz Sinovac aşısı ulaştı", *Yeni Şafak*, 10.09.2021, (Erişim Tarihi: 17.10.2021), <https://www.yenisafak.com/koronavirus/turkiyeden-kirgizistana-150-bin-doz-sinovac-asisi-ulasti-3701663>

görülmektedir.¹⁹⁴ Aynı yılın temmuz ayında ise Türkiye, Özbekistan'daki sağlık personeline yönelik insani yardım göndermiştir. Kurban bayramının ilk gününde gönderilen 12,5 ton ağırlığındaki koruyucu tıbbi malzemeler arasında sırasıyla; 200.000 cerrahi maske, 50.000 N-95 maske, 40.000 koruyucu tulumun yanı sıra 5.000 siperlik ve Covid-19 tedavisinde kullanılmak üzere ilaçlar yer almıştır.¹⁹⁵ Türkiye'nin sağlık diplomasisindeki araçlardan biri de aşı desteğidir. Bu kapsamda, Özbekistan'a salgın dönemi boyunca toplamda 200.000 doz aşı hibe edildiği görülmektedir.¹⁹⁶ Türkiye'nin Orta Asya'daki sağlık diplomasisi faaliyetlerine destek veren TİKA ise, salgınla mücadele kapsamında Özbekistan'ın yanında yer almıştır. TİKA tarafından Özbekistan'ın sağlık personeline yönelik 500.000 galoş, 100.000 eldiven, 10.000 cerrahi maske, 5.000 maske, 5.000 koruyucu gözlüğün yanı sıra 100 dezenfektan jel ve 100 dezenfektan sprey gönderilmesi bu desteğin önemli bir tezahürüdür.¹⁹⁷

Türkmenistan; Covid-19 sürecinde Türkiye'nin Türkmenistan ile dayanışması tıbbi malzeme ve aşı desteğiyle devam etmiştir. Bu süreçte Türkiye tarafından Türkmenistan'a 100.000 cerrahi maske, 50.000 N95 maske, 10.000 tulumun yanı sıra 10.000 kutu hidrosiklorokin tablet ve 20 ventilatör olmak üzere tıbbi yardım malzemesi göndermiştir.¹⁹⁸ Buna ilaveten, Türkiye'nin bu ülkeye 150.000 doz aşı hibe edilmesi¹⁹⁹ iki ülke arasındaki sağlık diplomasisini güçlendiren önemli bir sacayağıdır.

Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında Türkiye'nin Covid-19 sürecinin başlangıcından bu yana Orta Asya Türk devletlerinin her birinin yanında aktif olarak yer aldığını ifade etmek mümkündür. Özellikle ilk aşamalarda diğer devletler politikalarını belirlerken, Türkiye'nin Orta Asya Türk devletlerine hızlı bir şekilde destek göndermesi ve dayanışma içinde olduğunu göstermesi öncül bir adım olurken, ikili ilişkileri yeni bir

¹⁹⁴ "Türkiye Özbekistan'a 50 adet mekanik ventilatör gönderdi", *KABAR*, 22.05.2020, (Erişim Tarihi: 18.10.2021), <http://tr.kabar.kg/news/turkiye-ozbekistana-50-adet-mekanik-ventilator-gonderdi/>

¹⁹⁵ "Türkiye'den Özbekistan'ın koronavirüsle mücadelesine anlamlı destek", *TRT Haber*, 31.07.2020, (Erişim Tarihi:18.10.2021), <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyeden-ozbekistanin-koronavirusle-mucadelesine-anlamli-destek-505879.html>

¹⁹⁶ Yıldız Nevin Gündoğmuş, "Türkiye'den 160 ülkeye Kovid-19 salgınıyla mücadele desteği",

¹⁹⁷ Bahtiyar Abdülkerimov, "TİKA'dan Özbekistan'a Kovid-19'la mücadele için tıbbi malzeme desteği", *Anadolu Ajansı*, 12.06.2020, (Erişim Tarihi:18.10.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tikadan-ozbekistana-kovid-19la-mucadele-icin-tibbi-malzeme-destegi/1874684>

¹⁹⁸ "Türkiye, pandemi döneminde diğer ülkelere 100 milyon TL yardım yaptı", *İndependent Türkçe*, 25.12.2020, (Erişim Tarihi: 18.10.2021),

<https://www.indyuturk.com/node/290656/ekonomi%CC%87/t%C3%BCrkiye-pandemi-d%C3%B6neminde-di%C4%9Fer-%C3%BClkelere-100-milyon-tl-yard%C4%B1m-yapt%C4%B1>

¹⁹⁹ Yıldız Nevin Gündoğmuş, "Türkiye'den 160 ülkeye Kovid-19 salgınıyla mücadele desteği".

boyuta taşımıştır. Ayrıca, Türkiye'nin uluslararası düzlemde Rusya, Çin ve ABD gibi küresel aktörlerin rekabet merkezlerinden biri olarak kabul edilen Orta Asya coğrafyasında gerçekleştirdiği yardım diplomasisi, bölgesel rolünün artmasını da beraberinde getirmiştir. Bu minvalde yükselen bir güç olarak Türkiye, gerek ikili ilişkilerin gelişmesi gerekse bölgesel gücünün artması bakımından önemli bir fırsat yakalamış ve iş birliği geliştiren bu fırsat başarılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

2. İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİ ARASINDAKİ ÇOK TARAFLI İŞ BİRLİĞİ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yeniden şekillenen dünya düzeni ikili ilişkilerde olduğu gibi, çok taraflı ilişkilerde de yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda bu süreç, Türk dış politikasının açılımları ve Sovyet hegemonyasından kurtulan Türk dünyasının entegrasyonu açısından stratejik bir başlangıcı teşkil etmekteydi. Türk devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri “Türk Dünyası” kavramının uluslararası literatürdeki önemini artırırken, yüzyıllardır tarihsel zorlukların etkisiyle birbirlerinden ayrı bırakılmış Türkiye ile diğer Türk devletleri arasında yeni parametreler, imkânlar ve iş birliği fırsatlarının önünün açılmasına elverişli bir ortam sunmuştur. Bu nedenle, Türkiye merkezli olarak ilişkileri yakınlaştırmak ve iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla entegrasyon alanında önemli adımlar atılırken, bu alana yönelik muhtelif kurum ve kuruluşlar oluşturulmuştur.

2.1. Örgütsel İş Birliğinin Çatı Kuruluşu: Türk Konseyi (Türk Devletleri Teşkilatı)

Türk dünyasındaki çok taraflı ilişkilerin önemli tezahürü olan “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi” (Türk Konseyi/yeni adıyla Türk Devletleri Teşkilatı) bu kuruluşlar içerisinde örgütsel iş birliğinin çatı kuruluşu niteliğindedir.

Türk Konseyi'nin kuruluşuna dair istikametin, Türk dünyası arasındaki ortak tarih, dil, din ve sosyokültürel bağların daha ileri bir aşamaya taşınarak çok taraflı iş birliğine dönüştürülmesi amacıyla ilerlediğini ifade etmek gerekir. Bu amaç doğrultusunda Türk devletleri arasındaki ilişkilerin farklı gelişim aşamalarından geçtiği görülmektedir. İlk aşama, 1992 yılında Ankara'daki ilk zirve toplantısı ile temelleri atılan ve 2010 yılına kadar belirli aralıklarla devam eden dönemdir. Bu dönemde, Türkiye ile Türk devletleri arasında Ankara (1992), İstanbul (1994), Bişkek (1995), Taşkent (1996), Astana (1998), Bakü (2000), İstanbul (2001), Antalya (2006), Nahçıvan (2009) ve İstanbul (2010) olmak üzere toplamda 10 zirve düzenlenmiştir. Zirveler süreci

olarak adlandırılan bu dönemde, ilişkilerin kademeli bir şekilde kurumsallaşmasının alt yapısını oluşturan zirve bildirimleri imzalanmış ve çok taraflı iş birliğinde yeni aşamalar kaydedilmiştir.²⁰⁰ Bu çerçevede Türk dünyasının artan iş birliği ayrı bir çatı örgütün kurulması gerekliliğini de ortaya çıkarmış ve bu çerçevede 3 Ekim 2009'da "Nahçıvan Anlaşması"nın Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan tarafından imzalanmasıyla Türk Konseyi kurulmuştur.²⁰¹

Türk devletlerinin bütünleşmesinde ikinci aşama, 2010-2022 yıllarını kapsamaktadır. Siyasi, sosyokültürel, ekonomik ve kurumsallaşma adına daha somut adımların atıldığı bu dönem, çok taraflı iş birliğinin istikrarlı bir şekilde güç kazanması ile karakterizedir. Söz konusu zaman diliminde; Almatı (2011), Bişkek (2012), Gelebe (2013), Bodrum (2014), Astana (2015), Çolpan-Ata (2018), Bakü (2019), İstanbul (2021) ve Semerkant (2022) olmak üzere toplamda 9 zirve düzenlenmiştir. Bunlara ek olarak, Devlet Başkanları Olağanüstü Zirve Toplantısı (2020) ve Türkistan Gayri Resmi Zirve Toplantısı'nda (2021) çevrimiçi olarak bir araya gelmişlerdir. Tematik başlıklar altında düzenlenen zirve toplantılarında siyaset, ekonomi, eğitim, bilim, kültür, ulaştırma, turizm, medya, diaspora, iletişim, gençlik, spor ve kalkınmaya kadar birçok alanda tasnif edilen iş birliği çatı kuruluşun ilgi sahalarıdır. Böylelikle ikili ve çok taraflı ilişkilerin yol haritası belirlenirken, Türkiye ile Türk devletleri arasındaki karşılıklı iş birliği her geçen gün artmaktadır.

Türk Konseyi'nin kurumsal kimliği altında düzenlenen ilk zirve, 20-21 Ekim 2011 tarihleri arasında "Ekonomik ve Ticari İş Birliği" gündemiyle gerçekleştirilmiştir. Kazakistan'ın Almatı şehrinde düzenlenen zirve toplantısına Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan Devlet Başkanları ile Türkiye Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ katılım sağlamışlardır.²⁰² Ekonomik konuların ön plana çıktığı Almatı Zirvesi'nde yapılan anlaşma ve tüzükler ile Konsey'in daha kurumsal bir yapı haline gelmesi

²⁰⁰ Detaylı bilgi için bkz. "Zirveler", Türk Devletleri Teşkilatı, (Erişim Tarihi:07.11.2021), <https://www.turkkon.org/tr/zirveler>

²⁰¹ Aidarbek Amirbek, Almasbek Anuarbekuly, Kanat Makhanov, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, Sayı:3, (2017): 184-185.

²⁰² "Türk Konseyi 1. Zirvesi 20-21 Ekim 2011 tarihlerinde Almatı'da düzenlendi", *Türk Devletleri Teşkilatı*, (Erişim Tarihi: 10.11.2021), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-1-zirvesi-20-21-ekim-2011-tarihlerinde-almatida-duzenlendi_144

amaçlanmıştır.²⁰³ Ayrıca, zirve sırasında üye ülkeler arasında ticari ve ekonomik koordinasyonu sağlamak amacıyla “Türk İş Konseyi” kurulmuştur.²⁰⁴

Türk Konseyi’nin 2. Zirve Toplantısı, 22-23 Ağustos 2012 tarihleri arasında “Eğitim, Bilim ve Kültürel İş Birliği” gündemiyle gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan’ın Bişkek şehrinde düzenlenen zirve toplantısına Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan katılım sağlamışlardır. Bişkek Zirvesi’nde alınan kararlar çerçevesinde Konsey’in çatısı altında yeni kurumlar; Türk Akademisi’nin Astana’da ve Türk Kültür Mirası Vakfı’nın Bakü’de kurulmasına dair anlaşmalara imza atılmıştır.²⁰⁵ Bişkek Zirvesi öncesinde Türk Konseyi’nin kurumsal yapısına dair önemli gelişmeler yaşanmıştır. 2. Türk Konseyi Dışişleri Bakanlarının 22 Ağustos 2012 tarihli toplantısı sırasında Kazakistan bayrağının rengini, Kırgızistan bayrağının güneşini, Türkiye bayrağının hilalini ve Azerbaycan bayrağının 8 köşeli yıldızını içeren Türk Konseyi’nin bayrağı kabul edilmiştir. Dört üye ülke bayraklarının unsurlarından oluşan bayrak, ertesi gün gerçekleştirilen Bişkek Zirvesi sırasında devlet başkanları tarafından onaylanmıştır.²⁰⁶

Şekil 5: Türk Devletleri Teşkilatı Logosu

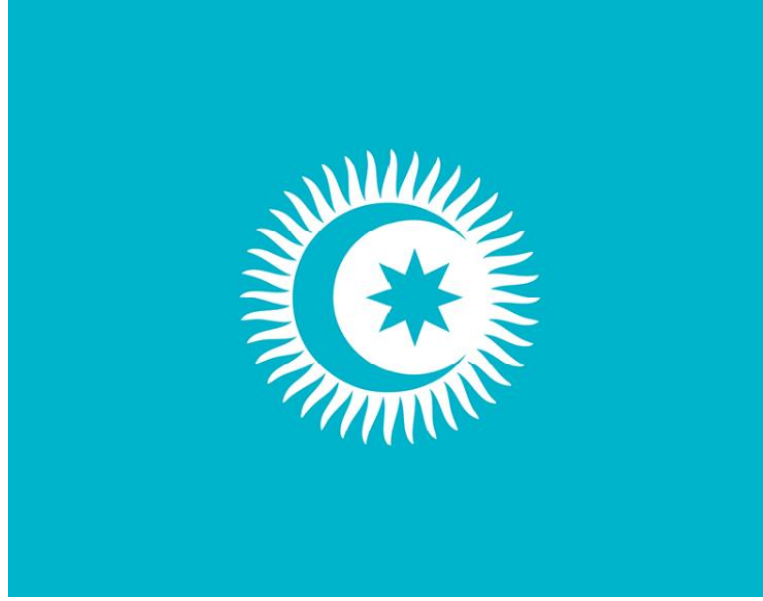
²⁰³ Yeşim Kaygusuz, “Kuruluşunun 10. Yılında Türk Konseyi’nin Türkiye ile Diğer Üye Ülkeler Arasındaki Ticarete Etkileri” *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, (2020): 215.

²⁰⁴ Halit Hamzaoğlu, Hakan Çora, Elnur Hasan Mikail, “Institutional Development and Cooperation Mechanisms of the Organization of Turkic States”, *China-USA Business Review*, Vol: 21, No: 2, (2022): 65.

²⁰⁵ “Türk Konseyi 2. Zirvesi”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, (Erişim Tarihi:10.11.2021), <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi>

²⁰⁶ Ali Nazmi Çora, “Türk Konseyi”nden (Türk Keneşi) “Türk Devletleri Örgütü”ne Oradan “Türk Birleşik Devletleri”ne Uzanan Yol, (Ankara: Sonçağ Akademi Yayıncılık, 2021), 27.

Şekil 6: Türk Devletleri Teşkilatı Bayrağı

Türk Konseyi'nin 3. Zirve Toplantısı, 15-16 Ağustos 2013 tarihleri arasında “Ulaştırma ve Bağlantı” gündemiyle gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın Gelebe şehrinde düzenlenen zirve toplantısına Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan katılım sağlamışlardır. Gelebe Zirvesi'nde “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Dışişleri Bakanlıkları Arasında İşbirliği Protokolü” imzalanmıştır.²⁰⁷ Ayrıca, zirvede ulaştırma alanında gerçekleştirilecek projeler ve Türk dünyası halklarının ekonomik refahının güçlendirilmesi konuları görüşülmüştür.²⁰⁸ Bu doğrultuda, Türk dünyasının ulaştırma ve lojistik olanakları ve günümüzde tarihi İpek Yolu'nun geniş ulaşım hatları, enerji koridorları ve doğalgaz boru hatlarıyla yeniden canlandırılmasının stratejik önceliğinin gerekliliği ele alınan konular arasındadır.²⁰⁹

Türk Konseyi'nin 4. Zirve Toplantısı, 4-5 Haziran 2014 tarihleri arasında “Turizm Alanında İş Birliği” gündemiyle gerçekleştirilmiştir. Bodrum şehrinde düzenlenen zirve toplantısına Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ile Cumhurbaşkanı Gül'ün davetlisi olarak Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli

²⁰⁷ “Türk Konseyi 3. Zirvesi”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, (Erişim Tarihi:12.11.2021), <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi>

²⁰⁸ Halit Hamzaoğlu, Hakan Çora, Elnur Hasan Mikail, “Institutional Development and Cooperation Mechanisms of the Organization of Turkic States”, 65.

²⁰⁹ Darhan Kıdralı, “Türk Konseyi (Türk Keneşi)”, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Yıllığı 2013*, Ed. M. Turgut Demirtepe, Murat Yılmaz, (Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2015), 581.

Berdimuhamedov katılım sağlamışlardır.²¹⁰ Bodrum Zirvesi'nde 44 maddeden oluşan zirve bildirisini imzalanmıştır. Azerice, Kazakça, Kırgızca ve Türkçe dillerinde imzalanan bildiride üye ülkeler arasındaki iş birliği ve çalışmalarının geliştirilmesi adına “Ortak Turizm İş Birliği” kurulması önerilmiştir. Ayrıca, “Türk Konseyi-Modern İpek Yolu” tur paketinin oluşturulması girişimi ve “Bölgesel Diaspora Merkezlerinin” kurulması bildiride yer alan konular arasındadır.²¹¹

Türk Konseyi'nin 5. Zirve Toplantısı, 11 Eylül 2015 tarihinde “Medya ve Enformasyon İş Birliği” gündemiyle gerçekleştirilmiştir. Kazakistan'ın Astana şehrinde düzenlenen zirveye Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Türkiye katılım sağlamışlardır. Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in daveti üzerine Türkmenistan Başbakan Yardımcısı Sapardurdı Toyliev de zirvede yer almıştır.²¹² Astana Zirvesi'nde “Uluslararası Türk Televizyon Kanalı”nın kurulmasına karar verilmiştir. Kültürel-enformasyon alanında izlenecek stratejinin yürütülmesi adına bir merkez oluşturulması zirvenin gündem konularındandır.²¹³

Türk Konseyi'nin 6. Zirve Toplantısı, 3 Eylül 2018 tarihinde “Gençlik ve Ulusal Sporlar” gündemiyle gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan'ın Çolpan-Ata şehrinde düzenlenen zirveye Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan Devlet Başkanları katılım sağlamışlardır. Ayrıca, Kırgızistan'ın konuğu olarak Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev ile Macaristan Başbakanı Viktor Orban da zirvede yer almışlardır.²¹⁴ Çolpan-Ata Zirvesi iki yönüyle ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, 6. Zirve toplantısına onur konuğu olarak katılan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev ile Başbakan Orban tarafından yapılan olumlu yöndeki açıklamalarla ilgilidir. Bu kapsamda örgütün toplantı ve projelerine katılmada istekli olduklarını açıklayan Mirziyoyev, Türk Konseyi Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi Projesi'ne dikkat çekerek Buhara ve Hive gibi tarihi şehirleri projeye dâhil etmeye hazır olduklarını dile getirmiştir. Türk devletleriyle ortak tarihi ve

²¹⁰ “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi IV. Zirvesi Bodrum'da gerçekleştirildi”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*.

²¹¹ “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Dördüncü Zirve Bildirisi”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, 04.06.2014, (Erişim Tarihi: 12.11.2021), https://www.mfa.gov.tr/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-dorduncu-zirvesi-taslak-bildirisi_-5-haziran-2014_-bodrum_-turkiye.tr.mfa

²¹² “Türk Keneşi Beşinci Zirvesi Basın Duyurusu”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 11.09.2015, (Erişim Tarihi: 12.11.2021), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-kenesi-besinci-zirvesi-basin-duyurusu_552

²¹³ Aidarbek Amirbek, Almasbek Anuarbekuly, Kanat Makhanov, “Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması” 193.

²¹⁴ “Türk Konseyi 6. Zirvesi”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 03.09.2018, (Erişim Tarihi: 15.11.2021), <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi>

kültürel bağların altını çizen Başbakan Orban ise, yakın iş birliği içinde örgütle ile çalışmak istediklerini beyan etmiştir.²¹⁵ İkincisi ise, AB'ye üye Macaristan'ın gözlemci üye statüsünde Türk Konseyi'ne katılmış olmasıdır. Bu gelişme örgütün etki alanını genişlettiği gibi, Türk dünyası arasındaki entegrasyon iş birliğini de güçlendiren stratejik ve önemli bir adım olmuştur.

Türk Konseyi'nin 7. Zirvesi Toplantısı, 15 Ekim 2019 tarihinde “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Desteklenmesi” gündemiyle gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın Bakü şehrinde düzenlenen zirveye Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan Kırgızistan Devlet Başkanları ile Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Macaristan Başbakanı Viktor Orban, Türkmenistan Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı Purlı Agamyradov ve Türk Konseyi Genel Sekreteri Bağdad Amreyev katılım sağlamışlardır. Nahçıvan Anlaşması'nın 10. yılı münasebetiyle daha da anlam kazanan Bakü Zirvesi'nin en önemli gelişmelerinden biri Özbekistan'ın Türk Konseyi'ne tam üye olarak katılmasıdır.²¹⁶ Buna ek olarak, “Ortak Yatırım Fonu”nun kurulmasına yönelik sürecin hızlandırılması zirvede alınan kararlar arasındadır. Olumlu gelişmelerin yaşandığı Bakü Zirvesi, Türkiye'nin dış politikası açısından da önemli kazanımları beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri, 2016 yılı sonrasında ilişkilerin yeniden canlandığı Özbekistan'ın örgüte üye olmasıdır. Bu gelişme Türk dünyasının siyasi entegrasyonunu güçlendirdiği gibi, Türkiye-Özbekistan ilişkilerine de önemli katkılar sağlamıştır. İkincisi ise, zirve bildirisinde Türk devletlerinin Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirdiği “Barış Pınarı Harekâtı”na destek vermiş olmalarıdır. Bu durum, üye ülkelerin Türkiye'ye siyasi desteklerini göstermeleri açısından önemli bir mihenk taşı olmuştur.

Türk Konseyi, 2020 yılının başından itibaren küresel ve bölgesel jeopolitik gündemi şekillendiren kritik dönemlerle karşı karşıya kalmıştır. Tüm dünyayı etkisi altına alan ve ciddi bir küresel sorun haline dönüşen Covid-19 salgını kritik dönemlerden biridir. Bu süreçte örgütün salgınla mücadele amacıyla devlet başkanları düzeyinde toplantı gerçekleştiren ilk uluslararası kurum olması kayda değer bir başarıdır. Üye ve

²¹⁵ “Türk Konseyi Altıncı Zirve Toplantısı Basın Duyurusu”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 03.09.2018, (Erişim Tarihi: 15.11.2021), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-altinci-zirve-toplantisi-basinduyurusu_1670

²¹⁶ “Türk Konseyi 7. Zirvesi Bakü'de düzenlendi”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 15.10.2019, (Erişim Tarihi: 19.11.2021), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-7-zirvesi-bakude-duzenlendi_1907

gözlemci ülkeler, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in girişimi ile Covid-19 salgını gündemiyle 10 Nisan 2020 tarihinde çevrimiçi olarak bir araya gelmişlerdir. Türk Konseyi tarihinde ilk kez olağanüstü bir şekilde düzenlenen zirve toplantısına Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Macaristan ve Türk Konseyi Genel Sekreteri Bağdad Amreyev katılım sağlamışlardır. Ayrıca, zirvede Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Genel Direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus da yer almıştır. Üye ve gözlemci ülkeler arasındaki dayanışma ruhunu yansıtan Bakü Deklarasyonu'nun kabul edildiği olağanüstü zirvede, salgınla mücadelede iş birliği ve salgının olumsuz etkilerine karşı serbest ticaretin tesis edilmesi adına somut adımların atılması yönünde kararlar alınmıştır.²¹⁷

Küresel sağlık krizi karşısında iş birliği olanaklarının oluşturulması Türk Konseyi'nin potansiyelini ve sorunlara yönelik ortak yaklaşımı yansıtırken, ikili ve çok taraflı ilişkilerde önemli bir ivme yakalandığını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu konuya yönelik Türk Konseyi'nde gözlemci statüsündeki Macaristan'ın Başbakanı Victor Orban'ın devlet radyosu Kossuth'taki değerlendirmeleri oldukça dikkat çekicidir. AB'nin salgınla mücadelede yetersiz kaldığının altını çizen Orban, üye oldukları AB'den yardım alamadıklarını buna karşılık Çin ve Türk Konseyi'nden yardım geldiğini ifade etmiştir.²¹⁸ Macaristan Dışişleri Bakanı Peter Szijjarto ise bakanlığın internet sitesinden yayınladığı açıklamada Türk Konseyi arasındaki iş birliğini, "*Kimin gerçek dost olduğu zor zamanda belli oluyor*"²¹⁹ sözleriyle değerlendirmiştir. Covid-19 ile mücadelede AB etkisiz kalırken, Türk Konseyi'nin hızlı bir reaksiyonla üye ve gözlemci ülkelere yardım gönderen bir örgüte dönüşmüş olması önemli bir başarıdır. Bu küresel başarı DSÖ Genel Direktörü Ghebreyesus'un örgüte yönelik şu ifadelerinde açık bir şekilde görülmektedir:

²¹⁷ "Türk Konseyi Liderleri 10 Nisan 2020 tarihinde Koronavirüs Salgını gündemiyle düzenlenen Olağanüstü Zirve'de bir araya geldiler", *Türk Devletleri Teşkilatı*, 10.04.2020, (Erişim Tarihi: 19.11.2021), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-liderleri-10-nisan-2020-tarihinde-koronavirus-salgini-gundemiyle-duzenlenen-olaganustu-zirvede-bir-araya-geldiler_1991

²¹⁸ Mehmet Yılmaz, "Macaristan: Kovid-19 salgınında AB'den değil Türk Konseyi ve Çin'den yardım geldi", *Anadolu Ajansı*, 27.03.2020, (Erişim Tarihi: 20.11.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/macaristan-kovid-19-salgininda-abden-degil-turk-konseyi-ve-cinden-yardim-geldi-/1781594>

²¹⁹ Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Türk Konseyi'nin gözlemci üyesi Macaristan, Türk dünyası ile güçlü bağlar kuruyor", *Anadolu Ajansı*, 25.07.2020, (Erişim Tarihi: 20.11.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-konseyinin-gozlemci-uyesi-macaristan-turk-dunyasi-ile-guclu-baglar-kuruyor/1921964>

“KOVID-19’un küresel çapta yayılmaya başlamasından bu yana, Türk Konseyi liderleri, hastane imkanlarının paylaşılması, insani yardım, test kitlerinin tedarik edilmesi, klinik tecrübelerinin paylaşılması ve tıbbi destek de dâhil yakın iş birliği yapıyor. Türk Konseyi liderlerinin birlik çağrısı ve bu krizin insanlığı bir araya getirmesi gerektiğini tasdik etmeleri beni tümüyle cesaretlendiriyor. DSÖ, güçlü desteğinize minnettardır. Bu ortak tehdidin birlikte üstesinden gelmeyi umuyoruz.”²²⁰

Türk Konseyi ülkelerinin Covid-19 salgın sürecinde olduğu gibi gerek ikili gerekse örgütsel olarak müşterek hareket ettikleri önemli dönemeçlerden bir diğeri ise, 27 Eylül 2020’de Ermenistan ordusunun Azerbaycan’ın sivil yerleşim noktaları ve cephe mevzilerine saldırıda bulunmasıyla başlayan İkinci Karabağ Savaşı’dır. Azerbaycan lehine sonuçlanan 44 günlük savaşın en önemli kazanımlarından biri Türkiye başta olmak üzere Türk Konseyi’ne üye ülkelerin sergilemiş olduklarını dayanışma ve ortak tutumlarıdır. Bu nedenle, 30 yıla yakın bir zamandır “dondurulmuş” sorun olarak nitelendirilen Karabağ’da kazanılan zaferinin Türk dünyası entegrasyonunda yepyeni bir dönemin kapılarını araladığını ifade etmek gerekir. Bu noktada savaşın istikametinde önemli bir rol oynayan ve Türk Konseyi’nin en önemli üyelerinden biri olan Türkiye’nin Azerbaycan’a yönelik siyasi, diplomatik, kamu diplomasisi ve askeri desteğine ayrı bir parantez açmak yerinde olacaktır.

İkinci Karabağ Savaşı sırasında (ayrıca savaş öncesi ve sonrası dönemlerde) Türkiye’nin Azerbaycan’a yönelik üst düzey diplomatik ve siyasi desteği kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu konuya yönelik Türkiye’nin her zaman Azerbaycan’ın yanında yer aldığını, işgal altındaki toprakların Azerbaycan’ın olduğunu, hesap vaktinin geldiğini ve Azerbaycan’ın kendi göbeğini kendisinin keseceğini ifade etmiştir.²²¹ Bunun yanı sıra Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar’ın öz topraklarını savunma konusunda her daim Azerbaycan’ın yanında yer aldıklarını, Ermenistan’ın saldırılarını derhal durdurması, yurt dışından getirdiklerini paralı askerleri ve teröristleri göndermesi ve işgal edilen Azerbaycan topraklarını boşaltması gerektiğini, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun ise sorunu kökten çözmeyi

²²⁰ Bayram Altuğ, “DSÖ Genel Direktörü Ghebreyesus’tan Türk Konseyi liderlerine övgü”, *Anadolu Ajansı*, 10.04.2020, (Erişim Tarihi:20.11.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dso-genel-direktoru-ghebreyesustan-turk-konseyi-liderlerine-ovgu/1799950>

²²¹ “Dağlık Karabağ neden önemli Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorun ne zaman ve nasıl başladı?”, *BBC News Türkçe*, 28.09.2020, (Erişim Tarihi:26.11.2021), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024>

istediklerini ve Türk diplomasisi olarak Azerbaycan'ı dünyanın yer yerinde destekleyeceklerini²²² ifade etmeleri öncül ve önemli bir diplomatik destek olmuştur.

Türkiye'nin desteği diplomasiyle sınırlı kalmamış, Azerbaycan ordusunun stratejik ve taktik potansiyeli kazanması, aynı zamanda silah ve mühimmatla teçhiz edilmesi bakımından savaş öncesi dönemde düzenlenen ortak tatbikatlar, Türk uçaklarının Azerbaycan askeri hava üzerine tutulması, İHA/SİHA'lar ile birçok askeri envanterin Azerbaycan'a sunulması savaşın seyrine önemli katkılarda bulunmuştur.²²³ Askeri üstünlük kazanan Azerbaycan ordusu İHA ve SİHA'larla ilk olarak Ermenistan'ın hava savunma sistemleri ve komuta-kontrol merkezlerini imha etmiş, daha sonrasında top, zırhlı araç, tank, açığındaki piyade ve bir adet balistik füze aracı vurmuştur.²²⁴ Ermenistan ordusu üzerinde oluşturdukları askeri ve psikolojik etkisi ile manevra kabiliyeti göz önüne alındığında İHA ve SİHA'ların savaşın itici güçlerinden biri olduğu açıktır. Keza, bu güçlü etki uluslararası alanda da dikkatle takip edilmektedir. Almanya Savunma Bakanı Annegret Kramp Karrenbauer'ın "*Karabağ'da, tarihin ilk SİHA savaşı yaşandı. SİHA'lar bombardımanlarla savaşın seyrini değiştirdi. Sonuçları, kaybeden taraf için çok ağır oldu*" şeklinde açıklamalarda bulunması, Alman basınının bir adım daha ileri giderek SİHA'lar karşısında artık konvansiyonel silahların rolü olmayacağını belirtmesi ve "*Sadece SİHA'larla kazanılan ilk savaş*"²²⁵ ifadelerini kullanması bu durumun örneklerindedir. Toparlamak gerekirse, bölgesel bir güç olarak Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a yönelik diplomatik, siyasi ve kamuoyu desteği önemli bir motivasyon kaynağı olurken, askeri alanda İHA/SİHA ve diğer envanterlerin sahadaki etkisi Azerbaycan ordusunun manevra kabiliyetinde kilit bir rol üstlenmiştir.²²⁶

²²² Ali Asker, Zeynep Gizem Özpınar, "Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, (2021): 93.

²²³ Ali Asker, Sedanur Şeyban, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu: Askeri Eğitim ve Savunma Sanayinden Stratejik Ortaklığa Uzanan Süreç", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:121, (2021): 168.

²²⁴ Ali Asker, Zeynep Gizem Özpınar, "İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Rolü: Diplomatik ve Askeri Destek Açısından Bir Değerlendirme", *"Qarabağ dünən, bu gün və sabah"20-ci elmi-əməli konfransının materialları toplusu*, Bakı, (2021): 95.

²²⁵ "Son dakika.. Almanya: Türkiye tarihin ilk SİHA savaşı kazandı", *Milliyet*, 09.12.2020, (Erişim Tarihi:28.11.2021), <https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-almanya-turkiye-tarihin-ilk-siha-savasini-kazandi-6375684/1>

²²⁶ Ali Asker, "Azerbaycan'ın Son Hamlesi ve Çatışmanın Askeri-Siyasi Çözümü", *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu*, Ed. Haydar Çakmak, (Ankara: Yenisey Kitap, 2021), 126.

Savaşın ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan, Aliyev'in daveti üzerine Azerbaycan'a gitmiş ve burada Zafer Geçidi Töreni'ne iştirak etmiştir. Bu ziyaretin önemli yanlarından biri Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini müttefiklik düzeyine taşıyan Şuşa Beyannamesi'nin imzalanmasıdır. İmza töreni sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Şuşa'ya başkonsolosluk açılacağını ifade etmesi ve Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu yeniden vurgulaması Türkiye tarafından Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne atfedilen önemi göstermektedir. Diğer yandan Şuşa Beyannamesi, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde olduğu gibi Türk dünyası içinde son derece önemli bir kazançtır. İmza töreninden hemen sonra Türk Konseyi Genel Sekreteri Amreyev'in Şuşa Beyannamesi'ni "*Türk devletleri arasındaki kapsamlı işbirliğinin belirgin bir Türklük bilinci ile nasıl daha üst seviyelere evrilmesi gerektiğini gösteren örnek bir belge*"²²⁷ olarak değerlendirmesi bu kazancın ipuçlarındandır. Buna ek olarak, Beyannamenin Türk dünyasına yönelik önemi Rus Politnavigator tarafından yayımlanan analizde açık bir şekilde görülmektedir. Analizde şu ifadeler yer verilmektedir: "*Ankara ve Bakü arasındaki başarılı müzakerelerin, bölgeyi jeopolitik olarak yeniden şekillendireceği açıktır ve Şuşa Deklarasyonu, Türkiye'nin Türk Devletleri Örgütü'nün zirvesine doğru muzaffer yükselişine hazırlıktır. Türkiye, tüm 'Türk Dünyası'nda lider olarak tanınacaktır.*"²²⁸

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda; Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı'ndaki mutlak zaferi, bu zaferde Türkiye'nin aktif rolü ve iki ülke liderlerinin bölgenin geleceğine yönelik ortak bir vizyon sergileyerek mevcut statükoyu Türkler lehine çevirmiş olmaları Ankara-Bakü ilişkilerinin güçlenmesinin ötesinde Türk dünyası arasındaki ilişkilerde yeni boyutu ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar, ilk aşamada Türk Konseyi'ne üye ülkelerin resmi açıklamaları değerlendirildiğinde arabuluculuk ve taraflara karşılıklı müzakere çağrısı yapmaktan öteye gidemediklerini görülse de Türk dünyasının iki önemli parçası olan Türkiye-Azerbaycan'ın yakın iş birliği diğer Türk devletlerine de farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Zira savaşın ilk dönemlerinde

²²⁷ Muhammet Tarhan, "Türk Konseyi Genel Sekreteri Amreyev, Şuşa Beyannamesinin imzalanmasını memnuniyetle karşıladı", *Anadolu Ajansı*, 16.06.2021, (Erişim Tarihi: 28.11.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-konseyi-genel-sekreteri-amreyev-susa-beyannamesinin-imzalanmasini-memnuniyetle-karsiladi/2276208>

²²⁸ "Rus Medyası Analiz: "Şuşa Deklarasyonu, Türkiye'nin Bölgede Yükselişine ve 'Türk Dünyası' Liderliğine Attığı Adımdır", *M5 Savunma Strateji*, 18.06.2021, (Erişim Tarihi:28.11.2021), <https://m5dergi.com/one-cikan/rus-medyasi-analiz-susa-deklarasyonu-turkiyenin-bolgede-yukselisine-ve-turk-dunyasi-liderligine-attigi-adimdir/>

“itidalli açıklamalarıyla” dikkat çeken Orta Asya Türk devletleri, ilerleyen dönemde desteklerini Türk Konseyi üzerinden daha net ve kararlı bir şekilde göstererek Azerbaycan ile güçlü bir dayanışma içine girdikleri görülmektedir.²²⁹

Türk Konseyi tarafından konuya yönelik örgütsel bir tepki olarak atılan ilk adım, Ermenistan’ın 12-14 Temmuz 2020 tarihindeki Tovuz saldırıları sırasında atılmıştır. Saldırıları açık bir şekilde kınayan ve eleştiren Genel Sekreter Amreyev, örgütün Azerbaycan’a olan desteğini ifade etmiştir.²³⁰ Aynı yılın eylül ayı itibariyle yeniden şiddetlenen çatışmalarda Konsey tarafından yapılan açıklamada Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarında yaşanan çatışmalardan endişe duyulduğunu ifade edilmiş ve uluslararası hukuk ilkeleri, Azerbaycan’ın egemenliği, toprak bütünlüğünü ve sınır dokunulmazlığı ilkelerini işaret edilerek Ermenistan’ın işgal altındaki bölgelerden derhal ve koşulsuz bir şekilde geri çekilmeye çağırılmıştır.²³¹ Ermenistan’ın ekim ayında Azerbaycan’ın sivil yerleşim birimlerine saldırı düzenlemesinin ardından Amreyev’in Azerbaycan’a bizzat ziyarette bulunması önemli bir destek olduğu gibi aynı zamanda Konsey’in Azerbaycan’ın yanında yer aldığını açık bir şekilde göstermiştir. Türk Konseyi tarafından sergilenen dayanışma örnekleri Cumhurbaşkanı Aliyev tarafından da büyük bir değer olarak değerlendirilmiştir. Tovuz çatışmaları sonrasında Kazakistan ve Kırgızistan’ın hem KGAÖ hem de Türk Konseyi’ne üye olmalarına rağmen Azerbaycan’ın yanında olduklarına dikkat çeken Aliyev, Türk Konseyi’nin taşıdığı potansiyelin ve üye ülkeler arasındaki ortak değer ve kültüre dayalı bağların KGAÖ üyeleri arasındaki bağlardan daha üstün olabileceğinin bir göstergesi olduğunu dile getirmiştir.²³² Türk Konseyi Genel Sekreteri Amreyev ise Hürriyet Daily News’e yazdığını “A New Beginning for Turkic world: Op-ed” isimli yazısında Türk dünyasının zorlu bir sınavdan geçtiği İkinci Karabağ Savaşı’nın ilk gününden itibaren Türk Konseyi’nin Azerbaycan’ın yanında yer aldığını, savaş sırasında Azerbaycan’a verilen desteğin Türk dünyasını güçlendirdiğini, büyük avantajları ortaya çıkardığını ve Türk

²²⁹ Ali Asker, Sedanur Şeyban, “İkinci Karabağ Savaşı ve Türk Dünyasının Tepkileri,” 76.

²³⁰ “Türk Konseyi Genel Sekreterinin Ermenistan-Azerbaycan Yukarı Karabağ Sorununa İlişkin Açıklaması”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 14.07.2020, (Erişim Tarihi:30.11.2021), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-ermenistan-azerbaycan-yukari-karabag-sorununa-iliskin-aciklamasi_2032

²³¹ “Türk Konseyi Genel Sekreteri Beyanati”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 28.09.2020, (Erişim Tarihi: 30.11.2021), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-beyanati_2075

²³² Turan Gafarlı, “ANALYSIS- Turkic Council’s growing role in tackling crises of 2020”, *Anadolu Ajansı*, 10.09.2020, (Erişim Tarihi:30.11.2021), <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-turkic-councils-growing-role-in-tackling-crises-of-2020/1968547>

dünyasının birleşmesi için yeni bir ivme kazanıldığını vurgulamıştır. Ayrıca Amreyev, Türk devletleri arasındaki iş birliğinin Karabağ zaferinden sonra ekonomi, ulaşım, kültür ve yeni teknolojiler gibi çeşitli alanlarda genişlediğini ve geliştiğini de sözlerine eklemiştir.²³³

İkinci Karabağ Savaşı zaferinin hemen akabinde Kazakistan'ın Türkistan şehrinde "Türkistan: Türk Dünyasının Manevi Başkentlerinden Biri" gündemiyle Türk Konseyi Gayri Resmî Devlet Başkanları Zirvesi gerçekleştirilmiştir. 31 Mart 2021 tarihinde çevrimiçi olarak düzenlenen zirveye Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, henüz üye olmayan Türkmenistan, gözlemci statüsündeki Macaristan ile Bağdad Amreyev katılmışlardır. Zirve bildirisinde Türkistan şehrinin Türk dünyasının manevi şehri ilan edilmesi, Azerbaycan'ın Karabağ zaferine vurgu yapılması, Nazarbayev'in Türk Konseyi'nin isminin değiştirilmesi yönündeki önerinin desteklenmesi, "Türk Konseyi 2020-2025 Stratejisi" ile "Türk Dünyası Vizyonu-2040" belgelerinin hazırlanması ve Türk dünyası ilişkilerinin güçlendirilmesi yer alan konular arasındadır.²³⁴ Toplantı sırasında müzakere edilen konulardan biri de Türk dünyasını coğrafi olarak birbirine bağlayacak Zengezur Koridoru'ydu. Bu konuya yönelik zirve konuşmasında ilgili koridorun stratejik önemine atıfta bulunan Cumhurbaşkanı Aliyev, geçmişte Zengezur'un Azerbaycan'dan alınması ve Ermenistan'a verilmesiyle birlikte Türk dünyasının parçalandığını ancak şimdi Azerbaycan'ın toprağı olan Zengezur'un Türk dünyasının birleştirici unsuru olacağını ifade etmiştir.²³⁵ Aliyev'in Zengezur koridoruna yönelik açıklamasını bir adım daha ileri taşıyan Nazarbayev ise, Rusya-Ermenistan, İran-Ermenistan ve Azerbaycan-Nahçıvan-Türkiye ulaşım koridorları aracılığıyla Hazar'a bağlanacak olan sistemi "Trans Hazar Uluslararası Ulaşım Koridoru" (Turan Koridoru) şeklinde adlandırmış, bu sayede üye ülkelerin Asya ile Avrupa'yı birbirine entegre edeceğine ve Tek Kuşak Tek Yol Girişimi'nden en fazla

²³³ Bağdad Amreyev, "A New Beginning for Turkic world: Op-ed", *Hürriyet Daily News*, 11.11.2021, (Erişim Tarihi: 31.11.2021) <https://www.hurriyetdailynews.com/a-new-beginning-for-turkic-world-op-ed-169278>

²³⁴ "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Türkistan Gayriresmî Zirvesi Bildirisi", *Türk Devletleri Teşkilatı*, 31.03.2021, (Erişim Tarihi:03.12.2021), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-turkistan-gayriresmi-zirvesi-bildirisi_2220

²³⁵ Ruslan Rehimov, "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Zengezur Türk dünyasının birleştirici rolünü oynayacak" *Anadolu Ajansı*, 31.03.2021, (Erişim Tarihi:03.11.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-zengezur-turk-dunyasinin-birlestiricisi-rolunu-oyunayacak/2194318>

yarar sağlayacaklarını açık bir şekilde ortaya koymuştur.²³⁶ Zengezur Koridoru'nun işlevsel hale gelmesiyle birlikte Türk devletleri (Orta Asya-Kafkasya-Türkiye hattı) arasındaki karayolu irtibatını sağlanacaktır. Dahası, yüksek ekonomik potansiyeli bulunan Zengezur Koridoru, Türk dünyasının jeopolitik olanaklarını canlandıracak ve güçlü ulaşım ağının oluşturulmasında yepyeni perspektiflerin önünü açacaktır. Sözgelimi, Türk dünyasını güçlendirecek olan bu proje küresel düzeyde iş birliği, istikrar ve barışa önemli katkılar sunacaktır.

Şekil 7: Türk devletleri ve Zengezur Bölgesi²³⁷

Zirve toplantısının diğer bir önemli yönü, üye ve gözlemci ülkelerin Azerbaycan'ın Karabağ zaferine vurgu yapmaları ve bu zafere yönelik net tutumlarıyla ilgilidir. Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarının sonlanmasından memnuniyet duyduklarını ifade eden devlet başkanları, Azerbaycan toprak bütünlüğüne atıfta bulunarak iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesinden yana olduklarını vurgulamışlardır. Zirvede Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'in Karabağ'daki eski anıtlarla birlikte diğer kültürel tesislerin inşa edilmesi için yardım teklifinde bulunması

²³⁶ Kürşad Zorlu, "Türk Konseyi yeni bir sıçrama dönemine hazırlanıyor", *Anadolu Ajansı*, 01.04.2021, (Erişim Tarihi:03.11.2021) <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-konseyi-yeni-bir-sicrama-donemine-hazirlaniyor/2194897>

²³⁷ Türkan İsayeva, "Zengezur'un Coğrafi Konumu ve Türkiye-Azerbaycan İçin Jeopolitikalar", (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2022), 83.

Özbekistan'ın Azerbaycan-Ermenistan çatışmaları boyunca Azerbaycan'a gösterdiği en güçlü siyasi desteği olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Karabağ'daki zaferlerinden dolayı Cumhurbaşkanı Aliyev'i tebrik etmiş ve Karabağ'daki Türk mirasının korunması ve ihyasında Azerbaycan'ın yanında hep birlikte yer alınmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Erdoğan, Türk Konseyi'nin 12 yıllık süreçte kurumsallaşmasını tamamladığını ve uluslararası itibarının yüksek olduğunu altını çizerek, Konsey'in "Uluslararası Örgüt" olarak anılmasının vaktinin geldiğini, bu konuya yönelik kararın Türkiye'de gerçekleştirilecek zirvede verilmesini ümit ettiğini dile getirmiştir.²³⁸ Devlet başkanlarının dayanışma ve iş birliğini genişletmeye yönelik açıklamaları ve Karabağ zaferiyle ilgili net tutumları ile zirvenin ardından imzalanan sonuç bildirisi Türk dünyasının entegrasyonu açısından umut verici gelişmelerdir.

Türk Konseyi'nin 8. Zirve Toplantısı, 12 Kasım 2021 tarihinde "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" gündemiyle gerçekleştirilmiştir. İstanbul'da düzenlenen zirve, birçok yönüyle Türk dünyası açısından tarihi bir toplantıdır. Nitekim Türk devletlerinin liderleri Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi'nin ardından ilk kez bu zirvede bir araya gelmişlerdir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın başkanlığında gerçekleştirilen zirveye, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Macaristan ve Genel Sekreter Bağdad Amreyev katılım sağlamışlardır. Nursultan Nazarbayev ise video mesaj ile toplantıya hitap etmiştir.²³⁹ Örgütün kurumsallaşmasına ve geleceğine yönelik kararların alındığı zirvede iş birliğini yeni bir boyuta taşıyan dört önemli husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi "Türk Konseyi" adının "Türk Devletleri Teşkilatı" (TDT)²⁴⁰ olarak değiştirilmesidir. Bu önemli gelişme yalnızca sembolik bir anlamdan ibaret değildir. Zira söz konusu değişiklikle birlikte üye ülkelerin her biri "Türk Devleti" olduklarını tüm dünyada tescillendirmiştir.²⁴¹ Bu sayede, ileriye yönelik daha güçlü bir iş birliğinin

²³⁸ "Dünyamızın karşı karşıya kaldığı değişimler, Türk Konseyi gibi işbirliği yapılarının önemini daha da artırıyor", *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 31.03.2021, (Erişim Tarihi:09.11.2021), <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/126443/-dunyamizin-karsi-karsiya-kaldigi-degisimler-turk-konseyi-gibi-is-birligi-yapilarinin-onemini-daha-da-artiriyor>

²³⁹ "Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirvesi İstanbul'da düzenlendi" *Türk Devletleri Teşkilatı*, 12.11.2021, (Erişim Tarihi:15.11.2021), https://www.turkkon.org.tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-sekizinci-zirvesi-istanbulda-duzenlendi_2394

²⁴⁰ Buradan itibaren Türk Konseyi yerine Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ifadesi kullanılacaktır.

²⁴¹ Kürşad Zorlu, "Artık Türk Devletleri Teşkilatı var! Peki hangi kararlar alınacak?", *Habertürk*, 12.11.2021, (Erişim Tarihi:15.11.2021), <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-kursad-zorlu/3250984-artik-turk-devletleri-teskilati-var-peki-hangi-kararlar-alinacak>

işaretleri verilmiştir. İkincisi, “Daimi Tarafsızlık Statüsü” gereğince kurumsallaşmalara mesafeli yaklaşmayı tercih eden Türkmenistan’ın zirveye ilk kez gözlemci üye statüsüyle devlet başkanı düzeyinde katılım sağlaması ve aile fotoğrafında yer almış olmasıdır.²⁴² Türk dünyasının önemli bir parçası olarak Türkmenistan’ın zirvede yer alması, örgütün entegrasyonunu ve bölgesel iş birliği açısından önemli bir gelişmedir. Üçüncüsü, Karabağ Zaferi dolayısıyla Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’e Teşkilat adına “Türk Dünyası Ali Nişanı”nın Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından takdim edilmesidir. Bu nişan, Türk Devletleri Teşkilatı tarafından takdim edilen kurumsal nitelikli bir ödül olduğu için, aynı zamanda örgütün bu konudaki politikasının bir göstergesi olarak da kabul edilmelidir. Dördüncüsü ise, üye ülkeler arasında yakın, orta ve uzak vadede ele alınan çeşitli iş birliği proje ve faaliyetlerini içeren kapsamlı bir Sonuç Bildirisi ile güçlü iş birliği şekillendirecek “Türk Dünyası 2040 Vizyonu” isimli belgenin kabul edilmesidir. Azerice, Türkçe, Kazakça, Kırgızca ve Özbekçe dillerinde imzalanan ve 121 maddeden oluşan Sekizinci Zirve’nin Sonuç Bildirgesi dört temel başlıktan oluşmaktadır.²⁴³

Sonuç Bildirisi’nde; Türkmenistan’ın gözlemci statüsünde TDT’ye katılmasının önemine, Azerbaycan’ın “44 Günlük Vatan Muharebesi”ndeki zaferinden memnuniyet duyulduğu, Kıbrıs Türk halkıyla dayanışmaya, Kırgızistan’daki anayasal değişikliklerine, Kırgızistan-Tacikistan sınırında yaşanan sorunların barışçıl çözümüne, Teşkilat ile ilişkilerini güçlendiren Macaristan’ın faaliyetlerine, Covid-19 sürecinde üye ülkeler arasındaki dayanışma ve iş birliğine, güvenlik meselelerinde iş birliği adına güvenlik istişarelerinin devam ettirilmesine, Türk Yatırım Fonu’nun Kuruluş Anlaşması’na, “Ticaret Kolaylaştırma Strateji Belgesi”nin sonuçlandırılmasının hızlanmasına, Türk Ticaret Evleri’nin kurulması adına çalışmaların başlatılmasına, “Çeşitli Ekonomik Bölgeler Arasında Bilgi ve Tecrübe Paylaşımı Hakkında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Üye Ülkeleri Arasında Mutabakat Zaptı”nın uygulanmasına, “TURANSEZ” özel ekonomik bölgesine, yenilebilir enerji iş birliğine, “Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkeleri Arasında Uluslararası Kombine Yük

²⁴² Sedanur Şeyban, “İş Birliğinde Yeni Merhaleye Geçiş; Türk Devletleri Teşkilatı”, *Kafkassam*, 14.11.2021 (Erişim Tarihi: 15.11.2021), <https://kafkassam.com/sedanur-seyban-is-birliginde-yeni-merhaleye-gecis-turk-devletleri-teskilati.html>

²⁴³ “Türk Devletleri Teşkilatı 8. Zirvesi İstanbul Bildirisi”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 13.11.2021, (Erişim Tarihi: 16.11.2021), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-8-zirvesi-istanbul-bildirisi_2395

Taşımacılığı Anlaşması”na, Zengezur Koridoru’nun faaliyete geçirilmesi adına Azerbaycan’ın çabalarının desteklenmesine, sivil havacılıkta iş birliğinin derinleştirilmesine, “Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkeleri Hükümetleri arasında Basitleştirilmiş Gümrük Koridoru Kurulmasına İlişkin Protokolün” imzalanmasına ve Kervansaray Projesi kapsamında gümrük iş birliği ile İpek Yolu’nun canlandırılmasına kadar farklı alanlara yönelik kararlar alındığı ifade edilmiştir.²⁴⁴ Zirve sonrasında açıklanan sonuç bildirgesi ve zirveye katılan devlet başkanlarının ortak iradeleri TDT’nin bütünleştirici etkisini açık bir şekilde göstermiş ve örgüt içerisindeki çok taraflı kapsamlı iş birliği ivme kazanmıştır.

2022 yılına gelindiğinde ise teşkilatın önemli bir parçası olan Kazakistan’da yaşanan olayların örgüt tarafından yakından takip edildiği görülmektedir. Üye ve gözlemci ülkeler tıpkı 2020’de yaşanan İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrası dönemde olduğu gibi, 2022 yılında Kazakistan’da yaşanan olaylarda da istikrardan yana açıklamalarda bulunmuş ve dayanışma içinde olduklarını göstermişlerdir. Teşkilat tarafından olaylara yönelik atılan ilk adım, Dönem Başkanı Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 6 Ocak 2022 tarihinde üye ülkelerin cumhurbaşkanları ile telefon görüşmesi gerçekleştirmesidir. Aynı gün teşkilatın yayımladığı açıklamada Kazakistan’daki barış ve istikrara verilen önemi ve dayanışmanın altı çizilerek, ihtiyaç duymaları halinde Kazakistan hükümeti ve halkına Türk devletleri olarak destek vermeye hazır olduklarını ifade edilmiştir. 7 Ocak’ta ise Amreyev, Kazakistan Dışişleri Bakanı Muhtar Tleuberdi ile telefon görüşmesi yaparak bu desteği yinelemiş ancak Kazakistan tarafından bu konuda herhangi bir talep beyan edilmemiştir.²⁴⁵

TDT’nin Kazakistan’daki olaylara yönelik attığı diğer bir adım ise, Türkiye’nin girişimiyle üye ve gözlemci ülkelerin Dışişleri Bakanları’nın “Kazakistan” gündemiyle olağanüstü olarak gerçekleştirdikleri toplantıdır. 11 Ocak 2022 tarihinde video konferans yoluyla düzenlenen toplantının akabinde yapılan açıklamada, Kazakistan ve halkına destek ve dayanışmalarını yineleyen üye ülkeler Kazakistan’daki barış ve istikrarın önemine atıfta bulunmuşlardır. Ayrıca, ulusal ve uluslararası sınamalara karşı “Türk Dünyası Vizyonu 2040” belgesinin eşgüdüm, karşılıklı yardım ve iş birliği için

²⁴⁴ “Türk Devletleri Teşkilatı 8. Zirvesi İstanbul Bildirisi”.

²⁴⁵ Sedanur Şeyban, “Etki ve Sonuçları Bakımından İkinci Karabağ Savaşı’nı Farklı Açıdan Okumak: Türk Dünyası ve Dönüşen İş Birliği”, 53.

rehber niteliğini taşıdığına dikkat çekilmiş, krizin aşılması adına ihtiyaç duyulması halinde Kazakistan hükümetini ve halkına destek vermeye hazır olduklarını belirtmiş, kardeş Kazakistan halkına yönelik Cumhurbaşkanı Tokayev'in hayata geçireceği reformların destekleneceği ve bu konuda TDT'nin iş birliği ve istişare halinde kalmasına karar verilmiştir.²⁴⁶ Bu ve benzeri örneklerde görüldüğü üzere, TDT bünyesinde yer alan ülkeler arasındaki yakınlığın artması, iş birliği ve entegrasyonun güçlenmesi hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Son dönemlerde, Türk coğrafyalarında yaşanan gelişmeler ve Türk devletlerinin sergilemiş oldukları birlik ve beraberlik örnekleri bu durumun önemli bir yansıması niteliğindedir.

Türk dünyasının birlik ve bütünleşmesine yönelik önemli konulardan biri, ortak alfabe ve dil birliğinin inşasıdır. Bu konuda atılan en güncel adım, “Türk Dünyası Ortak Alfabe Çalıştayı” sırasında atılmıştır. Eylül 2022 tarihinde Bursa’da düzenlenen Çalıştay’da ortak alfabeğe geçiş süreçlerine hız kazandırılması ve yaygınlaşmasının gerekliliğinin altı çizilmiştir. TDT çatısı altında “Ortak Alfabe Komisyonu” kurulmasının kararlaştırılması Çalıştay’ın somut sonuçlarından biridir. Buna göre, Türk devletlerinin ilgili kurumları tarafından önerilen 2’şer üyenin yer alacağı komisyonun, teşkilat bünyesindeki Aksakallar Konseyi’ne ortak alfabe ve ulusal alfabeler hakkında rapor oluşturacağı kararlaştırılmıştır.²⁴⁷ İsmail Gaspıralı’nın “Dilde, Fikirde, İş’te Birlik” anlayışıyla yürütülen alfabe çalışmalarına yönelik ortak düşüncenin oluşması ve bu düşüncelerin eyleme dönüşmesi Türk devletleri arasındaki iletişim kanallarını güçlendireceği açık bir gerçekliktir.

TDT’nin 9. Zirve Toplantısı, 11 Kasım 2022 tarihinde “Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru” gündemiyle gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda zirve, örgütün isim değişikliğinin ardından niteliksel olarak yeni düzeyde gerçekleştirilen ilk toplantı niteliğindedir. Özbekistan’ın Semerkant şehrinde düzenlenen zirveye Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan Cumhurbaşkanları ile Türkmenistan Ulusal Konseyi Halk Maslahatı Başkanı

²⁴⁶ “Türk Devletleri Teşkilatı Dışişleri Bakanları Konseyi’nin Kazakistan’daki Duruma İlişkin Açıklaması”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, (Erişim Tarihi: 21.02.2022), <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/turk-devletleri-teskilati-disisleri-bakanlari-konseyinin-kazakistandaki-duruma-iliskin-aciklamasi-2437-138.pdf>

²⁴⁷ Eda Özdener, “Türk devletleri dilde birlik için ‘Ortak Alfabe Komisyonu’ kurdu”, *Anadolu Ajansı*, 20.10.2022, (Erişim Tarihi: 22.10.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turk-devletleri-dilde-birlik-icin-ortak-alfabe-komisyonu-kurdu/2716134>

Gurbanguli Berdimuhammedov ve Macaristan Başbakanı Viktor Orbay katılım sağlamışlardır. Türk devletleri arasındaki iş birliğini güçlendiren Semerkant Zirvesi'nde somut adımlar atılmıştır. Esasen zirve öncesinde gerçekleştirilen yoğun temaslar sürecin istikametine dair ipuçları vermekteydi. Zirve öncesinde sağlık, medya ve spor gibi farklı alanlarda hem siyasi hem de akademik toplantıların düzenlenmesi bu sürecin ilk işaretiydi. Daha sonrasında 6 Ekim'de Kazakistan Dışişleri Bakanı Muhtar Tleuberdi'nin Türkiye'ye ziyarette bulunması, 17 Ekim'de İstanbul'da düzenlenen TDT Dışişleri Bakanlar Kurulu'nun olağanüstü toplantısında 9. Zirve Toplantısı'nda imzalanması planlanan taslak belgenin onaylanmasına ek olarak 19-20 Ekim'de Bakü ve Şuşa'da TDT Müslüman Dini Kurul Başkanları Üçüncü Toplantısı'nın düzenlenmesi²⁴⁸ zirve sürecinin altyapısını oluşturan önemli mihenk taşlarıdır.

Semerkant Zirvesi, birçok yönüyle önem teşkil etmektedir. Bunlardan ilki ve belki de önemlisi Türk Dünyasının ayrılmaz parçası KKTC'nin gözlemci üye olarak kabul edilmesidir. Türkiye dışında hiçbir devlet tarafından tanınmayan KKTC'nin gözlemci üye statüsünde TDT bünyesine katılması, Türk dünyasının bütünleşmesi açısından dönüm noktası niteliğindedir. Buna göre, Türk devletleri Semerkant Bildirisi'nin 7. maddesinde “*Kıbrıs Türklerini Türk Dünyasının parçası olarak gördüklerini*”²⁴⁹ beyan ederek dayanışma vizyonlarını göstermeleri son derece önemlidir. KKTC'nin gözlemci üye statüsüyle birlikte teşkilatın eksik parça tamamlanırken, Türk devletlerinin tek bir çatı altındaki bütünlüğü sağlanmıştır. KKTC'nin Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ın konuya yönelik değerlendirmeleri şu yöndedir:

“Değerli halkım, büyük bir gururla duyurmak isterim ki devletimiz Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türk Devletleri Teşkilatında gözlemci üye statüsü kazanmıştır. Devletimiz, uluslararası bir örgütte ilk kez anayasal adıyla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti olarak bu statüyü kazanmıştır. Tarih sayfalarına geçecek milat niteliğindeki bu unsur, bizim için ilave bir gurur vesilesidir. Özbekistan'ın Semerkant kentinde 9. Türk Devletleri Teşkilatı Liderler Zirvesi'nde oy birliğiyle kabul edilen gözlemci üyeliğimiz, bizi ziyadesiyle mutlu etmiştir.”²⁵⁰

²⁴⁸ Ainur Nogayeva, “Analysis- Turkish world has a desire to revive”, *Anadolu Ajansı*, 11.11.2022, (Erişim Tarihi: 13.11.2022), <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-turkish-world-has-a-desire-to-revive/2735182#>

²⁴⁹ “Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant Bildirisi”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, (Erişim Tarihi: 13.11.2022), <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/semerkant-bildirisi-2679-164.pdf>

²⁵⁰ Mehmet Kemal Firik, “Ersin Tatar: KKTC'nin Türk Devletleri Teşkilatına ‘gözlemci üye kabul edilmesi’ olumlu gelişme”, *Anadolu Ajansı*, 13.11.2022, (Erişim Tarihi: 14.11.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ersin-tatar-kkctn-in-turk-devletleri-teskilatina-gozlemci-uye-kabul-edilmesi-olumlu-gelisme/2735379>

Semerkant Zirvesi'nde kabul edilen ikinci önemli gelişme, Türk Yatırım Fonu'nun kurulmasıdır. Böylelikle, üye ve gözlemci ülkelerin ekonomilerine kaynak sağlanması ve Türk finansal bütünleşmesinin daha sağlam bir şekilde oluşturulması hedeflenmektedir. Üçüncüsü, Türk dünyası arasında iş birliğine ivme kazandıracak “Nahçıvan Anlaşması'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Protokol”, “2022-2026 Türk Devletleri Teşkilatı Stratejisi”, “Türk Devletleri Teşkilatı Ticaretin Kolaylaştırılması Stratejisi”, “Basitleştirilmiş Gümrük Koridoru Kurulmasına İlişkin Anlaşma”, “Uluslararası Kombine Yük Taşımacılığı Anlaşması”, “Ulaştırma Bağlantı Programı, Türk Devletleri Teşkilatı Üye Devletlerinin İlgili Kurumları Arasında Dijital İnsan Kaynakları Sistemlerine İlişkin Mutabakat Zaptı” ile “Türk Devletleri Teşkilatı Ticareti Kolaylaştırma Stratejisi”nin imzalanmış olmasıdır.²⁵¹ Dördüncüsü ise, Devlet Başkanları Konseyi tarafından Türk dünyasına yönelik hizmet ve katkılarından dolayıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Türkmenistan'ın eski Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'a “Türk Dünyası Ali Nişanı” takdim edilmesidir. Zira takdim edilen ödüller gerek örgütün politikasını gerekse güçlenen dayanışmayı yansıtmaktadır. Benzer bir şekilde dayanışma ruhunu yansıtan diğer bir gelişme, 2023 yılının “Türk Medeniyetinin Yükseliş Yılı” olarak ilan edilmesidir. 2023 yılının Türkiye'nin kuruluşunun 100. yılına denk gelmesi ve Türkiye açısından önemi dikkate alındığında, bu kararın TDT ülkeleri arasındaki güçlü birlikteliğe işaret ettiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Semerkant Zirvesi'nin beşinci önemli gelişmesi ise, devlet başkanlarının iş birliğine yönelik olumlu mesajlarıyla ilgilidir. Bu kapsamda Türk dünyasının bekleyen harika bir gelecek olduğunu dile getiren Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'in TDT çatısı altında “Yeni Ekonomik Fırsatlar Bölgesi”nin oluşturulması ve “Uluslararası Türk Ekonomik Forumu”nun her sene düzenlenmesini önermesi önem arz etmektedir. Ayrıca ulaştırma konusundaki ilişkilerin güçlendirilmesinin önemini altını çizen Mirziyoyev, özellikle “Trans Hazar Uluslararası Koridoru”nun daha aktif hala getirilmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir.²⁵² Cumhurbaşkanı Erdoğan ise fırsat ve risklerin olduğu

²⁵¹ “Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant'ta gerçekleştirildi”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 11.11.2022, (Erişim Tarihi: 13.14.2022), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-dokuzuncu-zirvesi-semerkantta-gerceklestirildi_2678

²⁵² “Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev Türk Devletleri Teşkilatı Zirvesi'nde konuştu”, *TRT Avaz*, 11.11.2022, (Erişim Tarihi:15.11.2022), <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrazyadan/ozbekistan-cumhurbaskani-mirziyoyev-turk-devletleri-teskilati-zirvesinde-konus/636e021401a30a0740130bb7>

hassas bir dönemden geçildiğini ve bu dönemde üye ülkeler arasında iş birliği ve dayanışmanın her alanda güçlendirilmesinin önemi vurgulamıştır. Ayrıca Erdoğan, Azerbaycan'ın tüm girişimlerine rağmen Güney Kafkasya'daki barış sürecinin kırılğan bir yapıda olduğunu ve bu süreçte Azerbaycan'ın yanına yer aldıklarını belirtirken, Türkiye'nin terör örgütlerine karşı mücadelesinin devam ettiğini ve FETÖ konusunda iş birliğine hazır olduklarını dile getirmiştir. Sözlerine devam eden Erdoğan, "Türk Yatırım Fonu"nun en yakın zamanda hayata geçirilmesiyle birlikte, bu fonun ortaya çıkaracağı mali imkanların iş birliğini güçlendireceğini dile getirmiştir.²⁵³ Eğitim ve bilim alanlarındaki iş birliğinin öneme atıfta bulunan Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev ise, Türk devletleri arasında "Birleşik Eğitim Sistemi"nin oluşturulması konusunda öneride bulunmuştur.²⁵⁴ Kırgızistan Cumhurbaşkanı Caparov ise ülkesinin Türk dünyasının ayrılmaz parçası olduğunu, ilerleyen süreçte de kardeş Türk bağlarını kuvvetlendirmek için yoğun olarak çalışacağını vurgulamış ve "Güç birliktedir" sözleriyle iş birliğine dikkat çekmiştir. Türk dünyasının potansiyeline dikkat çeken Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ise, TDT ülkelerinin her biriyle ilişkilerin geliştirilmesinin Azerbaycan'ın temel dış politika önceliği olduğunu ve her zaman Türk dünyasının birleşmesine destek olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Aliyev, gönül coğrafyası açısından TDT'nin üye devletlerin sınırlarından çok daha geniş olduğunu vurgulamıştır.²⁵⁵ Son olarak, zirve toplantısının ardından devlet başkanları tarafından 103 maddeden oluşan Semerkant Bildirisi imzalanmıştır. Türkçe, Azerice, Kırgızca, Kazakça ve Özbekçe dillerinde imzalanan geniş yelpazeli bildiri "Siyaset, Dış Politika ve Güvenlik Konularında İş Birliği", "Ekonomik ve Sektörel İş Birliği", "İnsandan İnsana İş Birliği", "Türk Dünyasında Kurumsal İş Birliği", "Üçüncü Taraflarla İş Birliği" ve "Teşkilat Konuları" olmak üzere altı temel başlıktan oluşmaktadır.²⁵⁶

²⁵³ "9. Türk Devletleri Teşkilatı Zirvesi'nde Yaptıkları Konuşma", *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 11.11.2022, (Erişim Tarihi: 15.11.2022), <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/141638/9-turk-devletleri-teskilati-zirvesi-nde-yaptiklari-konusma>

²⁵⁴ "Tokayev'den Türk Devletlerine: Birleşik eğitim sistemi oluşturulmalı", *Haber7*, 11.11.2022, (Erişim Tarihi: 15.11.2022), <https://www.haber7.com/dunya/haber/3276715-tokayevden-turk-devletlerine-birlesik-egitim-sistemi-olusturulmalı>

²⁵⁵ "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Türk Devletleri Teşkilatı 9'uncu Zirvesi'nde konuştu", *TRT Avaz*, 11.11.2022, (Erişim Tarihi: 16.11.2022), <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-turk-devletleri-teskilati-9uncu-zirvesinde-ko/636df80201a30a0740130bb3>

²⁵⁶ "Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant Bildirisi"

Görüldüğü üzere, 1992 yılından itibaren kademeli şekilde ilerleyen bir birikimin sonucu olan Türk Devletleri Teşkilatı nezdinde tesis edilen üst düzey iş birliği, ilişkilerde kazanılan boyut ve ortak hedeflerin eyleme dönüşmesi Türk devletleri arasındaki birlikteliğin hızla güçlendiğine işaret etmektedir. Özellikle dünyanın ciddi sorunlarla mücadele ettiği son dönemlerde, böylesi güçlü bir birlikteliğin kurulması teşkilatın küresel çaptaki önemini artırmaktadır. Dahası, AB gibi siyasi birliklerin zayıflamasına karşılık, TDT'nin siyasi arenadaki görünürlüğünün artması bu öneme ayrı bir değer katmaktadır. Bu durumun “Türk dünyası” realitesinin uluslararası alanda konumunu güçlendireceği kuvvetle muhtemeldir.

2.2. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY)

Türkiye ile Türk devletleri arasındaki ilişkileri güçlendirmek, kültür ve sanat alanındaki iletişim ve iş birliğini genişletmek adına faaliyetlerini sürdüren kurumlardan biri, “Türk dünyasının UNESCO”su şeklinde tanımlanan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY)'dur. 1993 tarihinde Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan tarafından kurulan TÜRKSÖY'a, daha sonrasında Rusya Federasyonu'na bağlı Altay, Başkurdistan, Saha (Yakut), Hakas, Tuva, Tataristan ve Moldova'ya bağlı Gagavuz Yeri ile KKTC gözlemci ülke statüsünde dâhil olmuşlardır.²⁵⁷ Üye ülkeler arasında ortak değerleri temel alan TÜRKSÖY, uluslararası kültürel iş birliği kuruluşu niteliğindedir. Türk halkları arasındaki ortak bağları pekiştirmek, tüm dünyaya bu mirası yaymak ve tanıtmak TÜRKSÖY'un temel amaçlarından.²⁵⁸ Merkezi Ankara'da bulunan TÜRKSÖY'un Genel Sekreteri Sultan Raev'dir. 31 Mart 2022 tarihli TÜRKSÖY Daimi Konseyi Olağanüstü Toplantısı'nda Daimî Konsey üyeleri tarafından seçilen Raev, “Kırgızistan Ulusal Yazarı” unvanına sahiptir. Kültürlerarası yakınlaşma ve devletlerarası ilişkilerde ortaya koyduğu eserlerle birçok ülke ve uluslararası kuruluşlar tarafından ödüle layık görülen Raev'in Türk dünyasına yönelik önemli çalışmaları bulunmaktadır.²⁵⁹

²⁵⁷ “Tarihçe, TÜRKSÖY, (Erişim Tarihi:06.01.2022), <https://www.turksoy.org/tarihce>

²⁵⁸ Erman Akıllı, “Turksoy, Turkic Council and Cultural Diplomacy: Transactionalism Revisited”, *Bilig*, No: 91, (2019): 3.

²⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz. “Sultan Raev”, TÜRKSÖY, (Erişim Tarihi: 05.04.2022), <https://www.turksoy.org/genel-sekreter>

Şekil 8: TÜRKSOY'un Logosu

TÜRKSOY, kültürel diplomasinin en önemli uygulayıcılarından biridir. Bu anlamda düzenlenen etkinlikler zaman içerisinde gelenekselleşerek geniş kitleler tarafından büyük bir ilgiyle takip edilir olmuştur. Türk Dünyası Kültür Başkenti, Nevruz kutlamaları, dans, ressam, fotoğrafçı, şair, opera, heykeltıraş vd. sanatçıları bir araya getiren sanatsal faaliyetler TÜRKSOY'un gelenekselleşen etkinliklerindedir. Bunlara ilaveten, TÜRKSOY nezdinde toplantılar, konferanslar, paneller, forumlar ve bilimsel yayınlar gibi önemli çalışmalar sürdürülmektedir. Türk dünyasının kültürel ve sanatsal zenginliğinin geniş kitlelere ulaştırılmasıyla beraber canlılığının korunmasında önemli işlevi bulunan bu tür etkinlikler, devletler ve halklar arasında etkileşimi artırmakta ve gönül bağların pekiştirilmesinde kilit rol üstlenmektedirler.

Türk dünyasının kültürel faaliyetlerinin birleştirici unsuru olarak TÜRKSOY'un gerçekleştirdiği etkinliklerden biri, "Türk Dünyası Kültür Başkenti" projesidir. Bu projenin kuruluşuna dair ilk adım, 2010 yılında İstanbul'da yapılan "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirvesi"nde TÜRKSOY'un Avrupa Kültür Başkenti uygulamasını model alan bir proje başlatılmasına dair öneride bulunmasıyla atılmıştır. TÜRKSOY'un sunmuş olduğunu önerinin kabul edilmesi üzerine Kültür Başkenti ilan edilen ilk şehir Kazakistan'ın Astana şehri olmuştur.²⁶⁰ Daha sonrasında Türk dünyası kültür başkenti unvanını devralan şehirler sırasıyla; 2013'te Türkiye-Eskişehir, 2014'de Tataristan-Kazan, 2015'te Türkmenistan-Merv, 2016'da Azerbaycan-Şeki, 2017'de

²⁶⁰ Nihal Keskin, Fatih Aliyi, Bilal Çakıcı, "Turkic Republics on the 30th Anniversary of Their İndependence and TURKSOY", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Vol:6, No:1, (2022): 138.

Kazakistan-Türkistan, 2018’de Türkiye-Kastamonu, 2019’da Kırgızistan-Oş, 2020’de Özbekistan-Hive ve 2022’de Türkiye-Bursa şeklindedir.²⁶¹

Mart 2022 tarihli “TÜRKSÖY Kültür Bakanları Daimî Konseyi Olağanüstü Toplantısı”nda Azerbaycan Kültür Bakanlığının teklifi ve Daimi Konsey üyelerinin onayı üzerine 2023 yılının Türk Dünyası Kültür Başkenti unvanı Azerbaycan’ın Şuşa şehrine verilmiştir.²⁶² Zira bu şehir, Kafkasya’nın kültür başkenti olup gerek Türk tarihi gerekse Azerbaycan açısından önemli yere sahiptir. Kasım 2022 tarihli “TÜRKSÖY Üyesi Ülkeler Kültür Bakanları Daimi Konseyi 39. Dönem Toplantısı”nda ise, 2024 yılının Türk Dünyası Kültür Başkenti unvanı Türkmenistan’ın Anev şehrine verilmiştir.²⁶³ Şehirleri kültür bağlarıyla birleştiren bu proje sanatsal zenginliği ve kültür turizmini artırdığı gibi, Türk dünyasının ortak değerleri, örf-adetleri, gelenek-göreneklerin yaşatılmasıyla birlikte gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir işleve sahiptir.

TÜRKSÖY’un gelenekselleşmiş etkinlikleri arasında kültür, dayanışma, dostluk ve kardeşlik gibi bağlarının pekiştirilmesine imkan hazırlayan Türk dünyasının ortak bayramı Nevruz kutlamalarıdır. Binlerce yıllık kadim geçmişe sahip Türklerin en önemli kültürel miraslarından biri olarak kutlanan Nevruz, her yıl yüzlerce sanatçıların katılımıyla farklı ülkelerde düzenlenen sanatsal bir şölene dönüşmüştür. Türk dünyasını ortak değerler etrafında birleştiren Nevruz, TÜRKSÖY üyesi ülkeler (Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkiye) ile Hindistan, İran ve Pakistan’ın 2009 yılında sunduğu ortak dosyasıyla UNESCO’nun “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi”ne eklenmiştir.²⁶⁴ 2016 yılında ise Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Pakistan, Hindistan, Afganistan, Irak

²⁶¹ “Türk Dünyası Kültür Başkentleri”, *TÜRKSÖY*, (Erişim Tarihi:10.01.2022), <https://www.turksoy.org/kultur-baskentleri>

²⁶² Deniz Açık, İsmail Özdemir, “Azerbaycan’ın Şuşa kenti ‘2023 Türk Dünyası Kültür Başkenti’ ilan edildi”, *Anadolu Ajansı*, 31.03.2022, (Erişim Tarihi: 04.03.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/azerbaycanin-susa-kenti-2023-turk-dunyasi-kultur-baskenti-ilan-edildi/2551507>

²⁶³ “Türkmenistan’ın Anev şehri ‘2024 Türk Dünyası Kültür Başkenti’ ilan edildi”, *TRT Avaz*, 05.11.2022, (Erişim Tarihi: 09.11.2022), <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/turkmenistanin-anev-sehri-2024-turk-dunyasi-kultur-baskenti-ilan-edildi/636685bb01a30a3568e37b0c>

²⁶⁴ Nihal Keskin, Fatih Aliyi, Bilal Çakıcı, “Turkic Republics on the 30th Anniversary of Their Independence and TÜRKSÖY” 136.

ve İran'ın katılımıyla dosya genişletilmiştir.²⁶⁵ TÜRKSOY öncülüğünde uluslararası boyuta taşınan Nevruz kutlamaları, ilk olarak 2010 yılında Paris'te UNESCO Genel Merkezi'nde düzenlenmiş, daha sonrasında kısa sürede yaygınlaşarak üye ülkelerin dışında ABD, İngiltere, Almanya, Fransa ve Avusturya gibi çeşitli ülkelerde coşkuyla kutlanmıştır.²⁶⁶ TÜRKSOY tarafından dünyanın farklı bölgelerinde düzenlenen bu kutlamalar, Türk kültürünün yaşatılmasının yanı sıra Türk halklarının kucaklaşmasında, kültürel entegrasyonun güçlenmesinde ve halklar arasında gönül köprüleri inşa edilmesinde önemli bir sacayağıdır.

TÜRKSOY, kültürel bütünleşme adına sanatsal buluşma etkinlikleri düzenlemektedir. Etkinlikler kapsamında Türk dünyasından çeşitli meslek grupları bir çatı altında bir araya getirilmektedir. Bu noktada, TÜRKSOY'un öncülüğünde kurulan ve sanatseverlerle buluşan üç farklı sanat topluluğu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 2010 yılında Türk dili konuşan halkların kültür, müzik ve bestecilerini dünyaya tanıtmak amacıyla kurulan TÜRKSOY Gençlik Oda Orkestrası'dır. İkincisi, Türk dünyası koroları arasında repertuar, müzisyen ve şef değişimlerinin sağlanabilmesi amacıyla kurulan ve Türk devletlerinin önde gelen konservatuarlarından seçilmiş müzisyenlerden oluşan TÜRKSOY Gençlik Korosu'dur. Üçüncüsü ise, TÜRKSOY Halk Çalgıları Orkestrası'dır. 2016 yılında kurulan ve Türk dünyasının dombra, bağlama, şerter, kıl-kobız vd. milli çalgılarını bir araya toplayan Orkestra'nın amacı Türk dünyasının geleneksel ve etnik müziklerini dünyaya tanıtmaktır.²⁶⁷ Bu çerçevede Orkestra, Mart 2016 tarihinde Ankara, İstanbul, New York ve Washington'da ilk konserini yapmıştır. Aynı yıl itibarıyla Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarının 25'inde yıldönümü münasebetiyle konserler düzenleyen Orkestra, Taldıkorgan ve Almatı (Kazakistan), Bişkek (Kırgızistan), Ankara, İstanbul, Malatya, Kahramanmaraş (Türkiye), Girne (KKTC)'de sanatseverlerle buluşmuştur. 2017 yılında ise Edirne (Türkiye), Köstence ve Bükreş (Romanya), Kişinev ve Komrat (Moldova)'da

²⁶⁵ “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi”, *UNESCO Türkiye Millî Komisyonu*, (Erişim Tarihi:17.01.2022), <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-%C4%B0nsan%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras%C4%B1-Temsil%C3%AE-Listesi>

²⁶⁶ “Nevruz Kutlamaları”, *TÜRKSOY*.

²⁶⁷ Dusen Kasseinov, “The Importance of TURKSOY on the 10th Anniversary of the Nakhchivan Agreement” *Turkic Council 10th Anniversary of the Nakhchivan Agreement*, Ed. Ceyhun Şahverdiyev, Cavid Veliyev, (Baku: Turkic Council, 2019), 46.

konserlerini gerçekleştirerek geleneksel Türk müziğini birçok ülkede tanıtmıştır.²⁶⁸ Bunlara ilaveten, üye ülkelerden sanatçıların konserler verdiği Uluslararası Köroğlu Operası ile Yunus Emre'nin evrensel hoşgörü anlayışıyla 2012 yılında kurulan Yunus Emre Oratoryosu TÜRKSOY'un sanatsal faaliyetlerinde kilit rol üstlenmektedirler. Ayrıca, "Opera Günleri", Fotoğrafçılar Buluşması", "Heykeltıraşlar Buluşması", "Türk Dünyası Edebiyat Dergileri Kongresi", "Kaşgarlı Mahmut Hikaye Yarışması" ve "Somut Olmayan Kültürel Miras Seminerleri" gibi faaliyetler düzenlenmektedir.²⁶⁹ Sanatsal buluşmalar kapsamında, Türk dünyasının bir ucundan diğer ucuna kadar yaşayan sanatçılar arasında etkileşim sağlanmasına, sanatçıların eserlerini dünyanın farklı bölgelerinde tanıtılmasına ve halklar arasındaki ilişkilerin derinleşmesine fırsat sunulmaktadır.

Sanatsal faaliyetlerin yanı sıra Türk dünyasının kültür ve sanatında iz bırakan yazar, müzisyen, bilim insanı, şair besteci gibi değerli şahsiyetlerin anılması adına "Anma Yılları" etkinliklerinin düzenlenmesi TÜRKSOY'un temel faaliyetlerindedir. TÜRKSOY tarafından ilan edilen ilk anma yılı 2010 yılında "Başkurt bilim adamı Zeki Velidi Togan" ithaf edilmiştir. Daha sonrasında "Tatar Şair Abdullah Tukay (2011)", "Azerbaycanlı dramaturg Mirza Fatali Ahundzade" ile "Türkolog Nikolay Katanov (2012)", "Kazak besteci Mukan Tölebayev (2013)", "Türkmen mutasavvıf ve şair Mahtumkulu Firaki" ve "Toktogul Satılganov (2014)", "Türk tiyatro yazarı Haldun Taner" ile "Hakas destancısı Semen Kadışev (2015)", "Yusuf Has Hacib (2016)", "Molla Penah Vagif (2017)", "Cengiz Aytmatov, Gara Garayev ve Magcan Cumabay (2018)", "İmadeddin Nesimi ve Aşık Veysel (2019)", "Kazak aydını Abay Kunanbay (2020)" "Yunus Emre" ile "Nizami Genvevi (2021)", "Türk mutasavvıf Süleyman Çelebi", "Azerbaycanlı besteci Fikret Amirov" ile "Kırgız sanatçı Toktobolot Abdumomunov (2022)"²⁷⁰ yılı olarak belirlenmiştir. Ayrıca, TÜRKSOY üyesi ülkelerin Kültür Bakanlarının önerisi üzerine 2023 yılı "Kazak bestekar Temirbek Jürgenov", "Kırgız halk sanatçısı Baken Kıdıkeyeva", "Türkiye'nin İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy", "Özbek bilim adamı Bîrûnî" ve "Kuzey Kıbrıslı ressam İsmet Vehit Güney" yılı

²⁶⁸ "Sanat Toplulukları", *TÜRKSOY*, (Erişim Tarihi: 19.01.2022), <https://www.turksoy.org/sanat-topluluklari>

²⁶⁹ Fırat Purtaş, "Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)", *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013*, Ed. M. Turgut Demirtepe, Murat Yılmaz, (Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2015), 594.

²⁷⁰ "TÜRKSOY Anma Yılları", *TÜRKSOY*, (Erişim Tarihi:19.02.2022), <https://www.turksoy.org/geleneksel-etkinlikler>

ilan edilirken, 2024 yılı ise “Türk dünyasının büyük şairi ve düşünürü Mahtumkulu Firaki” yılı olarak kabul edilmiştir.²⁷¹ Böylelikle, Türk dünyasına katkı sağlamış önde gelen isimlerin unutulmaması ve gelecek nesillere aktarılmasına hizmet edilmektedir.

Türk halklarının ortak tarih, dil, edebiyat, sanat ve kültürünü bütünsel bir şekilde inceleyen bilimsel çalışmalara destek veren TÜRKSÖY çatısı altında Türk dünyası hakkında bilgi verilmesi ve tanıtılması amacıyla hazırlanan kitap, dergi, bildiri, katalog, yıllık raporlar, ansiklopedi vb. yayınların önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu yayınlardan biri ilk olarak 2000 yılının haziran ayında Türk Dünyası Kültür, Sanat, Bilim, Haber ve Araştırma Dergisi olarak yayımlanan daha sonrasında “Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi” olarak ismi değiştirilen TÜRKSÖY’dur. Günümüzde her üç ayda bir yayımlanan derginin dili Rusça ve Türkçedir.²⁷²

2.3. Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi

Türk devletleri parlamentoları arasındaki ikili ve çok taraflı iş birliğinin güçlenmesinde köprü görevinde bulunan kurum, eski adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPAA)’dır. Bu kurum 21 Kasım 2008 tarihinde Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan’ın imzalamış olduğu İstanbul Anlaşması ile kurulmuştur. Dolmabahçe Sarayı’nda imzalanan İstanbul Anlaşması’na göre TÜRKPAA, Türk dili konuşan ülkelerin ulusal mevzuatlarının yakınlaştırılması ve diğer parlamentolar arası faaliyetler konularında en sıkı iş birliğinin oluşturulması adına kurulmuş bir danışma organıdır.²⁷³ Merkezi Bakü’de bulunan TÜRKPAA’nın Dönem Başkanlığını Nurlanbek Şakiyev, Genel Sekreterliğini ise Mehmet Süreyya Er üstlenmektedir.

²⁷¹ “Türkmenistan’ın tarihi Anev kenti 2024 Türk Dünyası Kültür Başkenti seçildi”, *TÜRKSÖY*, 06.11.2022, (Erişim Tarihi: 10.11.2022), <https://www.turksoy.org/haberler/turkmenistanin-tarihi-anev-kenti-2024-turk-dunyasi-kultur-baskenti-secildi>

²⁷² “Kütüphane”, *TÜRKSÖY*.

²⁷³ “TÜRKPAA Resmi Belgeler”, *TÜRKPAA*.

Şekil 9: TÜRKPA Logosu

TÜRKPA'nın kurulmasını takiben 29 Eylül 2009 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de birinci genel kurul toplantısı düzenlenmiş ve somut adımların atıldığı toplantı sırasında TÜRKPA'nın iç tüzüğü, sekretaryası, Bakü Beyannamesi ile TÜRKPA'nın Sekretaryası'nın Bakü'de yerleşik olması kabul edilmiştir. Bununla birlikte, TÜRKPA'nın faaliyetleri için gerekli çalışma ortamı Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yardımlarıyla tesis edilmiştir.²⁷⁴ 28 Nisan 2011 tarihinde Kazakistan'ın Almatı şehrinde düzenlenen TÜRKPA'nın ikinci genel kurul toplantısında ise asambelenin bütçesi, iç tüzüğü ve sekreterlik yönetmeliğinde ilave ve değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca toplantı sırasında TÜRKPA'nın bayrak ve amblemi kabul edilmiştir.²⁷⁵ TÜRKPA'nın her yıl düzenlenen ve parlamentolar arası iş birliğinin önemli bir parçası haline dönüşen genel kurul toplantıları, üye ülkelerin farklı şehirlerinde yapılmaya devam etmektedir. Buna göre; TÜRKPA'nın 3. genel kurulu: 14-15 Haziran 2012'de Kırgızistan/Bişkek'te, 4. genel kurulu: 11-12 Haziran 2013'te Türkiye/Ankara'da, 5. genel kurulu: 12-13 Haziran 2014'de Azerbaycan/Bakü'de, 6. genel kurulu: 3-4 Aralık 2015'te Kazakistan/Astana'da, 7. genel kurulu: 8 Aralık 2017'de Kırgızistan/Bişkek'te, 8. genel kurulu: 20-21 Kasım 2018'de Türkiye/İzmir'de, 9. genel kurulu: 18 Aralık 2019'da Azerbaycan/Bakü'de ve 10. genel kurulu: 28 Eylül 2021'de Kazakistan/Türkistan'da düzenlenmiştir.²⁷⁶

TÜRKPA'nın en son düzenlenen toplantısı ise 11. genel kuruldur. 24 Haziran 2022'de Kırgızistan/Çolpan-Ata'da "Parlamento Diplomasi- Güven ve Ortaklığın

²⁷⁴ "TÜRKPA 2010 Raporu", TÜRKPA Yayınlar, (2011), 50.

²⁷⁵ "TÜRKPA Astana 2. Genel Kurul 28 Nisan 2011", *TÜRKPA*, (Erişim Tarihi:25.02.2022) [https://turk-](https://turk-pa.org/tr/content/faaliyetler/plsessions/iiples/418_trkpa_astana_2genel_kurul_28_nsan_2011)

[pa.org/tr/content/faaliyetler/plsessions/iiples/418_trkpa_astana_2genel_kurul_28_nsan_2011](https://turk-pa.org/tr/content/faaliyetler/plsessions/iiples/418_trkpa_astana_2genel_kurul_28_nsan_2011)

²⁷⁶ "Genel Kurul Toplantıları", *TÜRKPA*, (Erişim Tarihi:25.02.2022), <https://turk-pa.org/tr/content/faaliyetler/plsessions>

Temeli” temasıyla düzenlenen genel kurul toplantısına Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan’ın Meclis Başkanları ve TÜRKPA Genel Sekreteri katılmışlardır. Ayrıca, gözlemci ülkelerden Özbekistan Meclisi Senato Başkanı Tanzila Narbayeva ve Macaristan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Sandor Lezhak ile onur konuğu olarak Türkmenistan Milli Halk Maslahatı Başkan Yardımcısı Kasımguly Babayev ve çeşitli uluslararası kuruluşların yetkilileri toplantıda yer almışlardır.²⁷⁷ Daimi komisyonların rapor ve tavsiye kararları, “Sosyal Girişimciliğin Gelişimi Üzerine” model kanunun yanı sıra seçim ve referandum gözlem misyonlarının nihai raporlarının onaylanması ve komisyonların başkan ve yardımcılarının seçimleri toplantının gündemini oluşturan konular arasındadır.²⁷⁸ Toplantı sırasında alınan en önemli karar “Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi”nin isminin “Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi” olarak değiştirilmesi olmuştur.²⁷⁹ Türk Devletleri Teşkilatı’nın isim değişikliğine benzer bir anlayışla iş birliği ruhunu yansıtan ve TÜRKPA’nın kurumsallaşmasında yeni bir sayfa açan bu önemli değişiklikle birlikte üye ülkeler kendilerini “Türk” olarak tanımladıklarını tüm dünyaya ilan etmişler ve iş birliğinin temelini bu tanım üzerinden genişleteceklerini açık bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Parlamenter diplomasinin önemli bir tezahürü olarak TÜRKPA, uluslararası gözlemci misyonlarıyla 2010 yılından bu yana üye ülkelerin parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerini gözlemlemektedir.²⁸⁰ TÜRKPA Sekreteryası ve üye ülkelerin parlamento üyelerinden oluşan misyonlar, seçim bölgelerine gözlem yapmak amacıyla giderek seçmenler, seçim temsilcileri ile üye ülkelerin Merkez Seçim Komisyonlarının üst düzey yetkilileri ve hükümet yetkilileriyle görüşmektedirler.²⁸¹ Gözlemlenen seçimlerin sonuçları müzakere edildikten sonra rapor şeklinde

²⁷⁷ “TÜRKPA XI. Genel Kurul toplantısında Çolpon-Ata Deklarasyonu kabul edildi”, *Kabar*, 25.06.2022, (Erişim Tarihi: 27.06.2022), <http://tr.kabar.kg/news/turkpa-xi-genel-kurul-toplant-s-nda-colpon-ata-deklarasyonu-kabul-edildi/>

²⁷⁸ “TÜRKPA On Birinci Genel Kurulu Çolpan-Ata’da Düzenlendi”, *TÜRKPA*, 24.06.2022, (Erişim Tarihi: 25.06.2022), https://turkpa.org/tr/content/haberler/turkpa_haberleri/4097_trkpa_on_birinci_genel_kurulu_olponatada_dzenlendi

²⁷⁹ Nazir Aliyev Tayfur, “Kırgızistan, TÜRKPA 11. Genel Kurul Toplantısı’na ev sahipliği yaptı”, *Anadolu Ajansı*, 24.06.2022, (Erişim Tarihi: 27.06.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-turkpa-11-genel-kurul-toplantısına-ev-sahipligi-yapti/2621803>

²⁸⁰ Ercan Durdular, “Parliamentary Assembly of Turkic-Speaking Countries (TurkPA): Beyond Parliamentary Diplomacy”, *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, Vol: 22, No:1 (2017): 228-229.

²⁸¹ Ayşe Şener, *Türk Dünyasında Entegrasyon Süreçleri ve Kurumsallaşma*, (Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, 2021), 149.

sunulmaktadır. TÜRKPA gözlemci misyonu tarafından ilk olarak 10 Ekim 2010 tarihli Kırgızistan Jogorku Keneşi seçimleri gözlemlenmiştir. Daha sonrasında günümüze kadar olan süreçte; 7 Kasım 2010 tarihli Azerbaycan parlamento seçimleri, 3 Nisan 2011 tarihli Kazakistan olağanüstü cumhurbaşkanlığı seçimleri, 12 Haziran 2010 tarihli Türkiye genel seçimleri, 30 Ekim 2011 tarihli Kırgızistan cumhurbaşkanlığı seçimleri, 15 Ocak 2012 tarihli Kazakistan olağanüstü parlamento seçimleri, 9 Ekim 2013 tarihli Azerbaycan cumhurbaşkanlığı seçimleri, 26 Nisan 2015 tarihli Kazakistan olağanüstü cumhurbaşkanlığı seçimleri, 7 Nisan 2015 tarihli Türkiye genel seçimleri, 4 Ekim 2015 tarihli Kırgızistan parlamento seçimleri, 1 Kasım 2015 tarihli Azerbaycan parlamento seçimleri, 1 Kasım 2015 tarihli Türkiye olağanüstü genel seçimleri, 20 Mart 2016 tarihli Kazakistan erken parlamento seçimleri ve maslahatlara düzenlenen seçimler, 28 Haziran 2017 tarihli Kazakistan parlamentosu Senato üyelerinin seçimleri, 15 Ekim 2017 tarihli Kırgızistan cumhurbaşkanlığı seçimleri, 20 Nisan 2018 tarihli Azerbaycan erken cumhurbaşkanlığı seçimleri, 24 Haziran 2018 Türkiye cumhurbaşkanı ve Parlamento seçimleri, 9 Haziran 2019 tarihli Kazakistan erken cumhurbaşkanlığı seçimleri, 9 Şubat 2020 tarihli Azerbaycan parlamento seçimleri, 10 Ocak 2021 tarihli Kazakistan meclisi milletvekili seçimleri, 10 Ocak 2021 tarihli Kırgızistan cumhurbaşkanlığı seçimleri ve yönetim şeklini belirleme referandumu, 11 Nisan 2021 tarihli Kırgızistan anayasa referandumu, 24 Ekim 2021 tarihli Özbekistan cumhurbaşkanlığı seçimi , 28 Kasım 2021 tarihli Kırgızistan parlamento seçimleri ve 20 Kasım 2022 tarihli Kazakistan erken cumhurbaşkanlığı seçimleri²⁸² gözlemlenmiş ve sonuçları rapor şeklinde hazırlanmıştır. TÜRKPA nezdinde oluşturulan raporlar uluslararası örgütlere de gönderilmektedir. Bu sayede, gözlemcilik çalışmalarının uluslararası örgütler nezdinde tanınmasına elverişli bir ortam hazırlamaktadır. Başka bir ifadeyle, üye ülkelerdeki seçim gözlemleri aracılığıyla gerek TÜRKPA'nın uluslararası arenadaki konumuna gerekse Türk devletlerinin parlamento diplomasisine katkıda bulunmaktadır.

TÜRKPA'nın faaliyetleri arasında üye ülkelerin parlamenter sistemlerinin daha iyi anlaşılması ve iş birliğinin genişletilmesi adına çok sayıda çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, TÜRKPA'nın yayınları arasında “TÜRKPA Resmi Belgeleri”, “TÜRKPA 2010 Raporu”, “Yıllık Faaliyet Dergisi 2016”, “TÜRKPA 10. Yıl Dergisi” ve

²⁸² “Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento Seçimleri”, *TÜRKPA*, (Erişim Tarihi:28.02.2022), <https://turkpa.org/tr/content/faaliyetler/preandparlelections/1>

“TÜRKPA Komisyonlarının 2019 Yılı Faaliyetlerine İlişkin Kitapçık” gibi eserler bulunmaktadır.²⁸³ Ayrıca, TÜRKPA çatısı altında üye ülkelerin parlamentoları arasında bürokrat değişim programları, toplantılar, seminerler, parlamentolar arası ziyaretler ve konferanslar düzenlenmektedir. 2012-2019 tarihleri arasında “TBMM’nin 90. Yılında Parlamenter Diplomasi ve TÜRKPA”, “21. Asırda Kadınların Rolü: Kadın Siyasetçilerin Sorumlulukları”, “TÜRKPA Yıllık Faaliyetine Dair Basın Konferansı”, “Devletlerarası İlişkilerin Gelişme Sürecinde Parlamenter Diplomasi”, “Devletlerarası İş Birliğini Geliştirme Sürecinde Genç Liderlerin Rolü”, “TÜRKPA Üyesi Ülkeler Son 25 Yılı”, “Cengiz Aytmatov’un Dostları Buluşması”, “İlk On Yılında TÜRKPA ve Parlamentolararası İş Birliğinin Geleceği: İş Birliğine Yeni Yaklaşımlar”, “Uluslararası Kadın Parlamenterler” ve “Genç Milletvekillerinin İlk Toplantısı”²⁸⁴ olmak üzere çeşitli konferanslar düzenlenmiştir.

Öte yandan TÜRKPA’nın Türk devletlerinin parlamentoları arasında iş birliğini öngören bir kurum olduğu düşünüldüğünde, bu kuruma Özbekistan ve Türkmenistan’ın üye olmayışlarının önemli bir eksiklik olduğunun altını çizmek gerekir. Ancak, 2021 yılına gelindiğinde bu eksikliğin giderilmesi adına yeni gelişmelerin yaşanması dikkat çekicidir. Haziran 2021’de Kırgızistan, Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyeti milletvekillerinden oluşan TÜRKPA heyetinin Özbekistan’a ziyarette bulunmaları bu anlamda oldukça önemlidir. Ziyaret sırasında AK Parti İstanbul Milletvekili İsmet Uçma’nın başkanlığındaki TÜRKPA heyeti ile Özbek Senatosu Başkanı Birinci Yardımcısı Sadık Safayev bir araya gelmişlerdir. Özbekistan Parlamentosu ile TÜRKPA arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi görüşmenin gündeminde yer alan konular arasındadır. Olumlu mesajların verildiği görüşmeye ilişkin açıklamalarda bulunan Heyet Başkanı Uçma, Özbekistan’ın Türk dünyasının ayrı bir yerinde yer aldığını ve TÜRKPA olarak her alanla Özbekistan ile ilişkilerin geliştirilme arzusunda olduklarını dile getirmiştir.²⁸⁵ Buna karşılık, Özbekistan parlamentosunun TÜRKPA ile ilişkileri daha fazla geliştirme niyetinin bulunduğunu ve ilerleyen dönemde TÜRKPA üyeliğinin öngörüldüğünü açıklayan Safayev ise şu ifadeleri dile getirerek yeni bir dönemi işaret

²⁸³ “Yayınlar”, *TÜRKPA*, (Erişim Tarihi:08.03.2022), <https://turkpa.org/tr/content/documents/publications>

²⁸⁴ “Konferanslar”, *TÜRKPA*, (Erişim Tarihi:08.03.2022), <https://turkpa.org/tr/content/faaliyetler/conferences>

²⁸⁵ Bahtiyar Abdülkerimov, “Özbekistan TÜRKPA’ya üye olma kararı aldı” *Anadolu Ajansı*, 22.06.2021, (Erişim Tarihi:08.02.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistan-turkpa-ya-uye-olma-karari-aldi/2281526>

etmiştir: “Özbekistan, TÜRKPA’ya üye olma konusunda karar almıştır. Özbekistan olmadan TÜRKPA kadük kalırdı.”²⁸⁶.

Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında, Türk devletleri arasında iş birliğini güçlendirilmesinde TÜRKPA’nın belirleyici bir aktör niteliğinde olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. İsim değişikliğiyle önemli bir dönüşüm yaşayan bu kuruma Özbekistan’ın üye olma kararı ve Türkmenistan’ın 2022 yılında Çolpan-Ata’da düzenlenen genel kurul toplantısına onur konuğu olarak katılım sağlaması güçlü ve bütünleşmiş Türk dünyası açısından önemli gelişmelerdir. Bu yönde atılacak olumlu adımların TÜRKPA’nın entegrasyon ve kapasitesini güçlendireceği aşikârdır.

2.4. Uluslararası Türk Kültür ve Mirası Vakfı

Türk Kültür ve Miras Vakfı, 22-23 Ağustos 2012 tarihli Bişkek Zirvesi’nde Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan ve Kazakistan’ın imzaladığı “Türk Kültür ve Mirası Vakfı Şartı” ile kurulmuştur. 11 Eylül 2015 tarihli Astana Zirvesi’nde alınan karara göre vakfın ilk başkanı olarak Günay Efendiyeva atanmış ve bu önemli gelişmenin ardından vakfın çalışmaları başlamıştır. Merkezi Bakü’de bulunan vakfın amacı; Türk kültür ve mirasının korunması, incelenmesi ve tanıtılmasının gerçekleştirilmesi adına faaliyet, proje ve programların desteklenmesi ve finansman katkısının sağlanmasıdır.²⁸⁷ Uluslararası kuruluşlarla iş birliğinde bulunan vakıf, kültürden eğitime bilimden insan hakları ve turizme kadar çeşitli alanlardaki faaliyetlere destek vermektedir.

²⁸⁶ Ozan Barış Erim, “Özbekistan TÜRKPA’ya üye olma kararı aldı”, *Kırım Haber Ajansı*, 22.06.2021, (Erişim Tarihi: 08.03.2022), <https://qha.com.tr/haberler/politika/ozbekistan-turkpa-ya-uye-olma-karari-aldi/329116/>

²⁸⁷ “Turkic Culture and Heritage Foundation”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, (Erişim Tarihi: 21.04.2022), https://www.turkkon.org/en/iliskili-kurumlar/turkic-culture-and-heritage-foundation_5

Şekil 10: Türk Kültür ve Mirası Vakfı Logosu

Türk dünyası içerisindeki ilişkilerinin kültürel boyutunu teşkil eden Türk Kültür ve Mirası Vakfı iş birliğine yönelik çok sayıda proje, faaliyet ve etkinlikler gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda Eylül 2018 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de "Dede Korkut Oda Orkestrası"nın tanıtım töreni düzenlenmiştir. Azerbaycanlı, Türkiyeli, Kazakistanlı ve Kırgızistanlı bestecilerin kompozisyonlarının seslendirildiği etkinlikte halk şarkıları ve türküler söylenmiştir.²⁸⁸ Mart 2019'da vakfın girişimi ve desteğiyle İtalya'da yayınlanan ve Azerbaycan edebiyatı, şiir ve sanat eserlerine değerli katkılarda bulunan kadın şairlerin edebi mirasına atıfta bulunan "Azerbaycanlı Kadın Şairlerin Şiirleri: Sekiz Asırlık Edebiyat (1200-1991)" isimli kitabın tanıtım töreni yapılmıştır. Tören sırasındaki konuşmasında Vakıf Başkanı Efendiyeva, Doğu ve Batı kültürleri arasındaki dostluk ve iş birliği köprüsü olarak değerlendirdiğini projenin önemine dikkat çekmiştir.²⁸⁹

Vakıf tarafından yürütülen en güncel faaliyetlerden biri, "Türk Dünyası Müzeleri Haftası" projesidir. Projenin amacı Türkçe konuşan ülkelerdeki öğrencileri Türk dünyası müzeleriyle buluşturmak ve Türk devletlerinin tarihi, kültürü ve sanatına yönelik bilgi kazanmaları olarak belirtilmiştir. Mayıs 2020 tarihinde çevrimiçi platformda düzenlenen etkinlikte Türk dünyasından öğrenciler sırasıyla; 19 Mayıs'ta Ulusal Müze (Kazakistan),

²⁸⁸ "Türk dünyasının müzisyenleri 'Dede Korkut Oda Orkestrası'nda buluşuyor", *Anadolu Ajansı*, 24.09.2018, (Erişim Tarihi:21.04.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/turk-dunyasinin-muzisyenleri-dede-korkut-oda-orkestrasinda-bulusuyor/1263445>

²⁸⁹ "Azərbaycan şair qadınlarının şeirləri: səkkiz əsr ədəbiyyatı (1200-1991)" kitabının təqdimatı keçirilib", *Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu*, 06.04.2019, (Erişim Tarihi: 24.04.2022), <https://itcf.org/2019/03/06/az%20baycanin-qadin-sairl%C9%99rinin-seir%C9%99ri-s%C9%99kkiz-%C9%99srl%C9%99d%C9%99biyyat-1200-1991-kitab%C9%99n%C9%99n-t%C9%99qdimat%C9%99-kecirildi/>

20 Mayıs'ta Ulusal Sanat Müzesi (Kırgızistan), 21 Mayıs'ta Troya olacak Müzesi (Türkiye), 22 Mayıs'ta Devlet Tarihi Müzesi (Özbekistan) ve 23-24 Mayıs'ta Ulusal Müze'sine (Macaristan) ziyarette bulunmuşlardır.²⁹⁰ Aynı yılın haziran ayında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Macaristan, Bulgaristan ve Ukrayna'dan 600'den fazla öğrencinin katıldığı "Dünyamızı Koruyalım: Türk Dünyasının gelenek ve görenekleri" isimli çevrimiçi olarak resim yarışması düzenlenmiştir. Türk tarihinin kadim geleneklerini ve değerlerinin öğrenilmesi ve korunmasını teşvik edilmesi amaçlanan yarışmada, "Dede Korkut", "Gelenekler", "Mirasımız", "Semazenler", "Nevruz", "Türk Dünyasının Kadınları", "Halılar", "Ulusal Mutfak", "Oyunlar", "Müzik", "Dünyamızı Koruyalım" ve "Türk Birliği" gibi farklı kategorilerde 700'e yakın resim sergilenmiştir.²⁹¹

Türk Kültür ve Mirası Vakfı'nın kültür ve sanat alanında gerçekleştirdiği projeler her geçen gün artarak devam etmektedir. Örneğin, Haziran 2021'de Türkçe konuşan halkların masallarını içeren "Türk Dünyasının Gökkuşuğu" isimli kitabın tanıtım töreni düzenlenmiştir. Törenin açılışında konuşma yapan Efendiyeva, kitabın sadece bir masal kitabı olmadığını, Türkçe konuşan halkların maddi ve kültürel değerlerini de birleştirdiğini ve atalarımızdan kalan zengin gelenekleri içerdiğini dile getirmiştir.²⁹² Aralık 2021'de vakfın ev sahipliğinde "Türk Dünyası Çocuklarının Dayanışması" temalı etkinlik düzenlenmiştir. Etkinlikteki konuşmasında "*Türk dünyasının büyük bir ağaç ve Türk ülkelerin bu ağacın dalları, çocukların da tomurcuk olduğunu*" ve Türk dünyasının çocuklarının her zaman omuz omuza olmasını istediğini ifade eden Efendiyeva, "21. yüzyıl Türk asrı olsun"²⁹³ ifadelerini kullanmıştır. Mart 2022'de vakfın bünyesinde Nevruz kutlamaları düzenlenmiştir. Türkiye, Orta Asya Türk devletleri (Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ile Litvanya ve Macaristan'dan büyükelçiler ve yetkililerinin katılım sağladığı etkinlikte ulusal kostümler sergilenmiş, müzikler

²⁹⁰ "Türk Dünyası Müzelerinin Haftası"nın keçirilmesine start verildi", *Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu*, 18.05.2020, (Erişim Tarihi:24.04.2022), <https://itCHF.org/2020/05/18/e-turk-dunyasi-muzeylerinin-heftesinin-kecirilmesine-start-verildi/>

²⁹¹ "Dünyamızı koruyalım: Türk dünyasının gelenek ve görenekleri online resim yarışması sona erdi", *Time Türk*, 25.06.2020, (Erişim Tarihi:26.04.2022), <https://www.timeturk.com/dunyamizi-koruyalim-turk-dnyasinin-gelenek-ve-gorenekleri-online-resim-yarismasi-sona-erdi/haber-1536439>

²⁹² "Türk Dünyasının Göy Qurşuğu" adlı kitabın taqdimat mərasimi keçirilib", *Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu*, 24.06.2021, (Erişim Tarihi:26.04.2022),

²⁹³ Ruslan Rehimov, "Bakü'de Türk dünyası çocuklarının dayanışma etkinliğı düzenlendi", *Anadolu Ajansı*, 30.12.2021, (Erişim Tarihi:02.05.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bakude-turk-dunyasi-cocuklarinin-dayanisma-etkinligi-duzenlendi/2461396>

seslendirilmiş ve Türk halklarının ulusal mutfaklarından yiyecekler ikram edilmiştir. Böylelikle üye ve gözlemci üyelerin kültürünün yansıtılmasına elverişli bir ortam oluşturulmuştur.²⁹⁴ Mart 2022’de Türk halkının köklü kültür ve tarihini tanıtmak amacıyla “3 Ozan Bir Arada” isimli yeni bir proje hayata geçirilmiştir. Proje çerçevesinde Türk dünyasının iz bırakan üç önemli şahsiyeti Yunus Emre, Aşık Alesgar ve Cambıl Cabayev’in portelerinden oluşan posta pulları basılmıştır.²⁹⁵ Türk Kültür ve Mirası Vakfı tarafından büyük bir titizlikle yürütülen bu ve benzeri projeler aracılığıyla Türk dünyasının zengin kültürel mirasının tanıtılması, teşvik edilmesi, gelecek nesillere aktarılması ve halklar arasında bağların pekiştirilmesine önemli katkılar sunulmaktadır.

Öte yandan Türk dünyasının iki önemli aktörü olan Azerbaycan (2020) ve Kazakistan’da (2022) yaşanan gelişmelere sessiz kalmayan Türk Kültür ve Miras Vakfı, bu ülkelere aktif bir şekilde destek veren kurumlar arasında ön plana çıkmaktadır. Vakfın İkinci Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’a destek vermesi ve Ermenistan tarafından bölgedeki kültürel ve doğal mirasın tahrip edilmesine açık ve kararlı bir şekilde tepki göstermesi bu durumun açık bir örneğidir. Konuya yönelik açıklamasında “*Ermeni saldırganlığının insanlık dışı sonuçları*” değerlendirmesinde bulunan Vakıf Başkanı Efendiyeva, Ermenistan’ın tarihi yapıları ve doğayı kasıtlı bir şekilde yok ettiğini, yağmaladığını ve başka niyetlerle kullanıma tahsis ettiğini bunun da Ermenistan’ın yürüttüğü saldırgan politikanın açık bir kanıtı olduğunu dile getirmiş ve uluslararası toplumu tepki göstermeye çağırmıştır.²⁹⁶ Efendiyeva’nın Azerbaycan’a desteği yalnızca Ermenistan’ı kınamakla sınırlı kalmamış ve Azerbaycan’a gerçekleştirilen ziyaretlerde aktif olarak yer almıştır. Ekim 2020 tarihinde Ermenistan’ın sivillere ve enerji altyapısına yönelik gerçekleştirdiği roket saldırılarının neden olduğu suçları incelemek ve bu gerçekleri dünya kamuoyuna görsel olarak aktarma amacıyla Gence şehrine düzenlenen ziyarete bizzat katılmıştır.²⁹⁷ Aynı yıl itibariyle Efendiyeva,

²⁹⁴ “Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı Nevruz Etkinliği düzenlendi”, *TRT Avaz*, 17.04.2022, (Erişim Tarihi:06.05.2022), <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/uluslararasi-turk-kultur-ve-miras-vakfinda-nevruz-etkinligi-duzenlendi/623323b501a30a1bdc90d0fb>

²⁹⁵ “Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfından ‘3 Ozan Bir Arada’ projesi”, *TRT Avaz*, 05.04.2022, (Erişim Tarihi: 06.05.2022), <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/uluslararasi-turk-kultur-ve-miras-vakfindan-3-ozan-bir-arada-projesi/6223313d01a30a2b04588d82>

²⁹⁶ Behlül Çetinkaya, “Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı’ndan Karabağ’da kültürel mirası tahrip eden Ermenistan’a tepki” *Anadolu Ajansı*, 06.11.2020, (Erişim Tarihi: 06.05.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/uluslararasi-turk-kultur-ve-miras-vakfindan-karabagda-kulturel-mirasi-tahrip-eden-ermenistana-tepki/2034977>

²⁹⁷ “Günay Əfəndiyeva Ermənistanın törətdiyi növbəti terror aktı ilə bağlı Gəncəyə səfərdə iştirak edib”, *Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu*, 17.10.2020, (Erişim Tarihi:09.05.2022),

Azerbaycan'ın Fuzuli, Tatar ve Ağdam şehirlerine de ziyarette bulunmuştur. Ocak 2021'de ise Türk Kültür ve Miras Vakfı, TDT, TÜRKSOY heyeti Ermenistan'ın işgali sırasında tahrip edilen kültürel, dini ve tarihi mirasın neticelerini incelemek amacıyla Ağdam ve Fuzuli şehirlerini ziyaret etmek üzere Azerbaycan'a gitmişlerdir. Ağdam şehrindeki kalıntıları, Cuma Camisi, kültür merkezi ve ekme müzesinde incelemelerde bulunan Heyet, Fuzuli şehrinde ise kent mezarlığındaki mezarları, camileri ve kültür alanlarını ortadan kaldıran Ermeni vandalizminin izlerini incelemiştir.²⁹⁸ Vakıf tıpkı Azerbaycan'ın yanında yer aldığı gibi Kazakistan'a da önemli destek mesajlarını vermiştir. 7 Ocak 2022 tarihinde olaylara yönelik açıklamada bulunan Vakıf Başkanı Efendiyeva, en kısa sürede Kazakistan'da istikrarın tesis edileceğine inandığını dile getirerek şu ifadeleri kullanmıştır:

“Eminiz ki, asırlık geleneklere sahip kardeş Kazak halkı kendine özgü bilgeliği ile bu zorlukları geride bırakacak, Türk Dünyası ve Türk Birliği'nin temel direklerinden biri olan Kazakistan her zaman olduğu gibi manevi, kültürel zenginliği ile barış ve güvenlik içinde gelişerek daha büyük başarılar imza atacaktır. Kazakistan ile daima birlikte olduğumuzu ifade ederek, istikrarın bir an önce sağlanacağına yürekten inanıyor, kardeş Kazak halkına mutluluk ve refah diliyoruz. Yaşanan olaylar sonucunda hayatını kaybedenlere Allah'tan rahmet, yaralılara şifa diliyoruz.”²⁹⁹

2.5. Uluslararası Türk Akademisi

Uluslararası Türk Akademisi, Türk dünyasının önde gelen kurumlarından biridir. Bu kurumun oluşturulmasına yönelik ilk teklifi, 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'daki Devlet Başkanları 9. Zirvesi'nde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev dile getirmiş ve Türk dünyasına yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi için uluslararası merkezin kurulmasını önermiştir. Akademi'nin kuruluşu, 25 Mayıs 2010 tarihinde Kazakistan yer alan Barış ve Uzlaşma Sarayı'nda düzenlenen bir törenle ilan edilmiştir.³⁰⁰ Akademi, 22-23 Ağustos 2012 tarihli Bişkek Zirvesi'nde Türkiye,

<https://itcf.org/2020/10/17/gunay-efendiyeva-ermenistanin-torettdiyi-novbeti-terror-akti-ile-bagli-genceye-seferde-istirak-edib/>

²⁹⁸ “Türk Konseyi, TÜRKSOY ve Türk Kültür ve Miras Vakfı heyeti Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan topraklarını ziyaret etti”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 18.01.2021, (Erişim Tarihi: 09.05.2022),

https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-turksoy-ve-turk-kultur-ve-miras-vakfi-heyeti-azerbaycanin-igalden-kurtarilan-topraklarini-ziyaret-etti_2150

²⁹⁹ “Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı'nın, teşkilatın kurucu üye ülkesi Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki olaylara ilişkin açıklaması”, *TRT Avaz*, 07.01.2022, (Erişim Tarihi: 09.05.2022), <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avryasyadan/uluslararasi-turk-kultur-ve-miras-vakfinin-teskilatin-kurucu-uye-ulkesi-kazaki/61d7d86201a30a35800876f7>

³⁰⁰ Ali Asker, Ayşe Şener, “Türk Dünyasında İş Birliği ve Entegrasyon Sürecinin Kurumsallaşması Üzerine”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl:27, Sayı:120, (2021): 104.

Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından imzalanan “Türk Akademisinin Kuruluşuna Dair Anlaşma” ile uluslararası bir kurum halini almış; 28 Ağustos 2014 yılı itibarıyla ise uluslararası teşkilat statüsünü kazanarak “Uluslararası Türk Akademisi (ITA- International Turkic Academy)”³⁰¹ adı altında hizmet vermeye başlamıştır.³⁰²

2022 yılına gelindiğinde ise Türk Akademisi’nin kurumsal yapısına ilişkin güncel gelişmeler yaşanmıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre, 3 Mayıs 2022 tarihinde Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev tarafından Kazakistan hükümeti ile Uluslararası Türk Akademisi arasında “Türk Akademisinin Yerleşim Koşullarına” ilişkin anlaşma kanunu onaylanmıştır. İlgili kanun, akademinin Kazakistan’daki faaliyetlerini düzenlemeyi amaçlamaktadır. Buna ilaveten, akademinin yerli ve yabancı görevlilerinin Kazakistan Dışişleri Bakanlığınca akredite edilmesi ve Akademi binasında üye ülkelerin bayraklarının yer alacağı belirtilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte Uluslararası Türk Akademisi, 3 Mayıs 2022 tarihi itibarıyla üye devletler tarafından ana belgeleri tanınmış, özel kanunlarla kuralları belirlenmiş ve tam teşekküllü uluslararası kuruma dönüşmüştür.³⁰³ Günümüzde Türk Akademisi’nin daimi üyeleri Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan iken bu kuruma 2018 yılında Macaristan, 2022 yılında ise Özbekistan gözlemci üye olarak katılmışlardır.

³⁰¹ Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı ve Turkic World Educational and Scientific Cooperation Organization (TWESCO) olarak da adlandırılmaktadır.

³⁰² “Akademi Hakkında”, *TWESCO*.

³⁰³ “Uluslararası Türk Akademisi tam teşekküllü uluslararası kurum oldu”, *Kırım Haber Ajansı*, 04.05.2022, (Erişim Tarihi: 11.07.2022), <https://qha.com.tr/haberler/turk-akademisi-tam-tesekkullu-uluslararasi-kurum-oldu/402428/>

Şekil 11: Uluslararası Türk Akademisi Logosu

Türk dünyasının tarih, kültür, dil ve edebiyatını araştırmak, Türk medeniyetinin insanlığa sunduğu katkıları orijinal kaynaklar temelinde incelemek ve Türk dünyasına yönelik bilimsel çalışmaları koordine etmek Türk Akademisi'nin amaçlarındandır.³⁰⁴ Bu amaçlara uygun olarak Akademi tarafından çok sayıda projeye imza atılmaktadır. Söz konusu projeler arasında 2015 tarihli Astana Zirvesi'nde teklif edilen Türk dünyasının yazılı, sözlü ve diğer kültürel miraslarını dijital bir ortamda bir araya getiren “Atalar Mirası: Multimedya Fonu” önemli bir yerdedir. 2018 yılı itibariyle Türkçe, Kazakça, İngilizce ve Rusça dillerinde tüm dünyaya açık olarak hizmet vermeye başlayan projenin amacı Türk dünyasının kültürel mirasını korumak ve tanıtmak olarak belirlenmiştir.³⁰⁵ Projenin kapsamı Avrasya, Türklerin ata yurtları ile günümüzdeki toprakları ve Türk uygarlığının maddi ve manevi değerlerinin yer aldığı geniş bir alanı içermektedir. Projede; “Türk Yazı Tarihi”, “Ön Türkçe Eserler”, “Eski Türk Bitigleri”, “Sözlü Türk Edebiyatı Ürünleri”, “Ortak Türk Edebiyatı Yazılı Eserleri”, “Milli Edebiyat Dönemi Eserleri”, “Arkeolojik Eserler”, “Etnografik Eşyalar”, “Gazete ve Dergiler” ve “Haritalar” gibi çeşitli başlıklar altında çok sayıda yazıt ve eser tasnif edilerek sunulmaktadır.³⁰⁶ Türk dünyasının zengin kültürel mirası ve tarihine katkıda bulunan

³⁰⁴ “Türk Akademisi”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, (Erişim Tarihi:22.07.2022), https://www.turkkon.org/tr/iliskili-kurumlar/turk-akademisi_1

³⁰⁵ Darkhan Kydyralı, “Ten Years of the Turkic Academy: Activities, Achievements And Lessons”, *Turkic Council 10th Anniversary of the Nakhchivan Agreement*, Ed. Ceyhun Şahverdiyev, Cavid Veliyev, (Baku: Turkic Council, 2019), 52-53.

³⁰⁶ “Atalar Mirası: Multimedya Fonu Portalı Projesi Hakkında”, *Proje Hakkında*, (Erişim Tarihi: 23.07.2022), <http://atalarmirasi.org/tr/about>

Atalar Mirası projesi, Türk devletleri ve halklar arasındaki kültürel ilişkilerin ve iş birliğinin artmasında önemli rol üstlenmektedir.

Akademi tarafından yürütülen diğer bir önemli çalışma ise, Türk dünyasındaki halkların ekonomik ve sosyal durumları ile yeni entegrasyon kimliğine yönelik sosyolojik araştırmaların yapılması ve temel göstergelerinin tespit edilmesini amacıyla oluşturulan “Türk Barometre” isimli projesidir.³⁰⁷ Proje kapsamında 2017 ve 2018 yıllarında olmak üzere Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan’ın başkentlerinde Türk entegrasyonuna yönelik kamuoyu araştırması yapılmış, araştırma sonucunda bu konuya yönelik ilginin hızla arttığı saptanmıştır.³⁰⁸ Ayrıca akademi dünyaca bilinen akademisyen ve Türkologların yer aldığı “Çağdaş Türk Topluluklarının Sürekli Gelişmesinin Kaynağı Olarak Türk Tarihi ve Kültürel Değerler” ve “Küreselleşme Çağında Türk Dünyasındaki Siyasi-Ekonomik ve Sosyal-Kültürel Süreçler” başlıklı projelerin koordinatörlüğünü üstlenmektedir. Söz konusu projeler Türk dünyasının kültürel ve tarihi mirasının araştırılmasını amaçlamaktadır. Ayrıca, “Ortak Türk Tarihinin Teorik ve Metodolojik Temelleri”, “Doğu Göktürk Kağanlığı Tarihi”, “Batı Göktürk Kağanlığı’nın Devlet Yapısı”, “Türk Dillerinin Tarihi: Yeni Metotlarla Türk Dillerinin Sözlük ve Gramer Yapısının Karşılaştırmalı İncelenmesi”, “Çağdaş Türk Dünyasındaki Entegrasyon Süreçleri: Sosyal ve Kültürel İlişkiler”, “Türkçe Terimlerin Günümüzdeki İncelenmesi ve Geleceği”, “Türk Dünyası Entegrasyonunun Ekonomik ve İnsani Yönleri”, “Ortak Türk Yazısı: Latin Alfabesinin Fonetik ve Gramer Kanıtlanması ve Eğitim ve Metodolojik Modeli” gibi pek çok konuda dünyanın farklı bölgelerinden akademisyenlerin bulunduğu projeler akademi tarafından yürütülmüştür.³⁰⁹ Bu projeler aracılığıyla Türk dünyasının bilgi birikimine önemli katkılar sağlanmaktadır.

Türk Akademisi ortak tarih bilinci, milli kimlik ve kültürel birlikteliğin oluşturulması adına eğitim alanında somut adımlar atmaktadır. Bu adımlardan en önemlisi Türk devletlerinin ortaöğretim kurumlarında okutulmak üzere ders kitaplarının

³⁰⁷ “TWESCO’dan ‘Atalar Mirası’ ve ‘Türk Barometre’ Projeleri”, *TimeTurk*, 27.11.2017, (Erişim Tarihi:29.07.2022), <https://www.timeturk.com/twesco-dan-atalar-mirasi-ve-turk-barometre-projeleri/haber-788779>

³⁰⁸ Darkhan Kydyralı, “Ten Years of the Turkic Academy: Activities, Achievements and Lessons” 53.

³⁰⁹ Darhan Kıdralı, “Uluslararası Türk Akademisi”, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yılı 2013*, Ed. M. Turgut Demirtepe ve Murat Yılmaz, (Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2015), 603-604.

hazırlanmasıdır. TDT üye ülke devlet başkanlarının aldıkları karar üzerine akademi tarafından hazırlanan ilk ders kitabı “Ortak Türk Tarihi” kitabıdır. 23 Ağustos 2012 tarihli Bişkek Zirvesi’nde üye ülkelerin devlet başkanları tarafından yazılmasına ve okutulmasına karar verilen Ortak Türk Tarihi kitabı, Şubat 2020 tarihinde Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan’ın müfredatına alınmıştır. Böylelikle, “Ortak Türk Tarihi”ni 2020 yılında Türkiye’den 30 bin, Kazakistan’dan 15 bin ve Azerbaycan’dan 10 bin öğrenci seçmeli ders olarak okumaya başlamıştır.³¹⁰ Ortak Türk tarihi derslerine duyulan ilginin her geçen gün arttığı görülmektedir. Örneğin, İstanbul şehrinde 16-18 Mayıs 2022 tarihleri arasında düzenlenen Ortak Ders Kitapları Çalıştayı’nın açılışında konuşma yapan Türkiye Millî Eğitim Bakan Yardımcısı Petek Aşkar, Türkiye’de 2018-2019 yılında 30.000, 2019-2020 yılında 38.000, 2020-2021 yılında 48.000 ve 2021-2022 yılında 49.000 öğrencinin “Ortak Türk Tarihi” dersini seçtiğini ve önümüzdeki akademik yıldan itibaren bu dersin lise seviyesinde okutulmasına karar verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Aşkar’ın ortaöğretim kurumlarında “Ortak Türk Tarihi” dersinin yanı sıra “Türk Dünyası Coğrafyası” ile “Ortak Türk Edebiyatı” isimleri derslerinde eklendiği ve 2022-2023 yılı itibariyle bu derslerin dokuz, on ve on birinci sınıflarda seçmeli ders olarak verilmesi kararının alındığını açıklaması³¹¹ bu ilginin bir yansımasıdır.

Türk dünyasında ortak derslere yönelik diğer önemli gelişme, 24 Haziran 2022 tarihinde Kazakistan’da gerçekleştirilen akademinin Beşinci Bilim Konseyi’nde gerçekleşmiştir. Akademi Başkanı Darhan Kızırali moderatörlüğünde düzenlenen toplantıda “Ortak Türk Tarihi”, “Ortak Türk Edebiyatı” ve “Ortak Türk Coğrafyası” ders kitaplarının Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan ve Kazakistan ortaokul müfredatlarına alınmasına ilişkin protokol imzalanmıştır. Protokolle ortak ders kitaplarının metin ve programları ülkelerin eğitim bakanlarınca onaylanmıştır. Ayrıca, öğrenciler arasında söz konusu derslerin yaygınlaştırılması adına etkinlikler gerçekleştirme konusunda mutabık kalınmıştır. Toplantı sonrasında Anadolu Ajansı’na açıklamalarda bulunan Kızırali,

³¹⁰ Ruslan Rehimov, Bahtiyar Abdülkerimov, “Ortak Türk Tarihi ders kitabı okutulmaya başlandı”, *Anadolu Ajansı*, 21.02.2020, (Erişim Tarihi: 21.08.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/ortak-turk-tarihi-ders-kitabi-okutulmaya-baslandi/1740358> , “Ortak Türk Tarihi’ Ders Kitabı Azerbaycan, Kazakistan ve Türkiye’de Okutulmaya Başlandı”, *TWESCO*, 21.02.2020, (Erişim Tarihi:21.08.2022), <https://twesco.org/post/184>

³¹¹ “Uluslararası Türk Akademisi Ortak Ders Kitapları Çalıştayı”, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı*, 17.05.2022, (Erişim Tarihi: 21.08.2022), <https://abdigm.meb.gov.tr/www/uluslararasi-turk-akademisi-ortak-ders-kitapları-calistayi/icerik/1768>

dünyada çeşitli entegrasyon kuruluşunun olduğunu ancak okul müfredatına ortak ders kitaplarının eklenmesinin ender rastlanan bir durum olduğunun altını çizerek, bu gelişmenin Türk dünyası entegrasyonunun önemli başarısı olarak gördüğünü ifade etmiştir.³¹² Bu sayede, Türk dünyasında ortak tarih, edebiyat ve coğrafya bilincinin oluşmasına ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir adım atılmıştır.

Akademi'nin en önemli faaliyet alanlarından biri arkeolojik kazı çalışmalarıdır. Türk dünyası tarihine ışık tutacak çalışmalar kapsamında Moğol Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü ve Türk Akademisi heyetleri tarafından Ağustos 2022'de Moğolistan'ın Nomgon ovasında Kutluk İltiş Kağan'ın külliyesi ve 12 satırlık yazıtı keşfedilmiştir. Aynı zamanda keşif sırasında 5'i dağ keçisi sembolü olmak üzere 51 balbal taşı ve ibadet yeri olduğu düşünülen kalıntılara da ulaşılmıştır. Keşfe yönelik açıklamalarda bulunan Kıdırali, külliyenin "*Türk adının ilk kez geçtiği Göktürk döneminin en eski yazılı anıtı*"³¹³ olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kıdırali, keşfin ardından sosyal medyadan yaptığı paylaşımda, her iki tarafında da metinlerin yer aldığı yazıtın ön kısmında bulunan 19 satırın 12 satırını okunabildiğini açıklamıştır.³¹⁴ Türk tarihi gün yüzüne çıkaran bu ve benzeri çalışmalar Türk dünyası açısından önemli kazanımlardır.

Türk Akademisi tarafından Türk dünyasına çalışmalarıyla katkılar sunan ve bu alandaki iş birliğini artıran bilim insanlarına ödül verilmektedir. Bu kapsamda, Nobel Ödülü takdim edilen Aziz Sancar ile dünyaca tanınan Kemal Karpat ve Edward Allwoth, Türkoloji alanına değerli katkılar sunan şair Oljas Omaroğlu Süleymenov, Özbek tarihçiler Adil Kurmanjanoğlu Ahmetov ve Adil Kurmanjanoğlu ile Rus Türkolog Rus Türkolog Dmitriy Mihayloviç Nasilov gibi önemli isimlere Akademi tarafından ödül

³¹² Meiramgul Kussainova, "Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan ortak ders kitaplarını onayladı", *Anadolu Ajansı*, 24.06.2022, (Erişim Tarihi:24.08.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/turkiye-azerbaycan-kazakistan-ve-kirgizistan-ortak-ders-kitaplarini-onayladi/2621838>

³¹³ Meiramgul Kussainova, "Moğolistan'da Bilge Kağan ve Kül Tigin'in babası İltiş Kağan'ın külliyesi bulundu", *Anadolu Ajansı*, 24.08.2022, (Erişim Tarihi:30.08.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/mogolistan-da-bilge-kagan-ve-kul-tigin-in-babasi-ilteris-kagan-in-kulliyesi-bulundu/2668320>

³¹⁴ Meiramgul Kussainova, "Uluslararası Türk Akademisi, İltiş Kutluğ Kağan Yazıtı'nın ön okumasını açıkladı", *Anadolu Ajansı*, 26.08.2022, (Erişim Tarihi:30.08.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/uluslararasi-turk-akademisi-ilteris-kutlug-kagan-yazitinin-on-okumasini-acikladi/2669893>

verildiği görülmektedir.³¹⁵ Bu ve benzeri çalışmalar aracılığıyla Türk dünyasında birleştirici bir kuruma dönüşen Akademi, yayımladığı dergilerle bu çalışmalarını desteklemektedir. Türkoloji alanındaki güncel çalışmalar hakkında bilgi vermek amacıyla 2013 yılında ilk sayısı çıkan *Altay ve Türkiyat Dergisi*, uluslararası bilimsel dergi olarak 2014 yılında ilk sayısı çıkan *Global Türk Dergisi* ve haftalık haber bülteni olarak 2015 yılında ilk sayısı çıkan *Turkic Weekly Dergisi*³¹⁶ bu anlamda gösterilebilecek örneklerdendir.

Son olarak Akademi nezdinde faaliyet gösteren “Türk Kütüphanesi” ve “Türk Müzesi”ne ayrı bir parantez açmak gerekir. 32 binin üzerinde eseri içeren Türk Kütüphanesi’nde eski metinler ve nadir kitaplar dâhil olmak üzere el yazması eserler de yer almaktadır.³¹⁷ Türk dünyasının maddi ve manevi eserlerinin sergilendiği Türk Müzesi’nde ise Türk halklarının yaşam tarzları, örf, adet ve geleneklerini yansıtan eşyalar ve diğer bulgular ziyaretçilere sunulmaktadır.³¹⁸

2.6. Türk Ticaret ve Sanayi Odası

Türk dünyası arasındaki ticaret ve yatırım ilişkilerinin kurumsallaşmasına yönelik tesis edilen en güncel kurum Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TTSO)’dır. TDT çatısı altında kurulan TTSO, Türk dili konuşan ülkelerin iş çevreleri arasındaki iş birliğini ve kalkınmayı destekleyerek daha ileri bir düzeye taşımayı amaçlamaktadır.³¹⁹ TTSO’nun kurucu tüzüğü, 17 Mayıs 2019 tarihinde düzenlenen Astana Ekonomik Forumu çerçevesinde TDT üye ülkelerinin Ticaret ve Sanayi Odaları Başkanları, TDT Genel Sekreteri Bağdad Amreyev ve Kazakistan Başbakanı Askar Mamin’in katıldıkları törende imzalanmıştır. Buna göre, TTSO’nun Daimi Sekreteryası’nın İstanbul’daki Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) bünyesinde tesis edileceği kararlaştırılmıştır. Törenin açılışında konuşma yapan Başbakan Mamin, TTSO’nun kurulmasını TDT üye ülkelerinin iş çevreleri arasındaki iş birliğinde önemli adım

³¹⁵ Mustafa Bıyıklı, “Ortak Kuruluşlar İlişkiler ve İşbirlikleri”, *25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Keneşi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Etkinlikler ve İşbirlikleri*, Ed. Yunus Emre Gürbüz, (Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2018), 80.

³¹⁶ Mustafa Bıyıklı, “Türk Dünyası Ortak Kuruluşu Olarak Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı (TWESCO), Rolü ve İş Birlikleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: AfroAvrasya Özel Sayısı, (2016): 412.

³¹⁷ “Kütüphane”, *TWESCO*.

³¹⁸ “Müze”, *TWESCO*.

³¹⁹ “Türk Ticaret ve Sanayi Odası”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 07.11.2021, (Erişim Tarihi: 14.10.2022), https://www.turkkon.org/tr/isbirligi-alanlari/ekonomik-isbirligi_2/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi_40

olduğunu, teşkilatın ekonomik girişimlerine Kazakistan'ın tam destek verdiğini ve TTSO'nun Türk dünyasına faydalı projelerin yanı sıra program ve etkinlikler oluşturacak potansiyelde olduğunu dile getirmiştir. Benzer bir şekilde TTSO'nun kurulmasını Türk devletleri arasındaki iş birliği açısından tarihi bir adım olarak değerlendiren Amreyev ise, 2019 yılının ekonomi yılı olacağını ve bu kapsamda TTSO'nun önemli bir adımlardan biri olduğunu³²⁰ sözlerine eklemiştir. Böylelikle, TTSO'nun kurumsal süreci başlatılmıştır.

Türk dünyasının en genç kurumu özelliğini taşıyan TTSO'na yönelik kapsamlı ve güncel bilgilere TDT Genel Sekreteri Bağdad Amreyev tarafından ele alınan “Joint Turkic chambers to promote trade, industry: Op-ed” isimli makaleden ulaşmak mümkündür. 27 Ağustos 2019 tarihinde Hürriyet Daily News'ta yayımlanan makalesinde Amreyev, TTSO'nun kurulmasını üye ülkelerin sınırları içinde ve dışında gerek ekonomik gerekse insani etkileşim adına güçlü ve geniş bir taban oluşturma yönündeki kararlı iradelerinin bir ürünü olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Amreyev, TTSO'nun Türk dili konuşan ülkeler arasında ticaret, sanayi, yatırım, teknoloji, hizmetlerin yanı sıra kalite ve rekabet edebilirliğini, küçük ve orta ölçekli işletmeler, girişimcilik, tarım, bölge içi turizm ve el sanatları, gümrük, ulaşım, bilişim, yenilik ve üye ülkeler tarafından uygun görülen diğer karşılıklı ilgi alanlarının geliştirilmesini teşvik edeceğini vurgulamıştır.³²¹ Bu çerçevede, 2019 yılından itibaren TTSO üye ülkeleri arasında çeşitli toplantılar düzenlendiği görülmektedir. Ticari ve ekonomik ağırlıklı olarak düzenlenen bu toplantılar, Türk dünyası arasındaki ekonomik ve ticari iş birliğinin belkemiğini teşkil etmektedir.

TTSO'nun 31 Temmuz 2019 tarihli Birinci Genel Kurul Toplantısı, TOBB ev sahipliğinde ve TDT iş birliğinde İstanbul'da düzenlenmiştir. Toplantıya Türkiye Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan, TOBB Başkanı Rifat Hisarcıkloğlu, TDT Genel Sekreteri Amreyev'in yanı sıra Azerbaycan İşverenler Konfederasyonu (ASK) Başkanı

³²⁰ “Türk Dili Konuşan Ülkeler, Astana Ekonomik Forumu çerçevesinde Türk Konseyi Sekreteryası tarafından Nur-Sultan'da düzenlenen imza töreninde, Ortak Ticaret ve Sanayi Odasını kurmuşlardır”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 17.05.2019, (Erişim Tarihi:15.10.2022), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-dili-konusan-ulkeler-astana-ekonomik-forumu-cercevesinde-turk-konseyi-sekretaryasi-tarafindan-nur-sultanda-duzenlenen-imza-torende-ortak-ticaret-ve-sanayi-odasini-kurmuslardir_1824

³²¹ Bağdad Amreyev, “Joint Turkic chambers to promote trade, industry: Op-ed”, *Hurriyet Daily News*, 27.08.2019, (Erişim Tarihi:21.10.2022), <https://www.hurriyetdailynews.com/joint-turkic-chambers-to-promote-trade-industry-op-ed-146081>

Mammad Musayev, Kırgızistan Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Marat Sharshekeev ve Kazakistan Ulusal Girişimciler Odası (Atameken) Başkanı Ablay Myrzahetov iştirak etmişlerdir.³²² Ayrıca toplantıda iş dünyasından çok sayıda yerli ve yabancı davetliler de yer almışlardır. Toplantıda Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın önergesiyle TTSO'nun ilk başkanı Rifat Hisarcıkloğlu seçilmiştir.³²³

TTSO'nun 5 Ekim 2019 tarihli Birinci İş Forumu, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te TDT Genel Sekreteri Amreyev, TTSO ve TOBB Başkanı Rifat Hisarcıkloğlu, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Macaristan ticaret odaları yetkilileri ile Türkmenistan'ın Özbekistan Cumhuriyeti Büyükelçisi Yazguly Mamedov katılımıyla düzenlenmiştir. TDT üye ülkeleri arasında ticaret ve ekonomik iş birliğinin derinleştirilmesi, bölgesel iş birliğinin ticaret, sanayi ve girişimcilik aracılığıyla güçlendirilmesi ve Ortak Yatırım Fonu gibi yeni araçların oluşturulması adına olanakların geliştirilmesi gibi konular toplantının gündemini teşkil etmiştir. Ayrıca, toplantının en önemli gelişmelerinden biri Özbekistan ve Macaristan'ın TTSO'na katılma niyetlerini açıklamış olmalarıdır. Söz konusu iki ülkenin TTSO'na üye olmasıyla birlikte TDT üye ülkeleri arasında ticaret hacminin genişletilmesinde yeni yollar açılacağını belirten taraflar, üyelik protokolünü imzalamayı kararlaştırmışlardır.³²⁴

TTSO'nun 14 Ekim 2019 tarihli İkinci İş Forumu, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Türk dili konuşan ülkeler ve Macaristan'dan 500'ün üzerinde iş insanının katılımıyla düzenlenmiştir. Forumun açılışında Azerbaycan Ekonomi Bakan Yardımcısı Rufat Mammadov, Macaristan Dışişleri ve Ticaret Bakanı Peter Szijarto ve Kazakistan Başbakan Yardımcısı Berdibek Saparbayev'in yanı sıra TDT Genel Sekreteri Bağdad Amreyev, Özbekistan Yatırım ve Dış Ticaret Bakanı Sardor Umurzakov ile TTSO Başkanı Rifat Hisarcıkloğlu katılımcılara hitap ederek üye ülkeler arasındaki ticari

³²² “Türk Ticaret ve Sanayi Odası'nın ilk Başkanı Rifat Hisarcıkloğlu oldu”, *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği*, 31.07.2019, (Erişim Tarihi:24.10.2022),

<https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=24778&lst=MansetListesi>

³²³ Elif Ferhan Yeşilyurt, “Türk Ticaret ve Sanayi Odası'nın ilk başkanı Rifat Hisarcıkloğlu oldu”, *Anadolu Ajansı*, 31.07.2019, (Erişim Tarihi:29.10.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-ticaret-ve-sanayi-odasinin-ilk-baskani-rifat-hisarcikloglu-oldu/1545947>

³²⁴ “Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TCCI) Toplantısı ve Türk İş ve Yatırım Forumu Taşkent'te düzenlendi”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 07.10.2019, (Erişim Tarihi:31.10.2022), https://www.turkkon.org.tr/haberler/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi-tcci-toplantisi-ve-turk-is-ve-yatirim-forumu-taskentte-duzenlendi_1898

ilişkilerin rakamsal boyutları ve iş birliği hakkında bilgi vermişlerdir. Ayrıca, iş forumu çerçevesinde üye devletlerin ilgili hükümet, ticaret ve finans kurumları arasında ikili ve çok taraflı Mutabakat Muhtıraları imzalanmıştır. Toplantının diğer bir önemli yönü ise Özbekistan ve Macaristan TTSO'na katılmış olmalarıdır.³²⁵

TTSO'nun 2 Kasım 2020 tarihli toplantısı, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de "Azerbaycan'da Yeni Bir Sosyal ve Ekonomik Kalkınma Dönemi" gündemiyle gerçekleştirilmiştir. Olağanüstü olarak düzenlenen toplantıda Azerbaycan Ekonomi Bakanı Mikayil Jabbarov, Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Ramiz Hasanov, TDT Genel Sekreteri Bağdad Amreyev, TTSO Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu'nun yanı sıra Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ticaret odaları yetkilileri yer almışlardır. Toplantının ardından kabul edilen bildiri, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü çerçevesinde Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi gerektiğinin altı çizilmiş ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ın sivil yerleşim noktalarına gerçekleştirdiği saldırılar şiddetle kınanarak dünya kamuoyuna Ermenistan'ın saldırıları sonlandırması ve Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarından geri çekilmesini talep etmeleri yönünde çağrıda bulunulmuştur. Bununla birlikte, TTSO üyelerinin Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan bölgelerdeki altyapı ve kalkınma projelerine destek vermeye hazır olduklarını belirtilmiştir.³²⁶ Toplantının somut bir neticesi olarak, Ermenistan'ın saldırılarından etkilenen Azerbaycan'ın Bedre şehrindeki sivillere yönelik insani yardım tırı gönderilmiştir.³²⁷ Böylelikle, Türk dünyasının iş çevreleri Azerbaycan'a yönelik desteklerini açık bir şekilde göstermişlerdir.

TTSO'nun 24 Kasım 2020 tarihli ikinci genel kurul toplantısı, video konferans yoluyla gerçekleştirilmiştir. Toplantıya TDT Genel Sekreteri Bağdad Amreyev, TTSO ve TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, ASK Başkanı Mammad Musayev, Kazakistan Uluslararası Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Ayan Yerenov'un yanı sıra Kırgızistan, Özbekistan ve Macaristan'ın Ticaret ve Sanayi Odası Başkanları

³²⁵ "Türk Konseyi 7. Zirvesi çerçevesinde Bakü'de İş Forumu düzenlendi", *Türk Devletleri Teşkilatı* 14.10.2019, (Erişim Tarihi:02.11.2022), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-7-zirvesi-cercevesinde-bakude-is-forumu-duzenlendi_1906

³²⁶ Ruslan Rehimov, "Türk dünyası iş camiasından Azerbaycan'a destek bildirisi", *Anadolu Ajansı*, 02.11.2020, (Erişim Tarihi:05.11.2022), <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-dunyasi-is-camiasindan-azerbaycana-destek-bildirisi/2027983>

³²⁷ "Türk Ticaret ve Sanayi Odası Toplantısı Bakü'de düzenlendi", *Türk Devletleri Teşkilatı*, 03.11.2020, (Erişim Tarihi:09.11.2022), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi-toplantisi-bakude-duzenlendi_2101

katılmışlardır. Üye ülkeler arasında ticaret, yatırım ve girişimciliğin karşılıklı olarak teşvik edilmesi amacıyla “Türk Ticaret Evleri” ve kadınlara ile genç girişimcileri desteklemek amacıyla “Kadın ve Genç Girişimci Komiteleri” olmak üzere iki yeni mekanizmanın kurulması, sanayi bölgeleri oluşturmak için ortak eylemlere odaklanması, Orta Asya’ya gerçekleştirilen taşımalarda “Orta Koridor” daha aktif bir şekilde kullanılması ile Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan arasındaki ulaştırma hatlarının münasip ve rekabetçi fiyatlar çerçevesinde genişletilmesi ve daha yakın iş birliği toplantıda ele alınan temel konulardandır. Ayrıca toplantıda yer alan katılımcılar tarafından “Ticaret Borsaları Türkiye Modeli”, “KOBİ'ler ve E-Ticaret için Dijital Dönüşüm”, “Kadın ve Genç Girişimciler Komitelerinin Kurulması” ve “Türk Ticaret Evleri” başlıkları altında çeşitli sunumlar yapılmıştır.³²⁸

TTSO’nun 10 Kasım 2021 tarihli üçüncü genel kurulu İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. TTSO ve TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu ile TDT Genel Sekreteri Amreyev’in ev sahipliğinde düzenlenen toplantıya, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan Ticaret Odası yetkilileri ile Macaristan İhracatı Geliştirme Ajansı Başkanı Kristof Szabo katılım sağlamışlardır. Üye ülkeler arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesine yönelik olumlu mesajların verildiği toplantıda, TTSO’na yeni bir hukuki statü verilmesiyle birlikte odanın tam teşekküllü bir uluslararası mekanizma şeklinde çalışmaya başlamasına olanak sağlayacağını altı çizilmiştir. Ayrıca taraflar, “Türk Ticaret Evleri” girişimini memnuniyetler karşıladıklarını beyan ederek fizibilite çalışması taslağı ile projenin diğer faaliyetlerine yönelik eylem planının hazırlanması adına çalışma grubunun kurulmasını teklif etmişlerdir. Toplantı sonrasında ise üye ülkelerden iş insanları arasında ikili görüşmeler yapılmıştır.³²⁹

4 Temmuz 2022 tarihinde TTSO, TDT ve Özbekistan Tarım Bakanlığı iş birliği çerçevesinde Birinci Türk Tarım Forumu düzenlenmiştir. Özbekistan’ın başkenti Taşkent’te düzenlenen foruma TDT Genel Sekreteri Bağdad Amreyev, Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Macaristan Tarım Bakanları ile üye ve gözlemci ülkelere 300’ün üzerinde ilgili bakanlık yetkilisi, bölgesel ve uluslararası

³²⁸ “Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TCCİ) 2. Genel Kurulu video konferans formatında toplandı” *Türk Devletleri Teşkilatı*, 25.11.2020, (Erişim Tarihi:09.10.2022), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi-tcci-2-genel-kurulu-video-konferans-formatinda-toplandi_2121

³²⁹ “Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TCCİ) 3. Genel Kurulu İstanbul’da düzenlendi”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 11.11.2021, (Erişim Tarihi:10.11.2022), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi-tcci-3-genel-kurulu-istanbulda-duzenlendi_2391

kuruluşlar ve tarım sektöründe öncü şirketlerin temsilcileri katılım sağlamışlardır. Forumun amacı Türk coğrafyasında tarımsal iş birliğinin temel konularına yönelik tek bir tartışma platformu tesis etmek ve TDT üye ve gözlemci ülkeleri arasında tarımsal ticareti geliştirmek adına iş çevrelerinin etkileşiminin teşvik edilmesi olarak belirlenmiştir.³³⁰ Rusya-Ukrayna arasında yaşanan savaş nedeniyle küresel sistemin özellikle tarım alanında karşı karşıya kaldığı tarihin kritik bir döneminde ilgili forumun düzenlenmesi Türk devletleri arasındaki birlik, dayanışma ve güçlü iş birliğini yansıtan önemli bir gelişme niteliğindedir.

Görüldüğü üzere, genç bir kurum olmasına rağmen TTSO'nun Türk dünyasının iş çevreleri arasında önemli bir platforma dönüştüğünü ve Türk devletleri arasındaki entegrasyonun ekonomik yönünü daha fazla güçlendirdiğini ifade etmek mümkündür. TTSO'nun üye ülkeler arasında ticaret ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesinde kilit rol üstlenmesi, Ermenistan işgaline karşı Azerbaycan'a destek sağlanması ve iş birliğini genişletme potansiyeline sahip yeni mekanizmaların oluşturulması gibi önemli başarılar bu durumun bariz örneklerindedir.

³³⁰ “Birinci Türk Tarım Forumu Taşkent’te düzenlendi”, *Türk Devletleri Teşkilatı*, 05.07.2022, (Erişim Tarihi: 10.11.2022), https://www.turkkon.org/tr/haberler/birinci-turk-tarim-forumu-taskentte-duzenlendi_2580

SONUÇ

Soğuk Savaş dönemi, Türk dünyası ülkeleri arasında herhangi şekilde iş birliği ve ilişkilerin tesis edilmesine olanak tanımamıştır. Zira bu ülkelerin “egemen statü”ye sahip oldukları iddia edilse de gerçekte Sovyet yönetiminin birer sömürge biriminden başka bir şey değildi. Bu yüzden zaman zaman yüzeysel olarak kendini gösteren kültürel etkinlikler dışında Türkiye’nin söz konusu ülkelerle herhangi bir şekilde ilişkisi söz konusu olamamıştır. Bu çerçevede Sovyetler Birliği’nin dağılması, Türkiye’nin Orta Asya Türk devletleriyle yakın ilişkiler kurması açısından bir milat sayılabilir. 20. yüzyılın sonlarında SSCB’nin tarih sahnesinden silinmesiyle değişen bu süreç gerek uluslararası sistem gerekse Türk dünyası açısından büyük önem arz etmekteydi. Uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi literatüründe Türkiye’nin bu sürece “hazırlıksız” yakalanmış olduğuna dair yaygın söyleme rağmen Ankara yönetiminin bağımsızlığını ilan eden Orta Asya Türk devletleri ile ilişkiler açısından yoğun bir çaba harcadığını, dış politikada bu coğrafyaya yönelik siyasetine öncelik verdiğini ifade etmek gerekir. Türkiye’nin Orta Asya Türk devletlerini tanıyan ilk ülke olması bu önceliğin bir göstergesidir. Bu yaklaşım manevi bir destek olmanın yanı sıra siyasi-diplomatik, sosyokültürel, ekonomik ve çok taraflı iş birliğinin zeminini oluşturmuştur. Türkiye’nin Türk dünyası yaklaşımında dikkate alınması gereken unsurlardan biri de Orta Asya Türk devletlerinin iş birliğine yönelik yaklaşımlarıdır. Bu devletlerin Türkiye’ye karşı duydukları güven ve iş birliğine atfettikleri önem ikili ilişkilerin gelişiminde belirleyici rol üstlenirken, “Adriyatik’ten Çin’e Türk Birliği” ve “21 Yüzyıl Türklerin Yüzyılı” şeklinde karakterize edilen yeni bir dönem başlamıştır.

Türkiye-Orta Asya Türk devletleri arasındaki gelişmelere eş zamanlı olarak; karşılıklı ziyaretlerin artması, üst düzey diplomatik temasların gerçekleşmesi, ilişkileri ileri boyuta taşıyan nitelikteki anlaşmaların imzalanması, sosyokültürel ve ekonomik alanlardaki projelere işlevsellik kazandırılması ilk aşamadaki iş birliğinin dinamizmini ve yoğunluğunu göstermektedir. Ancak, ilk başta ilişkilerin büyük heyecanı ile ekonomik alandaki kötü durumu ve iç sorunlarına rağmen Türkiye’nin Orta Asya’ya yönelik realizmin sınırlarını zorlayan politikalar izlemesi, bölge dinamiklerinin göz ardı edilmesi, bunun yanı sıra Rusya’nın “Yakın Çevre” doktrini ekseninde bölgeye olan ilgisinin artması ilişkilerin itidalli ve daha realist bir düzlemde geliştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur.

2002’de AK Parti’nin iktidara gelmesi Türkiye’de yeni bir dönemin başlangıcı sayılabilir. Bu dönemin olumlu etkileri Türkiye-Orta Asya Türk devletleri ilişkileri bakımından da hissedilir olmuştur. Özellikle son yıllarda niceliksel ve niteliksel olarak yoğunlaşan ikili ilişkiler, yeni jeopolitik gerçeklere uygun bir şekilde ilerleyerek stratejik bir derinlik kazanmıştır. İlişkilerin en yoğun şekilde ilerlediği Kazakistan ile 2009 yılında “Stratejik Ortaklık Anlaşması”nın imzalanması, 2012 yılında “Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi”nin kurulması ve aynı yıl “Yeni Sinerji-Ortak Ekonomi Programı”nın kabul edilmesi, 2015 yılında yaşanan “Uçak Krizi”nde Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev’in etkin arabuluculuk rolü, 2016 yılındaki FETÖ Darbe Girişimi gibi kritik bir dönemde Kazakistan’ın dayanışma sergilemesi ve 2022 yılında yaşanan olaylarda Türkiye’nin Kazakistan’a siyasi desteği, yeni Cumhurbaşkanı K. Tokayev’in olayların ardından ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye’ye gerçekleştirmesi ve ilişkilerin “Stratejik Ortaklık” düzeyinden “Geliştirilmiş Stratejik Ortaklık” düzeyine yükseltilmesi ikili ilişkilerin geliştirilmesi bakımından önemli gelişmelerdir.

Yoğun iş birliği ve dostluk çerçevesinde kurulan Türkiye-Özbekistan ilişkileri, tarihin belirli dönemlerinde yüksek tansiyonlu diplomatik krizlerin yaşandığı zorlu süreçlerden geçmiştir. Soğuk ve mesafeli çizgide ilerleyen bu süreç, 2016 yılında Ş. Mirziyoyev’in cumhurbaşkanı görevine gelmesi, Türkiye’nin stratejik ilişkileri geliştirme istekliliği ve iki ülke liderlerinin bu konudaki güçlü iradeleri doğrultusunda önemli ölçüde aşılmış durumdadır. Özellikle son dönemlerde, iki ülke arasındaki iletişim kanallarının açılması, üst düzey ziyaretlerin artması, güçlü iş birliğinin tesis edilmesi ve Özbekistan’ın örgütsel alandaki etkin rolü ikili ilişkilerin artan bir seyirle geliştiğini göstermektedir. Buna ilaveten, Kasım 2022’de Cumhurbaşkanı Mirziyoyev tarafından Cumhurbaşkanı Erdoğan’a ülkenin en önemli nişanlarından “Yüksek Düzeyli İmam Buhari Nişanı” takdim etmesi derinleşen ilişkilerin ve iş birliğinin somut tezahürü niteliğindedir.

Orta Asya jeopolitiğinin iki önemli aktörü Kırgızistan ve Türkmenistan’a bakıldığında, diğer iki ülkeye nazaran ikili ilişkilerin daha düşük miktarda olduğu görülmektedir. Ancak son dönemlerdeki gelişmeler doğrultusunda ilişkilerin daha istikrarlı bir şekilde geliştiğini ve iş birliğinde yeni bir merhaleye geçildiğini ifade etmek gerekir. Başka bir ifadeyle, Türkiye’nin Orta Asya Türk devletlerinin her biriyle siyasi-diplomatik ilişkileri her geçen gün gelişmekte olup, kurulan yoğun siyasi ilişkiler

sosyokültürel ve iktisadi alandaki iş birliğini daha da derinleştirmektedir. Belirli bir sürecin birikimi olan bu gelişmeler, Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik aktif dış politika anlayışı ile uluslararası ve bölgesel alanda artan rolü ile bağlantılı bir durumdur.

Türkiye'nin 2019 yılında ilan ettiği “Yeniden Asya Açılımı” ile yönünü Asya coğrafyası ve özelde Orta Asya'ya çevirmesiyle başlayan aktif dış politikası farklı dönüm noktalarıyla devam etmektedir. Bu dönüm noktalarından ilki, Aralık 2019'da başlayarak dünyanın bütününe yayılan Covid-19 salgınıdır. Uluslararası ilişkilerde dayanışmanın azaldığı, ticaretin sekteye uğradığı ve ulus üstü yapıların yetersiz kaldığı salgın sürecinde diğer devletler iç politikalarına odaklanırken, Türkiye'nin Orta Asya Türk devletlerine destek vermiş olması önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. İkinci dönüm noktası, 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan ordusunun Azerbaycan'ın sivil yerleşim birimleri ve cephe mevzilerine saldırısıyla başlayan ve Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanan “İkinci Karabağ Savaşı”dır. Türkiye'nin 44 günlük savaş sırasında (ayrıca savaş öncesi ve sonrasında) siyasi, kamu diplomasisi ve askerî açıdan Azerbaycan'a destek vermesi savaşın sonuçları bakımından belirleyici olmuştur. “Tek millet, iki devlet” şiarıyla kazanılan Karabağ zaferi, Ankara-Bakü hattındaki ilişkilerin güçlenmesinin ötesinde Türk dünyası açısından da önemli bir kazanımdır. Zira otuz yılı yakın bir süredir “dondurulmuş” sorun olarak nitelendirilen Karabağ meselesinin Türkler lehine çözülmesi, “itidalli” açıklamalarıyla dikkat çeken Orta Asya Türk devletlerine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Üçüncü dönüm noktası olarak, 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya düzenlediği askeri operasyonla başlayan ve halen devam eden Rusya-Ukrayna Savaşı gösterilebilir. Rusya'nın eski SSCB cumhuriyetlerinden birine savaş açarak toprak bütünlüğünü ihlal etmesi, Orta Asya Türk devletleri açısından endişe uyandırıcı bir gelişme olmuştur. Gelişmeler karşısında adı geçen devletlerin Ukrayna işgalini desteklememeleri buna karşılık Ukrayna'ya insani yardım göndermeleri, dahası Donestk ve Luhansk'ı tanımamaları Moskova yönetimine karşı duyulan güvenin sarsıldığını gösterir niteliktedir. Rusya'nın etkisinden uzaklaşmak adına bölge ülkelerinin dış politikalarını çeşitlendirecekleri kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda ön plana çıkan ülkelerden biri Türkiye'dir. Küresel baskının yoğunlaştığı süreçte Rusya'nın elinin zayıflaması ve Türkiye'ye duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte Ankara-Moskova hattında yakınlaşan ilişkilerin, Türkiye'nin Orta Asya politikası açısından yeni bir fırsat alanı oluşturduğunu ifade etmek gerekir. Öte yandan Türkiye'nin soruna çözümleyici konumdan yaklaşarak tüm dünyayı yakından

ilgilendiren tahıl koridoru, arabuluculuk siyaseti ve diplomasi trafiği gibi konulardaki başarısı tıpkı Kafkasya’da olduğu gibi Avrasya coğrafyasında da etkinliğini hissedilir hale dönüştürmüştür.

Bu şekilde seyreden konjonktürel gelişmeler, Türkiye’nin Orta Asya Türk Devletleri ile ilişkilerini ve Orta Asya politikasını güçlendirmek için uygun bir zemin oluşturmuştur. Bu ve benzeri gelişmelerin yaşandığı siyasi-diplomatik, sosyokültürel ve iktisadi iş birliğinin etkisi çok taraflı iş birliğine de yansımaktadır.

Çok taraflı iş birliği çerçevesinde Covid-19 sürecinde müşterek hareket edilmesi, Azerbaycan’ın Karabağ Zaferi ve zaferin akabinde Türkiye-Azerbaycan tarafından imzalanan Şuşa Beynamesi, Türk dünyası arasında karayolu irtibatını sağlayacak Zengezur Koridoru’nun açılma projesi, 12 Kasım 2021 tarihli zirvede “Türk Konseyi” isminin “Türk Devletleri Teşkilatı” olarak değiştirilmesi, söz konusu zirvede Türkmenistan’ın ilk kez devlet başkanı düzeyinde gözlemci üye statüsüyle yer alması, üye ülkeler adına örgüt tarafından İlham Aliyev’e “Türk Dünyası Âli Nişanı”nı takdim etmesi ve Türk dünyasındaki güçlü iş birliği şekillendirecek “Türk Dünyası 2040 Vizyonu” belgesinin kabul edilmesinin yanı sıra TÜRKPA isminin “Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi” olarak değiştirilmesi, Özbekistan’ın bu kuruma üye olma kararını alması, Uluslararası Türk Akademisi’nin tam teşekküllü bir kuruma dönüşmesi, “Ortak Türk Tarihi”, “Ortak Türk Edebiyatı” ve “Ortak Türk Coğrafyası” ders kitaplarının Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan ve Kazakistan ortaokul müfredatlarına alınmasına ilişkin protokolün imzalanması, ticaret ve yatırım ilişkilerinin kurumsallaşması amacıyla Türk Ticaret ve Sanayi Odası’nın kurulması ve Ortak Alfabe Komisyonu’nun tesisi son derece önemi haiz ve stratejik kazançlardır.

Türk dünyasının bütünleşmesi açısından en güncel gelişme ise, 11 Kasım 2022 tarihli Türk Devletleri Teşkilatı 9. Zirve Toplantısı’dır. Özbekistan’ın Semerkant şehrinde düzenlenen toplantıda, KKTC’nin teşkilata gözlemci üye olarak kabul edilmesi, Türk Yatırım Fonu’nun kurulması, üye ve gözlemci üyelerin ilişkilerin derinleşmesine yönelik güçlü iradeleri, iş birliğinin gelişmesine katkı sağlayacak anlaşmalar ile 103 maddelik Semerkant Bildirisi’nin imzalanması ilişkilerin istikametinde dönüm noktası niteliğindedir. Türk Devletleri Teşkilatı, toplamda 170 milyonluk nüfusa sahip üyesi ve 1 trilyon doların üzerinde mal ve hizmet üreten

ekonomik kapasitesiyle uluslararası siyaseti etkileyebilecek bir güce dönüşmektedir. Kuşkusuz yaşanan bu dönüşüm, 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye öncülüğünde temelleri atılan ve ihtiyatlı adımlarla ilerleyen iş birliğini ileri düzeye taşımaktadır.

Netice itibariyle dünyanın çok kutuplu sisteme doğru dönüşüm geçirdiği bir süreçte, Türkiye-Orta Asya Türk devletleri arasında ikili ve çok taraflı iş birliğinde elde edilen cesaret verici kazanımlar Türk realitesini yeniden canlandırırken siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan önemi haiz sonuçlar üretmektedir. Üstelik bu gelişmelerin güç yoğunlaşmasının yaşandığı Avrasya'nın tam merkezinde gerçekleşmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Bu durum, özellikle Türkiye'nin Orta Asya politikası ve bütünleşmiş Türk dünyası açısından stratejik bir fırsattır. Bu fırsatların değerlendirilmesi Türkiye'nin bölgesel gücünü artıracığı gibi, çok kutuplu sistemde Türk dünyası merkezli yeni bir kutbun oluşmasını beraberinde getireceği kuvvetle muhtemeldir. Böylelikle, Türkiye ve Avrasya coğrafyasının kalbinde yer alan Türk coğrafyası "yükselen yeni bir jeopolitik güç merkezi" haline dönüşecektir.

KAYNAKÇA

Abdülkerimov, Bahtiyar, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ziyareti Özbekistan basınında geniş yer buldu”, *Anadolu Ajansı*, 19.11.2016, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdoganin-ziyareti-ozbekistan-basininda-genis-yer-buldu/688848> , (Erişim Tarihi:11.05.2021).

Abdülkerimov, Bahtiyar, “TİKA’dan Özbekistan’a Kovid-19’la mücadele için tıbbi malzeme desteği”, *Anadolu Ajansı*, 12.06.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tikadan-ozbekistana-kovid-19la-mucadele-icin-tibbi-malzeme-destegi/1874684>, (Erişim Tarihi:18.10.2021).

Abdülkerimov, Bahtiyar, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ziyareti Özbek basınında geniş yer buldu”, *Anadolu Ajansı*, 31.03.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdoganin-ziyareti-ozbek-basininda-genis-yer-buldu/2551163>, (Erişim Tarihi: 04.04.2022).

Abdülkerimov, Bahtiyar, “Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev: Türkiye ile ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine yükseltme konusunda anlaştık”, *Anadolu Ajansı*, 29.03.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistan-cumhurbaskani-mirziyoyev-turkiye-ile-iliskileri-stratejik-ortaklik-duzeyine-yukseltme-konusunda-anlastik/2549597>, (Erişim Tarihi: 06.04.2022).

Abdülkerimov, Bahtiyar, “Özbekistan TÜRKPA’ya üye olma kararı aldı”, *Anadolu Ajansı*, 22.06.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistan-turkpa-ya-uye-olma-karari-aldi/2281526>, (Erişim Tarihi:08.02.2022).

Abdülkerimov, Bahtiyar, “Özbekistan’da Türk sermayeli 1271 şirket faaliyet gösteriyor”, *Anadolu Ajansı*, 14.01.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ozbekistanda-turk-sermayeli-1271-sirket-faaliyet-gosteriyor-/1702489#>, (Erişim Tarihi:25.09.2021).

Abdülkerimov, Bahtiyar, “Türkiye ile Özbekistan arasındaki stratejik ortaklık ilişkileri derinleşiyor”, *Anadolu Ajansı*, 19.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-ile-ozbekistan-arasindaki-stratejik-ortaklik-iliskileri-derinlesiyor/1738072>, (Erişim Tarihi:13.05.2021).

Abdülkerimov, Bahtiyar, “Türkiye-Özbekistan-Azerbaycan Üçlü Dışişleri, Ticaret ve Ulaştırma Bakanları Toplantısı sona erdi”, *Anadolu Ajansı*, 02.08.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ozbekistan-azerbaycan-uclu-disisleri-ticaret-ve-ulasirma-bakanlari-toplantisi-sona-erdi/2651374>, (Erişim Tarihi:05.04.2022).

Açık, Deniz, Özdemir, İsmail, “Azerbaycan’ın Şuşa kenti ‘2023 Türk Dünyası Kültür Başkenti’ ilan edildi”, *Anadolu Ajansı*, 31.03.2022,

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/azerbaycanin-susa-kenti-2023-turk-dunyasi-kultur-baskenti-ilan-edildi/2551507>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

Akhiyadov, Mokhmad, “Kazakistan’daki Protestoların Sebep ve Olası Sonuçları”, *İnsamer*, 17.01.2022, <https://www.insamer.com/tr/kazakistandaki-protestolarin-sebep-ve-olasi-sonuclari.html>, (Erişim Tarihi: 21.01.2022).

Akıllı, Erman. “Turksoy, Turkic Council and Cultural Diplomacy: Transactionalism Revisited”, *Bilig*, No: 91, (2019): 1-25.

Akşam, “Tokayev’in Türkiye ziyareti Kazak basınında büyük yankı buldu”, 12.05.2022, <https://www.aksam.com.tr/dunya/tokayevin-turkiye-ziyareti-kazak-basininda-buyuk-yanki-buldu/haber-1269520>, (Erişim Tarihi: 12.05.2022).

Akşam, “Türkmenistan’ı Türk müteahhitler inşa ediyor”, 30.05.2012, <https://www.aksam.com.tr/ekonomi/turkmenistani-turk-muteahhitler-insa-ediyo--118689h/haber-118689>, (Erişim Tarihi: 29.09.2021).

Ali Nazmi ora. “*Türk Konseyi*”nden (*Türk Keneşi*) “*Türk Devletleri rgt*”ne Oradan “*Türk Birleşik Devletleri*”ne Uzanan Yol, Ankara: Sonçağ Akademi Yayıncılık, 2021.

Aliyev, Nezir, “TİKA Kırgızistan’da 26 yılda 761 projeyi hayata geçirdi”, *Anadolu Ajansı*, 01.09.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tika-kirgizistanda-26-yilda-761-projeyi-hayata-gecirdi-/1243868>, (Erişim Tarihi: 30.06.2021)

Aliyeva, Kamila. “Turkey vows to strengthen ties with Uzbekistan”, *Azernews*, 27.04.2017, <https://www.azernews.az/region/112091.html>, (Erişim Tarihi: 11.05.2021).

Aljazeera, “Atambayev: Türkiye uzakta parlayan yıldız”, 12.01.2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/atambayev-turkiye-uzakta-parlayan-yildiz>, (Erişim Tarihi: 08.04.2021).

Aljazeera, “Özbekistan’la İnişli-ıkışlı İlişkiler”, 01.09.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>, (Erişim Tarihi:28.04.2021).

Altaş, Mümin, “Oktay: Kırgızistan ile FETÖ ile mücadele konusunda tüm alanlarda mutabakata vardık”, *Anadolu Ajansı*, 22.11.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/oktay-kirgizistan-ile-feto-ile-mucadele-konusunda-tum-alanlarda-mutabakata-vardik/1653007>, (Erişim Tarihi: 11.09.2021).

Altuğ, Bayram, “DSÖ Genel Direktörü Ghebreyesus’tan Türk Konseyi liderlerine vg”, *Anadolu Ajansı*, 10.04.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dso-genel-direktoru-ghebreyesustan-turk-konseyi-liderlerine-ovgu/1799950>, (Erişim Tarihi:20.11.2021).

Amirbek, Aidarbek, Anuarbekuly, Almasbek, Makhanov, Kanat. "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, Sayı:3, (2017): 164-204.

Amreyev, Baghdad, "A New Beginning for Turkic world: Op-ed", *Hürriyet Daily News*, 11.11.2021, <https://www.hurriyetdailynews.com/a-new-beginning-for-turkic-world-op-ed-169278>, (Erişim Tarihi: 31.11.2021).

Amreyev, Baghdad. "Joint Turkic chambers to promote trade, industry: Op-ed", *Hurriyet Daily News*, 27.08.2019, <https://www.hurriyetdailynews.com/joint-turkic-chambers-to-promote-trade-industry-op-ed-146081>, (Erişim Tarihi:21.10.2022).

Anadolu Ajansı, "Kurumsal Katalog", https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/Kurumsal%2Fkatalog_tr.pdf, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).

Anadolu Ajansı, "Tarihçe", <https://www.aa.com.tr/tr/p/tarihce>, (Erişim Tarihi: 12.08.2021).

Anadolu Ajansı. "TİKA Özbekistan'da yüzlerce projeyi hayata geçirdi", 29.04.2018. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tika-ozbekistanda-yuzlerce-projeyi-hayata-gecirdi/1130747>, (Erişim Tarihi: 02.07.2021).

Anadolu Ajansı, "Türkiye-Kazakistan Diplomatik İlişkilerinin 28. Yıl Dönümü", 02.03.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-kazakistan-diplomatik-iliskilerinin-28-yil-donumu/1751910>, (Erişim Tarihi: 08.03.2021).

Anadolu Ajansı, "Yurt dışı bürolar", <https://www.aa.com.tr/tr/p/yurt-disi-burolar>, (Erişim Tarihi:15.08.2021).

Anadolu Ajansı, "Türk dünyasının müzisyenleri 'Dede Korkut Oda Orkestrası'nda buluşuyor", 24.09.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/turk-dunyasinin-muzisyenleri-dede-korkut-oda-orkestrasinda-bulusuyor/1263445>, (Erişim Tarihi:21.04.2022).

Asker, Ali, Şeyban, Sedanur. "İkinci Karabağ Savaşı ve Türk Dünyasının Tepkileri," QAT (Qarabağ Azadlıq Təşkilatı), "*Qarabağ dünən, bu gün və sabah*"20-ci elmi-əməli konfransının materialları toplusu, (2021): 76-88.

Asker, Ali, Özpınar, Zeynep Gizem. "Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, (2021): 83-106.

Asker, Ali, Özpınar, Zeynep Gizem. "İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Rolü: Diplomatik ve Askeri Destek Açısından Bir Değerlendirme, "*Qarabağ dünən, bu gün və sabah*"20-ci elmi-əməli konfransının materialları toplusu, Bakı, (2021): 88-99.

- Asker, Ali, Şener, Ayşe. “Türk Dünyasında İş Birliği ve Entegrasyon Sürecinin Kurumsallaşması Üzerine”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl:27, Sayı:120, (2021): 97-105.
- Asker, Ali, Şeyban, Sedanur. “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu: Askeri Eğitim ve Savunma Sanayinden Stratejik Ortaklığa Uzanan Süreç”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:121, (2021): 161-170.
- Asker, Ali, Şeyban, Sedanur. “İkinci Karabağ Savaşı ve Türk Dünyasının Tepkileri,” QAT (Qarabağ Azadlıq Təşkilatı), “*Qarabağ dünən, bu gün və sabah*”20-ci elmi-əməli konfransının materialları toplusu, (2021): 76-88.
- Asker, Ali. “Azerbaycan’ın Son Hamlesi ve Çatışmanın Askeri-Siyasi Çözümü”, *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu*, Ed. Haydar Çakmak, 155-129. Ankara: Yenisey Kitap, 2021.
- Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001*, Editör: Baskın Oran, 366-439. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Azhgaliyeva Dina, Karymshakov, Kamalbek, “Measuring the impacts of COVID-19 in Central Asia”, *Asia Pathways*, 08.04.2022, <https://www.asiopathways-adbi.org/2022/04/measuring-the-impacts-of-covid-19-in-central-asia/>, (Erişim Tarihi:12.09.2022).
- Bayezit, Fatih. “Yumuşak Güç Unsuru Olarak Uluslararası İmam Hatip Liseleri”, *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities*, Cilt:1, Sayı:2, (2017): 293-309.
- BBC News Türkçe*, “Dağlık Karabağ neden önemli Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorun ne zaman ve nasıl başladı?”, 28.09.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024>, (Erişim Tarihi:26.11.2021).
- Beyaz, Zafer Fatih, “Türkiye ile Kazakistan arasında 15 anlaşma imzalandı”, *Anadolu Ajansı*, 10.05.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-15-anlasma-imzalandi/2584104>, (Erişim Tarihi: 12.05.2022).
- Beyaz, Zafer, Fatih, “Türkiye ile Kazakistan arasında Geliştirilmiş Stratejik Ortaklığa İlişkin Ortak Bildirisi yayımlandı”, *Anadolu Ajansı*, 11.05.2022. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-gelistirilmis-stratejik-ortakliga-iliskin-ortak-bildirisi-yayimlandi/2584355>, (Erişim Tarihi:17.05.2022).
- Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu*, “Azərbaycan şair qadınlarının şeirləri: səkkiz əsr ədəbiyyatı (1200-1991)” kitabının təqdimatı keçirilib”, 06.04.2019, <https://itcf.org/2019/03/06/az%20c9%99baycanin-qadin-sairl%20c9%99rinin-seirl%20c9%99ri-s%20c9%99kkiz-%20c9%99srl%20c9%99d%20c9%99biyyat-1200-1991-kitabinin-t%20c9%99qdimati-kecirildi/>, (Erişim Tarihi: 24.04.2022).

- Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu*, “Günay Əfəndiyeva Ermənistanın törətdiyi növbəti terror aktı ilə bağlı Gəncəyə səfərdə iştirak edib”, 17.10.2020, <https://itCHF.org/2020/10/17/gunay-efendiyeva-ermenistanin-torettdiyi-novbeti-terror-akti-ile-bagli-genceye-seferde-istirak-edib/>, (Erişim Tarihi:09.05.2022).
- Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu*. “Türk Dünyası Muzeylərinin Həftəsi”nin keçirilməsinə start verildi”, 18.05.2020, <https://itCHF.org/2020/05/18/e-turk-dunyasi-muzeylelerinin-heftesinin-kecirilmesine-start-verildi/>, (Erişim Tarihi:24.04.2022).
- Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu*. “Türk Dünyasının Göy Qurşağı “ adlı kitabın təqdimat mərasimi keçirilib”, 24.06.2021. <https://itCHF.org/2021/06/24/turk-dunyasinin-goy-qursagi-adli-kitabin-t%C9%99qdimat-m%C9%99rasimi-kecirilib/>, (Erişim Tarihi:26.04.2022).
- Bıyıklı, Mustafa. “Ortak Kuruluşlar İlişkiler ve İşbirlikleri”, *25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Keneşi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Etkinlikler ve İşbirlikleri*, Ed. Yunus Emre Gürbüz, 9-120. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Bıyıklı, Mustafa. “Türk Dünyası Ortak Kuruluşu Olarak Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı (TWESCO), Rolü ve İş Birlikleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: AfroAvrasya Özel Sayısı, (2016): 404-418.
- Birer, İsmail, Dokuzlar, Bircan. “Türkiye-Türkmenistan İlişkileri”, *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)*, Ed. Mustafa Aydın, 325-343. Ankara: Nobel Yayınları, 2007.
- Bostancı, Mustafa, Lüleci Taner. “21. Yüzyıl Başında Türkiye Kazakistan İlişkileri”, *Journal of History School*, Sayı: 41, (2019): 715-754.
- Business Türkmenistan*, “Türkiyeli müteahhitler, Türkmenistan'da \$49,9 milyarlık inşaat projelerini hayata geçirdiler”, 10.05.2022, <https://business.com.tm/tr/post/8601/turkiyeli-muteahhitler-turkmenistanda-499-milyar%C4%B1k-inshaat-projelerini-hayata-gechirdiler>, (Erişim Tarihi: 19.05.2022).
- Buyar, Cengiz, “Yükselen bir değer olarak Asya ve Türkiye'nin rolü”, *Anadolu Ajansı*, 14.04.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yukselen-bir-deger-olarak-asya-ve-turkiye-nin-rolu/2208459>, (Erişim Tarihi: 21.04.2021).
- Camaş, Tuğrul, “Türkiye-Kazakistan ilişkilerinde yeni dönem”, *Açık Görüş*, 30.04.2022, <https://www.star.com.tr/acik-gorus/turkiye-kazakistan-iliskilerinde-yeni-donem-haber-1708510/>, (Erişim Tarihi: 12.04.2022).
- Chotaev, Zakir. “Kırgızistan Dış Politikasında Türkiye ile İlişkilere Genel Bakış”, *Reforma*, Cilt:3, Sayı:91, (2021):51-61.
- Cumhuriyet*, “10 yıl aradan sonra Erdoğan-Kerimov görüşmesi”, 10.02.2014, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/10-yil-aradan-sonra-erdogan-kerimov-gorusmesi-39661>, (Erişim Tarihi: 02.05.2021).

- Çetin, Nur. “Kırgızistan’ın Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkileri”, *Bağımsızlığın 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler*, Ed. Burulcan Abdibaitova Pala, 85-111. Ankara: Astana Yayınları, 2021.
- Çetin, Semih, Sertkaya, Burak. “Kırgızistan ile Türkiye Arasındaki İlişkilerin Ekonomik ve Ticari Açından İncelenmesi”, *International Conference on Eurasian Economies*, (2011): 61-67.
- Çetinkaya, Behlül. “Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı’ndan Karabağ’da kültürel mirası tahrip eden Ermenistan’a tepki” *Anadolu Ajansı*, 06.11.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/uluslararasi-turk-kultur-ve-miras-vakfindan-karabagda-kulturel-mirasi-tahrip-eden-ermenistana-tepki/2034977>, (Erişim Tarihi: 06.05.2022).
- Çiftçi, Dilan, Akyel, Yusuf, Özejder, İbrahim. “Public Broadcasting in The Turkish World Culture: Case of TRT Avaz”, *Bilig*, Sayı:97, (2021): 55-77.
- Çölükoğlu, Eren. “Türkiye’nin Asya Ülkeleriyle İlişkileri”, *Uluslararası Politika Akademisi*, 02.05.2020, <http://politikaakademisi.org/2020/05/24/turkiyenin-asya-ulkeleriyle-iliskileri/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2021).
- Dailysabah*, “Turkey establishes most companies in Uzbekistan in 2021”, 03.02.2022, <https://www.dailysabah.com/business/economy/turkey-establishes-most-companies-in-uzbekistan-in-2021>, (Erişim Tarihi: 08.02.2022).
- Dailysabah*, “Turkey in solidarity with Kazakhstan, Erdoğan tells Tokayev”, 06.01.2022, <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-in-solidarity-with-kazakhstan-erdogan-tells-tokayev>, (Erişim Tarihi:22.03.2022).
- Deniş, Halil Emre, Akçay, Ekrem Yaşar. “Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, *Türkiye-Kazakistan İlişkileri*, Ed. Hasan Acar, 189-205. Ankara:Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). “Türkiye-Kırgızistan İş Konseyi”, <https://www.deik.org.tr/turkiye-avrasya-is-konseyleri-turkiye-kirgizistan-is-konseyi?pm=28>, (Erişim Tarihi: 09.09.2021)
- Duran, Burhanettin, “Possible outcomes of the Kazakhstan protest”, *SETA*, 10.01.2022. <https://www.setav.org/en/possible-outcomes-of-the-kazakhstan-protests/>, (Erişim Tarihi: 22.03.2021).
- Durdular, Ercan. “Parliamentary Assembly of Turkic-Speaking Countries (TurkPA): Beyond Parliamentary Diplomacy”, *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, Vol: 22, No:1 (2017): 115-142.
- Durmuş, Mustafa, Yılmaz, Harun. “Son Yirmi Yılda Türkiye’nin Orta Asya’ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri”, *Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Ed. Ayşegül Aydıngün. Çiğdem Balım, 485-586. Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012.

- Düġen, Turgay, “Kırgızistan’a Destek Sürecinin Önemi”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 06.02.2011, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/kirgizistana-destek-surecinin-onemi>, (Erişim Tarihi:08.04.2021).
- Düġen, Turgay. “Türkiye Cumhuriyeti’nin Orta Asya Siyaseti”, *21. Yüzyılda Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Orta Asya Siyaseti*, Ed. Çiğdem Şahin, Turgay Düġen, 51-113. Konya: Eğitim Yayınevi, 2021.
- Dünya bülteni*, “Davutoġlu: Orta Asya’nın eksik halkası Özbekistan”, 29.09.2012, <https://www.dunyabulteni.net/dis-politika/davutoglu-orta-asyanin-eksik-halkasi-ozbekistan-h228911.html>, (Erişim Tarihi: 31.04.2021).
- Ergun, Ayça. “Bir Türk Dış Politikası Aracı Olarak Yüksek Öğretimin Uluslararasılaşması: Büyük Öğrenci Projesi ve Türkiye Mezunları”, *Panorama*, 12.05.2020, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/05/12/bir-turk-dis-politikasi-araci-olarak-yukse-ogretimin-uluslararasilasma-buyuk-ogrenci-projesi-ve-turkiye-mezunlari/?print=print>, (Erişim Tarihi: 10.07.2021).
- Erim, Ozan Barış. “Özbekistan TÜRKPA’ya üye olma kararı aldı”, *Kırım Haber Ajansı*, 22.06.2021. <https://qha.com.tr/haberler/politika/ozbekistan-turkpa-ya-uye-olma-karari-aldi/329116/>, (Erişim Tarihi: 08.03.2022).
- Erol, Mehmet Seyfettin. “Türkiye-Özbekistan İlişkilerinde Stratejik Ortaklık Dönemi”, *ANKASAM*, 27.10.2018, <https://www.ankasam.org/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-stratejik-ortaklik-donemi/>, (Erişim Tarihi: 11.05.2021).
- Euronews*, “Erdoğan: Kazakistan’la ticaret hacmimizde 10 milyar dolarlık hedefe ilerliyoruz”, 12.10.2022, <https://tr.euronews.com/2022/10/12/erdogan-kazakistanla-ticaret-hacmimizde-10-milyar-dolarlik-hedefe-ilerliyoruz>, (Erişim Tarihi: 13.10.2021).
- Firik, Mehmet Kemal, “Ersin Tatar: KKTTC’nin Türk Devletleri Teşkilatına ‘gözlemci üye kabul edilmesi’ olumlu gelişme”, *Anadolu Ajansı*, 13.11.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ersin-tatar-kkctcnin-turk-devletleri-teskilatina-gozlemci-uye-kabul-edilmesi-olumlu-gelisme/2735379>, (Erişim Tarihi: 14.11.2022).
- Gafarlı, Turan, “ANALYSIS- Turkic Council’s growing role in tackling crises of 2020”, *Anadolu Ajansı*, 10.09.2020, <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-turkic-councils-growing-role-in-tackling-crises-of-2020/1968547>, (Erişim Tarihi:30.11.2021).
- Gleason, Gregory, Baizakova, Kuralay. “Covid-19 in the Central Asian Region: National Responses and Regional Implications”, *Connections: The Quarterly Journal*, Vol:19, No:2, (2020): 101-114.
- Gündoğmuş, Yıldız Nevin, “Anadolu Ajansı, bir asrı aşan haber yolculuğunda yenilenen vizyonu öne çıkıyor”, *Anadolu Ajansı*, 06.04.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/kurumsal-haberler/anadolu-ajansi-bir-asri-asan>

haber-yolculugunda-yenilenen-vizyonuyla-one-cikiyor/2556292, (Erişim Tarihi:11.10.2022).

Gündoğmuş, Yıldız Nevin, “Türkiye’den 160 ülkeye Kovid-19 salgınıyla mücadele desteği”, *Anadolu Ajansı* 05.01.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/turkiyeden-160-ulkeye-kovid-19-salginıyla-mucadele-destegi/2465665>, (Erişim Tarihi:16.01.2022).

Güzel, Müslüm, Erol, Mehmet, Seyfettin. “Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkilerin Bilim Diplomasisi Boyutu”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, (2019): 12-49.

Haber Türk, “İnşaat sektörü Türkmenistan’da rekora gidiyor!”, 29.01.2013, <https://www.haberturk.com/ekonomi/emlak/haber/815584-insaat-sektoru-turkmenistanda-rekora-gidiyor>, (Erişim Tarihi: 29.09.2021).

Haber7, “Tokayev’den Türk Devletlerine: Birleşik eğitim sistemi oluşturulmalı”, 11.11.2022, <https://www.haber7.com/dunya/haber/3276715-tokayevden-turk-devletlerine-birlesik-egitim-sistemi-olusturulmalı>, (Erişim Tarihi: 15.11.2022).

Haberizlenim, “Taşkent deklarasyonu imzalandı”, 02.08.2022, <https://www.haberizlenim.com/taskent-deklarasyonu-imzalandi/35295/>, (Erişim Tarihi: 05.04.2022).

Haberler.com, “Türkiye’den Kazakistan’a tıbbi malzeme yardımı”, 12.10.2020, <https://www.haberler.com/saglik/turkiye-den-kazakistan-a-tibbi-malzeme-yardimi-13416354-haberi/>, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

Hamzaoğlu, Halit, Çora, Hakan, Mikail, Elnur Hasan. “İnstitutional Development and Cooperation Mechanisms of the Organization of Turkic States”, *China-USA Business Review*, Vol: 21, No: 2, (2022):62-69.

Hamzaoğlu, Halit. “Turkey-Uzbekistan Relations: Strategic Cooperation and Partnership”, *International Journal of Social Sciences*, Vol:6, Nu:2, (2022): 313-329.

Hatip, Yusuf. “Türkiye’den Kazakistan’a tıbbi malzeme yardımı”, *Anadolu Ajansı*, 13.07.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/turkiyeden-kazakistana-tibbi-malzeme-yardimi/1909063>, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi. “Sayılarla AYÜ”, <https://www.ayu.edu.tr/sayilar>, (Erişim Tarihi:11.07.2021), Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi. “Yayınlar”. https://www.ayu.edu.tr/ayu_yayinlar, (Erişim Tarihi:11.07.2021).

Нурдинова, Шоира. “Узбекистан — Турция: перспективы торгово-экономического сотрудничества”, *Reviwe.Uz*, 29.03.2022, <https://review.uz/post/uzbekistan-turciya-perspektiv-torgovo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva>, (Erişim Tarihi:16.09.2021).

Independent Türkçe, “Türkiye, pandemi döneminde diğer ülkelere 100 milyon TL yardım yaptı”, 25.12.2020,

<https://www.indy Turk.com/node/290656/ekonomi%CC%87/t%C3%BCrkiye-pandemi-d%C3%B6neminde-di%C4%9Fer-%C3%BCIkelere-100-milyon-tlyard%C4%B1m-yapt%C4%B1>, (Erişim Tarihi: 18.10.2021).

İsayeva, Türkan. Zengezur'un Coğrafi Konumu ve Türkiye-Azerbaycan İçin Jeopolitikalar, *Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

KABAR, "Türkiye Özbekistan'a 50 adet mekanik ventilatör gönderdi", 22.05.2020, <http://tr.kabar.kg/news/turkiye-ozbekistana-50-adet-mekanik-ventilator-gonderdi/>, (Erişim Tarihi: 18.10.2021).

KABAR, "TÜRKPA XI. Genel Kurul toplantısında Çolpon-Ata Deklarasyonu kabul edildi", 25.06.2022, <http://tr.kabar.kg/news/turkpa-xi-genel-kurul-toplant-snda-colpon-ata-deklarasyonu-kabul-edildi/>, (Erişim Tarihi: 27.06.2022).

Kanlıdere, Ahmet. "Özbekistan Cumhuriyeti", *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Ed. Abdulvahap Kara, Fahri Solak, 153-185. İstanbul: TDBB Yayınları, 2017.

Kaplan, Enes, Beyaz, Zafer, Fatih. "Türkiye ile Türkmenistan arasında 8 anlaşma imzalandı", *Anadolu Ajansı*, 27.11.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-turkmenistan-arasinda-8-anlasma-imzalandi/2432340>, (Erişim Tarihi: (29.11.2021).

Kara, Abdulvahap. "Kazakistan Cumhuriyeti", *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler)*, Ed. Abdulvahap Kara, Fahri Solak, 73-131. İstanbul: TDBB Yayınları, 2017.

Karaca, Emre, Yüzbaşıoğlu, Nazlı. "Dışişleri Bakanlığı: Dost Kazakistan'ın istikrarına önem atfediyoruz", *Anadolu Ajansı*, 05.01.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/disisleri-bakanligi-dost-kazakistanin-istikrarina-onem-atfediyoruz/2465897>, (Erişim Tarihi:22.01.2022).

Kasseinov, Dusen. "The İmportance of TURKSOY on the 10th Anniversary of the Nakhchivan Agreement" *Turkic Council 10th Anniversary of the Nakhchivan Agreement*, Ed. Ceyhun Şahverdiyev, Cavid Veliyev, (Baku: Turkic Council, 2019), 41-48.

Kavukçu, Nazlıcan, "Orta Asya'da FETÖ'nün Ayak İzleri: Kırgızistan'da Neler Oluyor?", *TERAM*, 26.10.2020, <https://www.teram.org/Icerik/orta-asya-da-feto-nun-ayak-izleri-kirgizistan-da-neler-oluyor-92>, (Erişim Tarihi: 09.04.2021).

Kayalar, Serkan. "TİKA ve Türk Cumhuriyetleri", *Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türk Cumhuriyetleri Sempozyumu: Türk Dünyasında Değışime Yön Veren Ortak Miras: Dil, Tarih, Edebiyat ve Mefkure*, Ed. Fırat Purtaş, 81-87. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2022.

Kaygusuz, Yeşim. “Kuruluşunun 10. Yılında Türk Konseyi’nin Türkiye ile Diğer Üye Ülkeler Arasındaki Ticarete Etkileri” *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, (2020): 199-236.

Keskin, Nihal, Aliyi, Fatih, Çakıcı, Bilal. “Turkic Republics on the 30th Anniversary of Their İndepence and TURKSOY”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Vol:6, No:1, (2022): 123-147.

Kıdıralı, Darhan. “Türk Konseyi (Türk Keneşi)”, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013*, Ed. M. Turgut Demirtepe, Murat Yılmaz, 576-588. Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2015.

Kıdıralı, Darhan. “Uluslararası Türk Akademisi”, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013*, Ed. M. Turgut Demirtepe, Murat Yılmaz, 599-606. Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2015.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Mezunlar Derneği. “2002-2021 Yıllar Arası Mezun Olan Öğrenci Payı”, <http://mezun.manas.edu.kg/index.php/tr/istatistik>, (Erişim Tarihi:11.07.2021).

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, “Sayılarla Manas”, https://www.manas.edu.kg/tr/about_manas/ktmu_at_a_glance, (Erişim Tarihi: 11.07.2021).

Kırım Haber Ajansı, “Uluslararası Türk Akademisi tam teşekküllü uluslararası kurum oldu”, 04.05.2022, <https://qha.com.tr/haberler/turk-akademisi-tam-tesekkullu-uluslararasi-kurum-oldu/402428/>, (Erişim Tarihi: 11.07.2022).

Kurukız, Hatice Şenses, Mutlu, Sefa, Okran, Semra. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Özbekistan ile ticaret hacmimizi 10 milyar dolar seviyesine çıkaracağız”, *Anadolu Ajansı*, 29.03.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-ozbekistan-ile-ticaret-hacmimizi-10-milyar-dolar-seviyesine-cikaracagiz/2549404>, (Erişim Tarihi: 08.04.2022).

Kuryshzhan, Dana, Altıntaş, Halil. “Kazakistan ve Türkiye Arasındaki Dış Ticaret”, *International Journal of Volga- Ural and Turkestan Studies*, Cilt:4, Sayı:8, (2022): 275-294.

Kussainova, Meiramgul, “Kazakistan’da hükümet, protestolar nedeniyle istifa etti”, *Anadolu Ajansı*, 05.01.2022. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistanda-hukümet-protestolar-nedeniyle-istifa-etti/2465518>, (Erişim Tarihi: 09.01.2022).

Kussainova, Meiramgul. “Moğolistan’da Bilge Kağan ve Kül Tigin’in babası İlderis Kağan’ın külliyesi bulundu”, *Anadolu Ajansı*, 24.08.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/mogolistan-da-bilge-kagan-ve-kul-tigin-in-babasi-ilteris-kagan-in-kulliyesi-bulundu/2668320>, (Erişim Tarihi:30.08.2022).

Kussainova, Meiramgul. “Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan ortak ders kitaplarını onayladı”, *Anadolu Ajansı*, 24.06.2022,

<https://www.aa.com.tr/tr/egitim/turkiye-azerbaycan-kazakistan-ve-kirgizistan-ortak-ders-kitaplarini-onayladi/2621838>, (Erişim Tarihi:24.08.2022).

Kussainova, Meiramgul. “Uluslararası Türk Akademisi, İleriş Kutluğ Kağan Yazıtı’nın ön okumasını açıkladı”, *Anadolu Ajansı*, 26.08.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/uluslararasi-turk-akademisi-ilteris-kutlug-kagan-yazitinin-on-okumasini-acikladi/2669893> , (Erişim Tarihi:30.08.2022).

Küçük, Ümmü. “Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkileri”, *Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkileri*, Ed. Galip Afşın Ravanoğlu, 87-102. Ankara: Detay Yayıncılık, 2020.

Kydyralı, Darkhan. “Ten Years of the Turkic Academy: Activities, Achievements And Lessons”, *Turkic Council 10th Anniversary of the Nakhchivan Agreement*, Ed. Ceyhun şahverdiyev, Cavid Veliyev, 59-58. Baku: Turkic Council, 2019.

M5 Savunma Strateji, “Rus Medyası Analiz: “şuşa Deklarasyonu, Türkiye’nin Bölgede Yükselişine ve ‘Türk Dünyası’ Liderliğine Attığı Adımdır”, 18.06.2021, <https://m5dergi.com/one-cikan/rus-medyasi-analiz-susa-deklarasyonu-turkiyenin-bolgede-yukselisine-ve-turk-dunyasi-liderligine-attigi-adimdir/>, (Erişim Tarihi:28.11.2021).

Milliyet, “Özbekistan’da 16 yıl sonra Türk Cumhurbaşkanı”, 17.11.2016, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ozbekistanda-16-yil-sonra-turk-cumhurbaskani-2346625>, (Erişim Tarihi: 02.05.2021).

Milliyet, “Son dakika.. Almanya: Türkiye tarihin ilk SİHA savaşı kazandı”, 09.12.2020, <https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-almanya-turkiye-tarihin-ilk-siha-savasini-kazandi-6375684/1>, (Erişim Tarihi:28.11.2021).

Milliyet, “Türkiye’den Kazakistan’a yapılan yatırımlar geçen yıl rekor kırdı”, 30.04.2021, <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/turkiyeden-kazakistana-yapilan-yatirimlar-gecen-yil-rekor-kirdi-6494798>, (Erişim Tarihi: 03.09.2021).

Milliyet, “Tika Başkanı Çam’a Kazakistan’dan ‘Bağımsızlık Madalyası’”, 06.10.2017, <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/tika-baskani-cama-kazakistantan-bagimsizlik-madalyasi-12322471>, (Erişim Tarihi: 27.06.2021).

Murzaraimov, Bakı, Köylü, Mustafa. “Türkiye’nin Kırgızistan Din Eğitimine Katkıları”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, (2021): 742-756.

Nogayeva, Ainur, “Analysis- Turkish world has a desire to revive”, *Anadolu Ajansı*, 11.11.2022, <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-turkish-world-has-a-desire-to-revive/2735182#>, (Erişim Tarihi: 13.11.2022).

Öncevatan, “Türkiye-Rusya Barışında Nazarbayev’in Rolü (2)”, 05.07.2016, <https://www.oncevatan.com.tr/guncel/turkiye-rusya-barisinda-nazarbayevin-rolu-2-h95150.html>, (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

- Özcan, Kemal. “Bağımsızlığının 20. Yılında Türkmenistan İle Türkiye Arasındaki İlişkiler”, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye*, Ed. Okan Yeşilot, 301-334. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Özcan, Kemal. “Türkmenistan Cumhuriyeti”, *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler)*, Ed. Abdulvahap Kara, Fahri Solak, 187-246. İstanbul: TDBB Yayınları, 2017.
- Özdener, Eda, “Türk devletleri dilde birlik için ‘Ortak Alfabe Komisyonu’ kurdu”, *Anadolu Ajansı*, 20.10.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turk-devletleri-dilde-birlik-icin-ortak-alfabe-komisyonu-kurdu/2716134>, (Erişim Tarihi: 22.10.2022).
- Proje Hakkında*, “Atalar Mirası: Multimedya Fonu Portalı Projesi Hakkında”, <http://atalarmirasi.org/tr/about>, (Erişim Tarihi: 23.07.2022).
- Purtaş, Fırat. “Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)”, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Yıllığı 2013*, Ed. M. Turgut Demirtepe, Murat Yılmaz, 593-598. Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2015.
- Ravanoğlu, Galip, Afşın. “Türkiye-Kırgızistan İlişkileri ve İlişkilerin Yeni Dünya Düzenine Etkisi”, *Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye ve Türk Dünyası İlişkileri*, Ed. Murat Ercan, Mustafa Karaca, 131-150. İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022.
- Rehimov, Ruslan, Abdülkerimov, Bahtiyar, “Ortak Türk Tarihi ders kitabı okutulmaya başlandı”, *Anadolu Ajansı*, 21.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/ortak-turk-tarihi-ders-kitabi-okutulmaya-baslandi/1740358>, (Erişim Tarihi: 21.08.2022).
- Rehimov, Ruslan, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Zengezur Türk dünyasının birleştirici rolünü oynayacak” *Anadolu Ajansı*, 31.03.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-zengezur-turk-dunyasinin-birlestiricisi-rolunu-oynayacak/2194318>, (Erişim Tarihi:03.11.2021).
- Rehimov, Ruslan, “Bakü’de Türk dünyası çocuklarının dayanışma etkinliği düzenlendi”, *Anadolu Ajansı*, 30.12.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bakude-turk-dunyasi-cocuklarinin-dayanisma-etkinligi-duzenlendi/2461396>, (Erişim Tarihi: 02.05.2022).
- Rehimov, Ruslan, “Türk dünyası iş camiasından Azerbaycan’a destek bildirisi”, *Anadolu Ajansı*, 02.11.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-dunyasi-is-camiasindan-azerbaycana-destek-bildirisi/2027983>, (Erişim Tarihi:05.11.2022).
- Resmi Gazete*, “Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık Anlaşması”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101005-1-1.pdf>, (Erişim tarihi: 11.03.2021).

- Sabah*, “Nazarbayev: Türkiye’ye düşman bize de düşmandır”, 05.08.2016, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/08/05/nazarbayev-turkiyeye-dusman-olan-bize-de-dusmandir> , Erişim Tarihi: 11.03.2021).
- Say, Burcu, Joldoshov, Altynbek. “Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)’nın Kırgızistan’daki Kamu Diplomasisi Etkinlik Alanları”, *Ahi Evran Akademi (AEA)*, Cilt:3, Sayı:1, (2022): 1-18.
- Sezer, Enes. Bilgiç, Muhammet H. “Geçmişten Günümüze Türkiye Özbekistan İlişkileri ve Günümüze Yansımaları”, *Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye ve Türk Dünyası İlişkileri*, Ed. Murat Ercan, Mustafa Karaca, 151-170. İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022.
- Sürücü, Cengiz. “Türkiye-Özbekistan İlişkilerinin Üç Evresi”, *Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)*, Der. Mustafa Aydın, 345-367. Ankara: Nobel Yayınları, 2007.
- Şahin, Güngör, Argalı, Medihanur. “Bölgesel Liderlik Bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği: Türk Dünyası”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (2022): 5-37.
- Şahin, Köksal. “Türkmenistan’ın Jeopolitik Konumu ve Türkiye Türkmenistan İlişkileri”, *Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye ve Türk Dünyası İlişkileri*, Ed. Murat Ercan, Mustafa Karaca, 219-246. İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022.
- Şener, Ayşe. *Türk Dünyasında Entegrasyon Süreçleri ve Kurumsallaşma, Yüksek Lisans Tezi*, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Şener, Nedim, “Türkiye’nin Orta Asya’da FETÖ ile mücadelesi”, *Hürriyet*, 12.10.2020, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nedim-sener/turkiyenin-orta-asyada-feto-ile-mucadelesi-41633512>, (Erişim Tarihi: 14.03.2021).
- Şeyban, Sedanur. “Etki ve Sonuçları Bakımından İkinci Karabağ Savaşı’nı Farklı Açıdan Okumak: Türk Dünyası ve Dönüşen İş Birliği”, *Demokrasi Platformu Dergisi*, Cilt:11, Sayı:36, (2022): 32-62.
- Şeyban, Sedanur, “İş Birliğinde Yeni Merhaleye Geçiş; Türk Devletleri Teşkilatı”, *Kafkassam*, 14.11. 2021, <https://kafkassam.com/sedanur-seyban-is-birliginde-yeni-merhaleye-gecis-turk-devletleri-teskilati.html>, (Erişim Tarihi:15.11.2021).
- Tarhan, Muhammet, “Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev: Türkiye, Kazakistan için çok önemli bir stratejik ortak”, *Anadolu Ajansı*, 10.05.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistan-cumhurbaskani-tokayev-turkiye-kazakistan-icin-cok-onemli-bir-stratejik-ortak/2584121>, (Erişim Tarihi:17.05.2022).
- Tarhan, Muhammet, “Türk Konseyi Genel Sekreteri Amreyev, Şuşa Beyannamesinin imzalanmasını memnuniyetle karşıladı”, *Anadolu Ajansı*, 16.06.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-konseyi-genel-sekreteri-amreyev-susa>

beyannamesinin-imzalanmasini-memnuniyetle-karsiladi/2276208, (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

Taş, Cesurhan, “Kırgızistan Devlet Başkanı Sooronbay Ceenbekov’un Türkiye Ziyareti Üzerine Bir Değerlendirme”, *SASAM*, 03.05.2018, <https://sahipkiran.org/2018/05/03/kirgizistan-turkiye-isbirligi/>, (Erişim Tarihi: 09.04.2021).

Taşğıl, Ahmet. “Türkiye’nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:3, (2004): 19-44.

Tayfur, Nazir Aliyev, “Kırgızistan, TÜRKPA 11. Genel Kurul Toplantısı’na ev sahipliği yaptı”, *Anadolu Ajansı*, 24.06.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-turkpa-11-genel-kurul-toplantisina-ev-sahipligi-yapti/2621803>, (Erişim Tarihi: 27.06.2022).

Tayfur, Nazir Aliyev, “TİKA’nın Kırgızistan’da kurduğu Kırgız-Türk Dostluk Devlet Hastanesi şifa dağıtıyor”, *Anadolu Ajansı*, 26.02.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/tikanin-kirgizistanda-kurdugu-kirgiz-turk-dostluk-devlet-hastanesi-sifa-dagitiyor/2515674>, (Erişim Tarihi: 09.02.2022).

Tayfur, Nazir Aliyev, “Kırgızistan Dışışleri Bakanı Kazakbayev: Kırgızistan ile Türkiye dili bir dini bir iki kardeş ülkedir”, *Anadolu Ajansı*, 10.03.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/kirgizistan-disisleri-bakani-kazakbayev-kirgizistan-ile-turkiye-dili-bir-dini-bir-iki-kardes-ulkedir/2170640>, (Erişim Tarihi: 11.04.2021).

Time Türk, “Dünyamızı koruyalım: Türk dünyasının gelenek ve görenekleri online resim yarışması sona erdi”, 25.06.2020, <https://www.timeturk.com/dunyamizi-koruyalim-turk-dunyasinin-gelenek-ve-gorenekleri-online-resim-yarismasi-sona-erdi/haber-1536439>, (Erişim Tarihi:26.04.2022).

TimeTurk, “TWESCO’dan ‘Atalar Mirası’ ve ‘Türk Barometre’ Projeleri”, 27.11.2017, <https://www.timeturk.com/twesco-dan-atalar-mirasi-ve-turk-barometre-projeleri/haber-788779>, (Erişim Tarihi:29.07.2022).

TRT Avaz, “Kazakistan’ın 30. bağımsızlık yılı Ankara’da kutlandı”, 16.12.2021, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/kazakistanin-30-bagimsizlik-yili-ankarada-kutlandi/61bae2fe01a30a287c784ffe>, (Erişim Tarihi: 03.09.2021).

TRT Avaz, “Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev Türk Devletleri Teşkilatı Zirvesi’nde konuştu”, 11.11.2022, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/ozbekistan-cumhurbaskani-mirziyoyev-turk-devletleri-teskilati-zirvesinde-konus/636e021401a30a0740130bb7>, (Erişim Tarihi:15.11.2022).

TRT Avaz, “Özbekistan, potansiyeliyle Türk iş insanlarına yeni yatırım fırsatları sunuyor”, 01.09.2022, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/ozbekistan-potansiyeliyle>

turk-is-insanlarina-yeni-yatirim-firsatlari-
sunuyor/631068a901a30a2d989a610d, (Erişim Tarihi: 25.09.2021).

TRT Avaz, “TİKA’dan Kovid-19 ile mücadelede Kırgızistan’a gıda ve koruyucu malzeme yardımı”, 12.05.2020,
<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrsyadan/tikadan-kovid-19-ile-mucadelede-kirgizistana-gida-ve-koruyucu-malzeme-yardimi/5ebaa92001a30a130c3cbe9d>, (Erişim Tarihi:17.10.2021).

TRT Avaz, “Türkiye’den Kazakistan’a 2021’in ilk çeyreğinde 96 milyon dolarlık yatırım yapıldı”, 12.07.2021,
<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrsyadan/turkiyeden-kazakistana-2021in-ilk-ceyreginde-96-milyon-dolarlik-yatirim-yapil/60ec576601a30a5d448d70e0>, (Erişim Tarihi:03.09.2021).

TRT Avaz, “Türkiye’den Kovid-19’la mücadele için Kırgızistan’a tıbbi yardım desteği”, 15.07.2020,
<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrsyadan/turkiyeden-kovid-19la-mucadele-icin-kirgizistana-tibbi-yardim-destegi/5f0ede4201a30a3484816563>, (Erişim Tarihi:17.10.2021).

TRT Avaz, “Türkmenistan’ın Anev şehri ‘2024 Türk Dünyası Kültür Başkenti’ ilan edildi”, 05.11.2022,
<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrsyadan/turkmenistanin-anev-sehri-2024-turk-dunyasi-kultur-baskenti-ilan-edildi/636685bb01a30a3568e37b0c>, (Erişim Tarihi: 09.11.2022).

TRT Avaz, “Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı Nevruz Etkinliği düzenlendi”, 17.04.2022, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrsyadan/uluslararasi-turk-kultur-ve-miras-vakfinda-nevruz-etkinligi-duzenlendi/623323b501a30a1bdc90d0fb>, (Erişim Tarihi:06.05.2022),

TRT Avaz, “Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı’nın, teşkilatın kurucu üye ülkesi Kazakistan Cumhuriyeti’ndeki olaylara ilişkin açıklaması”, 07.01.2022.
<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrsyadan/uluslararasi-turk-kultur-ve-miras-vakfinin-teskilatin-kurucu-uye-ulkesi-kazaki/61d7d86201a30a35800876f7>, (Erişim Tarihi: 09.05.2022),

TRT Avaz, “Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfından ‘3 Ozan Bir Arada’ projesi”, 05.04.2022, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrsyadan/uluslararasi-turk-kultur-ve-miras-vakfindan-3-ozan-bir-arada-projesi/6223313d01a30a2b04588d82>, (Erişim Tarihi: 06.05.2022).

TRT Avaz, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Türk Devletleri Teşkilatı 9’uncu Zirvesi’nde konuştu”, 11.11.2022,
<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrsyadan/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-turk-devletleri-teskilati-9uncu-zirvesinde-ko/636df80201a30a0740130bb3>, (Erişim Tarihi: 16.11.2022).

TRT Haber, “TİKA tarafından tadilatı yapılan Milli Tarih Müzesi ziyarete açıldı”, 19.11.2021, <https://www.trthaber.com/haber/guncel/tika-tarafindan-tadilati>

yapilan-kirgizistan-milli-tarih-muzesi-ziyarete-acildi-627886.html, (Erişim Tarihi: 28.11.2021).

TRT Haber, “Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan’dan ortak bildiri”, 24.02.2021, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-azerbaycan-turkmenistandan-ortak-bildiri-559099.html>, (Erişim Tarihi: 07.06.2021).

TRT Haber, “Bakan Çavuşoğlu: ‘Yeniden Asya’ açılımını bugün ilan ediyoruz”, 05.08.2019, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-cavusoglu-yeniden-asya-acilimini-bugun-ilan-ediyoruz-425758.html>, (Erişim Tarihi: 02.03.2021).

TRT Haber, “Hoca Ahmet Yesevi’nin soyağacı Türkçeye çevrilecek ve kitap olarak yayımlanacak”, 01.06.2021, <https://www.trthaber.com/haber/guncel/hoca-ahmet-yesevinin-soyagaci-turkceye-cevrilecek-ve-kitap-olarak-yayimlanacak-585336.html>, (Erişim Tarihi: 30.06.2021).

TRT Haber, “Kazakistan’da Türkçe kursuna rekor başvuru”, 03.03.2021, <https://www.trthaber.com/haber/guncel/kazakistanda-turkce-kursuna-rekor-basvuru-561354.html>, (Erişim Tarihi: 21.07.2021).

TRT Haber, “Türkiye ile Özbekistan arasında 10 anlaşma imzalandı”, 29.03.2022, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-ozbekistan-arasinda-10-anlasma-imzalandi-668014.html>, (Erişim Tarihi: 06.04.2022).

TRT Haber, “Türkiye’den gönderilen tıbbı yardım Kazakistan’a ulaştı”, 11.05.2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turkiyeden-gonderilen-tibbi-yardim-kazakistana-ulasti-483689.html>, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

TRT Haber, “Türkiye’den Özbekistan’ın koronavirüsle mücadelesine anlamlı destek”, 31.07.2020, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyeden-ozbekistanin-koronavirusle-mucadelesine-anlamli-destek-505879.html>, (Erişim Tarihi: 18.10.2021).

Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Konseyi 2. Zirvesi”, <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Devletleri Teşkilatı Dışışleri Bakanları Konseyi’nin Kazakistan’daki Duruma İlişkin Açıklaması”, <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/turk-devletleri-teskilati-disisleri-bakanlari-konseyinin-kazakistandaki-duruma-iliskin-aciklamasi-2437-138.pdf> (Erişim Tarihi: 21.02.2022).

Türk Devletleri Teşkilatı. “Türk Konseyi Altıncı Zirve Toplantısı Basın Duyurusu”, 03.09.2018, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-altinci-zirve-toplantisi-basinduyurusu_1670, (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

- Türk Devletleri Teşkilatı, “Birinci Türk Tarım Forumu Taşkent’te düzenlendi”, 05.07.2022, https://www.turkkon.org/tr/haberler/birinci-turk-tarim-forumu-taskentte-duzenlendi_2580, (Erişim Tarihi:10.11.2022).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Turkic Culture and Heritage Foundation”. https://www.turkkon.org/en/iliskili-kurumlar/turkic-culture-and-heritage-foundation_5, (Erişim Tarihi: 21.04.2022).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Akademisi”, https://www.turkkon.org/tr/iliskili-kurumlar/turk-akademisi_1, (Erişim Tarihi:22.07.2022).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Devletleri Teşkilatı 8. Zirvesi İstanbul Bildirisi”, 13.11.2021, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-8-zirvesi-istanbul-bildirisi_2395, (Erişim Tarihi: 16.11.2021).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant Bildirisi”, <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/semerkant-bildirisi-2679-164.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.11.2022).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant’ta gerçekleştirildi”, 11.11.2022, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-dokuzuncu-zirvesi-semerkantta-gerceklestirildi_2678, (Erişim Tarihi: 13.14.2022).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirvesi İstanbul’da düzenlendi”, 12.11.2021, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-sekizinci-zirvesi-istanbulda-duzenlendi_2394, (Erişim Tarihi:15.11.2021).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Türkistan Gayriresmi Zirvesi Bildirisi”, 31.03.2021, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-turkistan-gayriresmi-zirvesi-bildirisi_2220, (Erişim Tarihi:03.12.2021).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Dili Konuşan Ülkeler, Astana Ekonomik Forumu çerçevesinde Türk Konseyi Sekreteryası tarafından Nur-Sultan’da düzenlenen imza töreninde, Ortak Ticaret ve Sanayi Odasını kurmuşlardır”, 17.05.2019, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-dili-konusan-ulkeler-astana-ekonomik-forumu-cercevesinde-turk-konseyi-sekretaryasi-tarafindan-nur-sultanda-duzenlenen-imza-torende-ortak-ticaret-ve-sanayi-odasini-kurmuslardir_1824, (Erişim Tarihi:15.10.2022).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Keneşi Beşinci Zirvesi Basın Duyurusu”, 11.09.2015, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-kenesi-besinci-zirvesi-basin-duyurusu_552, (Erişim Tarihi: 12.11.2021).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Konseyi 1. Zirvesi 20-21 Ekim 2011 tarihlerinde Almatı’da düzenlendi”, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-1-zirvesi-20-21-ekim-2011-tarihlerinde-almatida-duzenlendi_144, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Konseyi 3. Zirvesi”, <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi>, (Erişim Tarihi:12.11.2021).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Konseyi 6. Zirvesi”, 03.09.2018. <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi>, (Erişim Tarihi: 15.11.2021).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Konseyi 7. Zirvesi Bakü’de düzenlendi”, 15.10.2019, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-7-zirvesi-bakude-duzenlendi_1907, (Erişim Tarihi: 19.11.2021).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Konseyi 7. Zirvesi çerçevesinde Bakü’de İş Forumu düzenlendi”, 14.10.2019, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-7-zirvesi-cercevesinde-bakude-is-forumu-duzenlendi_1906, (Erişim Tarihi:02.11.2022).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Konseyi Genel Sekreteri Beyanati”, 28.09.2020, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-beyanati_2075, (Erişim Tarihi: 30.11.2021).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Konseyi Genel Sekreterinin Ermenistan-Azerbaycan Yukarı Karabağ Sorununa İlişkin Açıklaması”, 14.07.2020, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-ermenistan-azerbaycan-yukari-karabag-sorununa-iliskin-aciklamasi_2032, (Erişim Tarihi:30.11.2021).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Konseyi Liderleri 10 Nisan 2020 tarihinde Koronavirüs Salgını gündemiyle düzenlenen Olağanüstü Zirve’de bir araya geldiler”, 10.04.2020, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-liderleri-10-nisan-2020-tarihinde-koronavirus-salgini-gundemiyle-duzenlenen-olaganustu-zirvede-bir-araya-geldiler_1991, (Erişim Tarihi: 19.11.2021).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Konseyi, TÜRKSOY ve Türk Kültür ve Miras Vakfı heyeti Azerbaycan’ın işgalden kurtarılan topraklarını ziyaret etti”, 18.01.2021, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-turksoy-ve-turk-kultur-ve-miras-vakfi-heyeti-azerbaycanin-ismalden-kurtarilan-topraklarini-ziyaret-etti_2150, (Erişim Tarihi: 09.05.2022).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TCCI) 2. Genel Kurulu video konferans formatında toplandı” 25.11.2020, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi-tcci-2-genel-kurulu-video-konferans-formatinda-toplandi_2121, (Erişim Tarihi:09.10.2022).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TCCI) Toplantısı ve Türk İş ve Yatırım Forumu Taşkent’te düzenlendi”, 07.10.2019, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi-tcci-toplantisi-ve-turk-is-ve-yatirim-forumu-taskentte-duzenlendi_1898, (Erişim Tarihi:31.10.2022).

- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TCCİ) 3. Genel Kurulu İstanbul’da düzenlendi”, 11.11.2021, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi-tcci-3-genel-kurulu-istanbulda-duzenlendi_2391, (Erişim Tarihi:10.11.2022).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Ticaret ve Sanayi Odası Toplantısı Bakü’de düzenlendi”, 03.11.2020, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi-toplantisi-bakude-duzenlendi_2101, (Erişim Tarihi:09.11.2022).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Türk Ticaret ve Sanayi Odası”, 07.11.2021, https://www.turkkon.org/tr/isbirligi-alanlari/ekonomik-isbirligi_2/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi_40, (Erişim Tarihi: 14.10.2022).
- Türk Devletleri Teşkilatı, “Zirveler”, <https://www.turkkon.org/tr/zirveler>, (Erişim Tarihi: 07.11.2021).
- Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı. Faaliyet Raporu 2015, (2016), <https://www.tika.gov.tr/upload/2017/05/Faaliyet%20Raporu%202015/2015%20Faaliyet%20Raporu.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.06.2021).
- Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı. Faaliyet Raporu 2019, (2020), <https://www.tika.gov.tr/upload/2020/06/FAAL%C4%B0YET%20RAPORU%20%C4%B0NG%C4%B0L%C4%B0ZCE/TIKAFaaliyet2019WebKapakli.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.07.2021).
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. “Koordinatörlükler”, <https://www.tika.gov.tr/tr/koordinatorklukler>, (Erişim Tarihi: 24.06.2021).
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, “Tarihçe”, (<https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222>, Erişim Tarihi: 24.06.2021).
- Türk, Fahri. “Transformasyon Sürecinde Özbekistan’da Siyasal Partiler ve Özbek Muhalefet Liderlerinin Türk-Özbek İlişkileri Üzerine Etkileri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, (2008): 53-81.
- Türk, Fahri. Karakuzu, Taner. “Türkiye-Kazakistan İlişkilerinde Eğitim ve Kültür”, *Türkiye-Kazakistan İlişkileri*, Ed. Hasan Acar, 245-269. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.
- Türkiye Cumhuriyeti Bakanlığı, “Türkiye-Kırgızistan Siyasi İlişkileri”, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 02.04.2021).
- Türkiye Cumhuriyeti Bışkek Büyükelçiliği, “Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçiliklerimiz”, <http://biskek.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, (Erişim Tarihi: 02.04.2021).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Özbekistan ziyaretiyle stratejik ilişkiler en üst seviyeye çıkacak”, 28.03.2022, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani>

erdoganin-ozbekistan-ziyaretiyle-stratejik-iliskiler-en-ust-seviyeye-cikacak,
(Erişim Tarihi: 08.04.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “9. Türk Devletleri Teşkilatı Zirvesi’nde Yaptıkları Konuşma”, 11.11.2022,
<https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/141638/9-turk-devletleri-teskilati-zirvesi-nde-yaptiklari-konusma>, (Erişim Tarihi: 15.11.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Dünyamızın karşı karşıya kaldığı değişimler, Türk Konseyi gibi işbirliği yapılarının önemini daha da artırıyor”, 31.03.2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/126443/-dunyamizin-karsi-karsiya-kaldigi-degisimler-turk-konseyi-gibi-is-birligi-yapilarinin-onemini-daha-da-artiriyor->, (Erişim Tarihi:09.11.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Kazakistan’la iş birliğimizi bundan sonraki süreçte daha da artıracamız”, 12.10.2022,
<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/140113/-kazakistan-la-is-birligimizi-bundan-sonraki-surecte-daha-da-artiracamaz->, (Erişim Tarihi: 13.10.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Kırgızistan’la maziden atıye uzanan kardeşlik bağlarımızı daha da güçlendirerek devam ettireceğiz”, 09.06.2021,
<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/128226/-kirgizistan-la-maziden-atiye-uzanan-kardeslik-baglarimizi-daha-da-guclendirerek-devam-ettirecegiz->, (Erişim Tarihi:11.04.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Türkiye Olarak Türkmenistanlı Kardeşlerimizin Yanındayız”, 03.03.2015,
<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/29615/turkiye-olarak-turkmenistanli-kardeslerimiz-yanindayiz>, (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, “Sayın Bakanımızın Türkiye-Özbekistan-Azerbaycan Üçlü Dışışleri, Ticaret ve Ulaştırma Bakanları Toplantısına Katılmak Üzere Özbekistan’ı Ziyareti”, 02.08.2022,
<https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin--ozbekistan-i-ziyareti--2-agustos-2022.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 05.04.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Dördüncü Zirve Bildirisi”, 04.06.2014, https://www.mfa.gov.tr/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-dorduncu-zirvesi-taslak-bildirisi_-5-haziran-2014_-bodrum_-turkiye.tr.mfa, (Erişim Tarihi:12.11.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, “Türkiye-Kazakistan Siyasi İlişkileri”, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 06.03.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, “Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri”, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi:11.04.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı, “Yurt Dışı Temsilcilikler”,
<https://disiliskiler.diyamet.gov.tr/kategoriler/yurt-d%C4%B1%C5%9F%C4%B1-temsilcilikler>, (Erişim Tarihi: 31.07.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, “Bişkek Eğitim Müşavirliği Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi”, 22.10.2017,
<http://biskektomer.meb.gov.tr/www/hakkimizda/icerik/30>, (Erişim Tarihi:26.07.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, “Türkmenistan Aşgabat Türkiye Türkçe Eğitim Öğretim Merkezi”, <https://askabattomer.meb.k12.tr/tema/index.php>, (Erişim Tarihi:26.07.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, “Uluslararası Türk Akademisi Ortak Ders Kitapları Çalıştay”, 17.05.2022,
<https://abdigm.meb.gov.tr/www/uluslararasi-turk-akademisi-ortak-ders-kitaplari-calistayi/icerik/1768>, (Erişim Tarihi: 21.08.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, “Yurt Dışı Okullarımız”, 03.01.2019.
<https://yyegm.meb.gov.tr/www/yurt-disi-okullarimiz/icerik/366>, (Erişim Tarihi: 10.07.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, “Sağlık Bakanı Koca, Kazakistan, Özbekistan ve Azerbaycan Sağlık Bakanlarıyla Görüştü”, 14.07.2020,
<https://www.saglik.gov.tr/TR,66712/saglik-bakani-koca-kazakistan-ozbekistan-ve-azerbaycan-saglik-bakanlariyla-gorustu.html>, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Taşkent Büyükelçiliği, “Büyükelçilik”.
<http://taskent.be.mfa.gov.tr/Mission/About>, (Erişim Tarihi: 28.04.2021),

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, “Kırgızistan Ülke Profili”, 2022.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, “Kazakistan Ülke Profili”, 2022.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, “Özbekistan Ülke Profili”, 2022.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, “Türkmenistan Ülke Profili”, 2022.

Türkiye Diyanet Vakfı, “TDV ve DİTİB, Özbekistan’da Ramazan yardımlarını tamamladı”, 02.04.2022, <https://tdv.org/tr-TR/tdv-ve-ditib-ozbekistanda-ramazan-yardimlarini-tamamladi/>, (Erişim Tarihi:07.10.2022).

Türkiye Diyanet Vakfı, “Kazakistan Hoca Ahmet Yesevi Camii”, <https://tdv.org/tr-TR/proje/kazakistan-hoca-ahmet-yesevi-camii/>, (Erişim Tarihi:31.07.2021),

Türkiye Diyanet Vakfı, “Kur’an- Kerim Dağıtımı Yapılan Ülkeler”.
<https://tdv.org/tr-TR/faaliyetlerimiz/hediyem-kuran-olsun/>, (Erişim Tarihi: 06.08.2021).

- Türkiye Diyanet Vakfı, “TDV, Kazakistan’da kurban kesim organizasyonu yaptı”, 09.07.2022, <https://tdv.org/tr-TR/tdv-kazakistanda-kurban-kesim-organizasyonu-yapti/>, (Erişim Tarihi: 06.10.2022).
- Türkiye Diyanet Vakfı, “Türkiye Diyanet Vakfı Kırgızistan’da yaklaşık 1700 hisse kurban eti dağıttı”, 22.07.2021, <https://tdv.org/tr-TR/turkiye-diyamet-vakfi-kirgizistanda-yaklasik-1700-hisse-kurban-eti-dagitti/>, (Erişim Tarihi:06.08.2021).
- Türkiye Diyanet Vakfı, “Türkiye Diyanet Vakfı, Kazakistan’da ihtiyaç sahibi ailelere kurban eti dağıttı”, 20.07. 2021, <https://tdv.org/tr-TR/turkiye-diyamet-vakfi-kazakistanda-ihtiyac-sahibi-ailelere-kurban-eti-dagitti/>, (Erişim Tarihi: 06.08.2021).
- Türkiye Diyanet Vakfı, “Türkiye’den Kırgızistan’m Oş kentinde ihtiyaç sahibi 154 aileye gıda yardımı”, 06.04.2022, <https://tdv.org/tr-TR/turkiyeden-kirgizistanin-os-kentinde-ihtiyac-sahibi-154-aileye-gida-yardimi/>, (Erişim Tarihi:06.10.2022).
- Türkiye Diyanet Vakfı, “Uluslararası İmam Hatip Lisesi Öğrenci Programı (UİHL)”, <https://tdv.org/tr-TR/faaliyetlerimiz/egitim-kultur/>, (Erişim Tarihi: 03.08.2021).
- Türkiye Diyanet Vakfı, “Yurt Dışı Tamamlanan Camiler”. <https://tdv.org/tr-TR/project-type/yurt-disi-tamamlanan-camiler/>, (Erişim Tarihi:31.07.2021),
- Türkiye Diyanet Vakfı, 2015 Yılı Faaliyet Raporu, <https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdas%C4%B1/Raporlar/TDV%20-%20Faaliyet%20Raporu%20-%202015.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.08.2021).
- Türkiye Gazetesi, “Kazakistan’daki kaos, Türk şirketlerini etkilemeyecek”, 07.01.2022. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/kazakistandaki-kaos-turk-sirketlerini-etkilemeyecek-816155> , (Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Türkiye Maarif Vakfı. <https://turkiyemaarif.org/page/50-Turkiye-Maarif-Vakfi-12>, (Erişim Tarihi: 25.07.2021).
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, “Türk Ticaret ve Sanayi Odası’nın ilk Başkanı Rifat Hisarcıkhoğlu oldu”, 31.07.2019, <https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=24778&lst=MansetListesi>, (Erişim Tarihi:24.10.2022).
- TÜRKPA Yayınlar, “TÜRKPA 2010 Raporu”, 2011.
- TÜRKPA, “TÜRKPA On Birinci Genel Kurulu Çolpan-Ata’da Düzenlendi”, 24.06.2022, https://turkpa.org/tr/content/haberler/turkpa_haberleri/4097_trkpa_on_birinci_genel_kurulu_olponatada_dzenlendi, (Erişim Tarihi: 25.06.2022).

TÜRKPA, “Konferanslar”, <https://turk-pa.org/tr/content/faaliyetler/conferences>, (Erişim Tarihi:08.03.2022).

TÜRKPA, “TÜRKPA Astana 2. Genel Kurul 28 Nisan 2011”, https://turkpa.org/tr/content/faaliyetler/plsessions/iipleses/418_trkpa_astana_2genel_kurul_28_nisan_2011, (Erişim Tarihi:25.02.2022).

TÜRKPA, “Yayınlar”, <https://turk-pa.org/tr/content/documents/publications> , (Erişim Tarihi:08.03.2022).

TÜRKPA, “Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento Seçimleri”, <https://turk-pa.org/tr/content/faaliyetler/preandparalelections/1>, (Erişim Tarihi:28.02.2022).

TÜRKPA, “Genel Kurul Toplantıları”, <https://turk-pa.org/tr/content/faaliyetler/plsessions>, (Erişim Tarihi:25.02.2022).

TÜRKSOY, “Kütüphane”.

TÜRKSOY, “Sanat Toplulukları”, <https://www.turksoy.org/sanat-topluluklari>, (Erişim Tarihi: 19.01.2022).

TÜRKSOY, “Sultan Raev”, <https://www.turksoy.org/genel-sekreter>, (Erişim Tarihi: 05.04.2022).

TÜRKSOY, “Tarihçe”, <https://www.turksoy.org/tarihce>, (Erişim Tarihi:06.01.2022).

TÜRKSOY, “Türk Dünyası Kültür Başkentleri”, <https://www.turksoy.org/kultur-baskentleri>, (Erişim Tarihi:10.01.2022).

TÜRKSOY, “Türkmenistan’ın tarihi Anev kenti 2024 Türk Dünyası Kültür Başkenti seçildi”, 06.11.2022, <https://www.turksoy.org/haberler/turkmenistanin-tarihi-anev-kenti-2024-turk-dunyasi-kultur-baskenti-secildi>, (Erişim Tarihi: 10.11.2022).

TÜRKSOY, “TÜRKSOY Anma Yılları”, <https://www.turksoy.org/geleneksel-etkinlikler>, (Erişim Tarihi:19.02.2022).

TWESCO. “Kütüphane”.

TWESCO. “Müze”.

TWESCO, “Ortak Türk Tarihi’ Ders Kitabı Azerbaycan, Kazakistan ve Türkiye’de Okutulmaya Başlandı”, 21.02.2020, <https://twesco.org/post/184>, (Erişim Tarihi:21.08.2022).

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi”, <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-%C4%B0nsanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras%C4%B1-Temsil%C3%AE-Listesi>, (Erişim Tarihi:17.01.2022).

- Velhanov, Merdan, “Türkmenistan ile Türkiye arasında ikili anlaşmalar imzalandı”, *Anadolu Ajansı*, 01.07.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkmenistan-ile-turkiye-arasinda-ikili-anlasmalar-imzalandi/2628253>, (Erişim Tarihi: 06.07.2022).
- Yalçınkaya, Alaeddin. “Türkiye-Kazakistan İlişkileri ve Yeni Dünya Düzenine Etkisi”, *Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye ve Türk Dünyası İlişkileri*, Ed. Murat Ercan, Mustafa Karaca, 107-129. İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022.
- Yaldız, Fırat, Özen, Çınar. “Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye”, *30. Yılında Türk Cumhuriyetleri Küresel Politika*, Ed. Fırat Yaldız, 15-38. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021.
- Yeni Şafak, “Kırgızistan’dan uçak açıklaması”, 24.12.2015, <https://www.yenisafak.com/dunya/kirgizistandan-ucak-aciklamasi-2371952>, (Erişim Tarihi: 08.04.2021).
- Yeni Şafak, “Türkiye’den Kırgızistan’a 150 bin doz Sinovac aşısı ulaştı”, 10.09.2021, <https://www.yenisafak.com/koronavirus/turkiyeden-kirgizistana-150-bin-doz-sinovac-asisi-ulasti-3701663>, (Erişim Tarihi: 17.10.2021).
- Yeşilyurt, Elif Ferhan, “Türk Ticaret ve Sanayi Odası’nın ilk başkanı Rifat Hisarcıklioğlu oldu”, *Anadolu Ajansı*, 31.07.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-ticaret-ve-sanayi-odasinin-ilk-baskani-rifat-hisarciklioglu-oldu/1545947>, (Erişim Tarihi:29.10.2022).
- Yılmaz, Ayhan, Nuri, Kılıçoğlu, Gökmen. “Türkiye’nin Orta Asya’daki Yumuşak Gücü ve Kamu Diplomasisi Uygulamalarının Analizi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Cilt:199, Sayı:235, (2018): 141-184.
- Yılmaz, Mehmet. “Macaristan: Kovid-19 salgınında AB’den değil Türk Konseyi ve Çin’den yardım geldi”, *Anadolu Ajansı*, 27.03.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/macaristan-kovid-19-salgininda-abden-degil-turk-konseyi-ve-cinden-yardim-geldi-/1781594>, (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- Yılmaz, Muzaffer Ercan. “Türkiye-Türkmenistan İlişkileri”, *Geçmişten Günümüze Türkiye-Orta Asya İlişkileri*, Ed. Hasan Acar, 75-95. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Yılmaz, Serdar. “Kazakistan-Türkiye İlişkileri”, *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Ed. Cihat Yıldırım, Fatih Tuğluoğlu, Mustafa Gökçe, Osman Okumuş, 83-119. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021.
- Yılmaz, Serdar. “Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Son Durumu: Hedeflere Ulaşıldı mı?”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:12, Sayı:1, (2021): 60-94.
- Yunus Emre Enstitüsü, <https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>, (Erişim Tarihi:18.07.2021).

- Yunus Emre Enstitüsü, “Türk Dünyası Dergisi Okuyucusuyla Buluştu”, 08.08.2019, <https://www.yee.org.tr/tr/haber/turk-dunyasi-dergisi-okuyucusuyla-bulustu>, (Erişim Tarihi: 23.07.2021).
- Yunus Emre Enstitüsü, “Türk Dünyasında Yunus Emre Enstitüsü”, 06.10.2016, <https://www.yee.org.tr/tr/haber/turk-dunyasinda-yunus-emre-enstitusu>, (Erişim Tarihi: 21.07.2021).
- Yunus Emre Enstitüsü, “Türk Dünyasında Yunus Emre Enstitüsü”, 06.10.2016, <https://www.yee.org.tr/tr/haber/turk-dunyasinda-yunus-emre-enstitusu>, (Erişim Tarihi: 21.07.2021).
- Yunus Emre Enstitüsü, “Yunus Emre Enstitüsünden Türk Dünyasına Açılım”, 09.07.2020, <https://www.yee.org.tr/tr/haber/yunus-emre-enstitusunden-turk-dunyasina-acilim-0>, (Erişim Tarihi: 23.07.2021).
- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, “Türk Dünyası İçin Onlarca Önemli Proje”, 04.10.2019. <https://www.ytb.gov.tr/haberler/turk-dunyasi-icin-onlarca-onemli-proje>, (Erişim Tarihi:18.07.2021).
- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, “YTB’den Orta Asya Ülkelerine Yönelik Laparoskopik Cerrahi Kursu Desteği”, 01.01.2021, <https://www.ytb.gov.tr/haberler/ytbden-orta-asya-ulkelerine-yonelik-laparoskopik-cerrahi-kursu-destegi> , (Erişim Tarihi:18.07.2021).
- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, “YTB’den Türk Konseyi Üye Ülkelerine Yönelik Önemli Projeler”, 12.11.2021, <https://www.ytb.gov.tr/haberler/ytbden-turk-konseyi-uye-ulkelerine-yonelik-onemli-projeler>, (Erişim Tarihi:18.11.2021).
- Yüce, Mehmet. “Türkiye-Kırgızistan İlişkileri”, *Geçmişten Günümüze Türkiye-Orta Asya İlişkileri*, Ed. Hasan Acar, 177-217. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Yüce, Mehmet. “Türkiye’nin Türk Devletleri Teşkilatı Ülkeleriyle İkili İlişkileri”, 7-34. Konya: SETA Yayınları, 2022.
- Yüzbaşıoğlu, Nazlı, “Türk Konseyi’nin gözlemci üyesi Macaristan, Türk dünyası ile güçlü bağlar kuruyor”, *Anadolu Ajansı*, 25.07.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-konseynin-gozlemci-uyesi-macaristan-turk-dunyasi-ile-guclu-baglar-kuruyor/1921964>, (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- Zorlu, Kürşad, “Artık Türk Devletleri Teşkilatı var! Peki hangi kararlar alınacak?”, *Habertürk*, 12.11.2021, <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-kursad-zorlu/3250984-artik-turk-devletleri-teskilati-var-peki-hangi-kararlar-alinacak>, (Erişim Tarihi:15.11.2021).
- Zorlu, Kürşad, “Türk Konseyi yeni bir sıçrama dönemine hazırlanıyor”, *Anadolu Ajansı*, 01.04.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-konseyi-yeni-bir-sicrama-donemine-hazirlaniyor/2194897>, (Erişim Tarihi:03.11.2021).

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (2002-2021)	62
Şekil 2: Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti (2002-2021)	64
Şekil 3: Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti (2002-2021).....	67
Şekil 4: Türkiye-Türkmenistan Dış Ticareti (2002-2021).....	68
Şekil 5: Türk Devletleri Teşkilatı Logosu	76
Şekil 6: Türk Devletleri Teşkilatı Bayrağı.....	77
Şekil 7: Türk devletleri ve Zengezur Bölgesi	86
Şekil 8: TÜRKSÖY'un Logosu	95
Şekil 9: TÜRKPÖA Logosu	100
Şekil 10: Türk Kültür ve Mirası Vakfı Logosu.....	105
Şekil 11: Uluslararası Türk Akademisi Logosu	110

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye'ye Orta Asya Devletlerinden Gelen Öğrenci Sayıları (2013-2021) 54

ÖZGEÇMİŞ

Sedanur ŞEYBAN, lise öğrenimini Sakarya Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2015-2019 yılları arasında Karabük Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans eğitimini bitirdi. 2018-2021 yılları arasında Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde Dış Ticaret Bölümü'nden mezun oldu. 2020 yılında Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı. Hâlihazırda, Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü'ne devam etmektedir.

2021 yılının şubat ayında Giresun Üniversitesi İİBF Dergisi'nde "Küreğeçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları" isimli makalesi yayımlandı. Aynı yılın mayıs ayında Azerbaycan Karabağ Azatlık Teşkilatı tarafından düzenlenen uluslararası kongrede "İkinci Karabağ Savaşı ve Türk Dünyasının Tepkileri" isimli bildirisi, eylül ayında Kafkassam isimli araştırma merkezinde "3 Kardeş-2021 Tatbikatının Düşündürdükleri" isimli değerlendirme yazısı, ekim ayında Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Enstitüsü tarafından düzenlenen uluslararası kongrede "Bölgesel Barış ve İş Birliği Bağlamında Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Önemi" isimli bildirisi, kasım ayında Kafkassam isimli araştırma merkezinde "İş Birliğinde Yeni Merhaleye Geçiş; Türk Devletleri Teşkilatı" isimli değerlendirme yazısı ve aralık ayında Yeni Türkiye Dergisi'nde "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu: Askeri Eğitim ve Savunma Sanayinden Stratejik Ortaklığa Uzanan Süreç" isimli makalesi yayımlandı.

2022 yılının haziran ayında Demokrasi Platformu Dergisi'nde "Etki ve Sonuçları Bakımından İkinci Karabağ Savaşı'nı Farklı Açıdan Okumak: Türk Dünyası ve Dönüşen İş Birliği" isimli makalesi yayımlandı. Ayrıca, "İkili ve Çok Taraflı İlişkiler Ekseninde Türk Devletlerinin Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasına İlişkin Tutumu" ve "Afganistan'da Değişen Konjonktür ve Orta Asya'ya Yansımaları" isimlerinde olmak üzere iki ayrı kitap bölümü yayın aşamasındadır.